

A szerkesztőség címe (Írott Szó Alapítvány)

1092 Budapest, Ferenc krt. 14.Levelezési cím: **1450 Budapest, Pf. 77.**Számilázási cím: **1062 Bp., Bajza u. 18.**Telefon/fax: **413-6672; 413-6673**Szerkesztőségi mobil: **(70) 388-7034**

Központi e-mail cím és előfizetés:

info@magyarnaplo.hu

Elérhetőségünk a világhálón:

www.magyarnaplo.hu**www.facebook.com/magyarnaplo****magyarnaplo.blog.hu**

Kiadja az Írott Szó Alapítvány

(1092 Bp., Ferenc krt. 14.)

és a Magyar Napló Kiadó Kft.

(1062 Bp., Bajza utca 18.)

Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt.

(1097 Bp., Táblás u. 32.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.

Hírlap Üzletága (1080 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető valamennyi postán,

a kézbesítőknel, e-mailen

(hirlap@posta.hu), faxon (303-3440)

Egy évre 7390 Ft, fél évre 3870 Ft.

További információ: 06-80-444-444

Nyomda: Pannónia Print Kft.

(1139 Bp., Frangepán u. 16.)

Elektronikus formában terjeszti

a Digitalbooks.hu Kft.

www.digitalbooks.hu

A folyóirat megrendelhető**szerkesztőségünkben is:**

• személyesen:

1092 Budapest, Ferenc krt. 14. I/5.• levélben: **1450 Budapest, Pf.: 77.**• telefonon: **06-1-413-6672**• e-mailen: **info@magyarnaplo.hu**

Áprilisi játékunk nyertesei:

Áprilisi nyereményjátékunk helyes megfejtése: Tornaí József

A helyes megfejtők közül az alábbi játékosok színházjegyet nyertek, amelyet a szerkesztőségünkben vehetnek át hétfőtől csütörtökig délután 5 óráig:

Forgács Zsuzsanna, Szilágyi Anna, Keresztesy Borbála, Páncsics Gellért, Kutas Mátyás

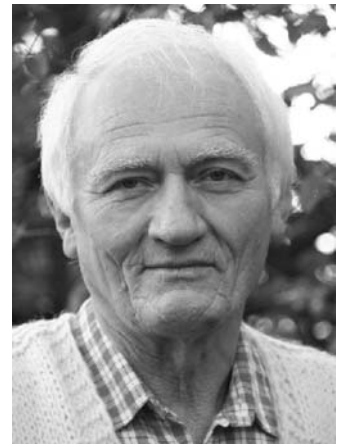
Májusi nyereményjáték:

Mi a guszaly csomikája?

A válaszokat az info@magyarnaplo.hu e-mail címre, vagy SMS-ben a (70) 388-7034-es mobilszámra várjuk **2012. május 20-ig.**

A helyes megfejtést beküldők között színházjegyeket és budapesti sétahajózásra szóló jegyeket sorsolunk ki.

Ellenségünk a csönd?

Jó volna a földalatti megállóban zenét szolgáltatni, mert a csönd rossz hatással van az utasokra, akik így magukra maradv a gondolataikkal könnyen a depresszió áldozatai lehetnek – fejtegette valamely riportban egy médiapszichológus. Jó néhány év eltelt már azóta, hogy e nyilatkozatnak a tanúja voltam, de a kijelentés azóta is ott motoszkál a tudatom mélyén.

Először rosszhiszeműen arra gyanakodtam, megint valami bulvármarhaságról van szó, amelynek a mélyén csupán a multinacionális zenegyárak mohósága rejtőzik. Mert hát mi más is lehetne az a nélkülözhetetlen, gondúzó zene, mint az éppen lejáró félben lévő amerikai slágerekből készült válogatás?

Később sem néztem utána, alátámasztja-e bármiféle komolyan vehető szociálpszichológiai kutatás ezt a feltételezést.

Mégis, amikor jobban elgondolkoztam a kérdésen, rá kellett jönnöm, elhamarkodottan és elfogultan ítékeztem. Még olvasásra és gondolkodásra hajlamos ismerőseim többsége is képtelen megenni az állandó televíziózás nélkül. A serdületlen ifjúság pedig, mint éji bogár a lámpafénybe, úgy bódul bele a velőt rázó diszkózene vonzásába, kötéllel se lehetne visszatartani tőle.

De hát nemcsak a mai, zajbódulatba, kommunikációs kényszerbe felejtkezett ember menekül rettegve a csöndtől, menekült már Ady is, jobban mondv az ő lírai hőse, aki, miközben fogvacogva járta az erdőt, félelmében füttyörészett, hogy távol tartsa magától a mögötte lépdelő tízőles jó Csönd-herceget, mert úgy érezte, ha elnémulna:

„Egy jajgatás, egy roppanás.

Jó Csönd-herceg

Nagyot lépne és eltiporna.”

Igen, kár volna tagadni, a csönd nemcsak idillt sugall, nemcsak a megbékélés szimbóluma, hanem a megsemmisülés távlatát is elének tárja.

Nem biztos hát, hogy nekem van igazam, aki akkor érzem otthon magamat, ha nem csupán a földalatti várakozás öt percére, hanem legalább napon-ta egy-két órára elcsöndesedik körülöttem a világ, és magamra maradhatok a gondolataimmal. Sokszor még a gondolatok sem kellenek, elhagynak maguktól. Ők sem szeretik a csöndet? A csöndben az úr nyilatkozik meg, a mindenség és a mindenség Urának akarata. Vagy akaratlansága? És mindent elsöprő ítélete, amellyel nincs módunk vitatkozn.

Be kell látnunk, végtelenül esendőek vagyunk, a porszemnél is halandóbbak, a lét minden pillanata valószínűtlen ajándék, és nincs hatalmunk fölötte. Egyszerre tapasztaljuk meg a fenyegetettség és a kegyelem állapotát. Ez az állapot pedig arra figyelmeztet, felelősen kell élnünk, bármely pillanatban érkezik is, a lét megszűnése ne találjon készületlenül, teljesítsük be sorsunkat, ne hagyjunk ürességet magunk mögött. Igen, nehezebb így, önámítás nélkül élni, de talán igazabb, és ez által végső soron mégiscsak könnyebb.

Oláh János

Szerkesztőbizottság: Jókai Anna (elnök),
Báger Gusztáv, Csontos János, Horváth Antal,
Kalász Márton, Kó Pál, Nemes Attila,
Salamon Konrád, Szakály Sándor, Vasy Géza

Főszerkesztő: Oláh János

E-mail: olahjanos@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7035

A szerkesztőség tagjai:

Bíró Gergely

(olvasószerkesztő, próza, Betűvető, Magasles)

E-mail: proza@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7031

Cech Vilmosné (gazdasági ügyintéző)

Filip Tamás (vers)

E-mail: filiptamas@magyarnaplo.hu

Molnár Csenge-Hajna (tördelőszerkesztő)

E-mail: csengehajna@magyarnaplo.hu

Réger Ádám (Lótér, szerkesztő)

E-mail: regeradam@magyarnaplo.hu

Rosonczy Ildikó (tanulmány)

E-mail: irosonczy@magyarnaplo.hu

Szentmártoni Anikó

(szerkesztőségi titkár, terjesztés, előfizetés)

E-mail: szentmartonia@magyarnaplo.hu

Tornai Szabolcs (Hétmérföld, szerkesztő)

E-mail: tornaiszabolcs@magyarnaplo.hu

Urbán Péter (Nyitott Műhely)

E-mail: urban.peter.up@freemail.hu

Zsiga Kristóf (könyvkiadás)

E-mail: zsigakristof@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7033

Borító: **Zách Eszter és Árkossy István**

A címlapon: **Gábor Felicia**

(**Diósi Imre felvétele**)

Meg nem rendelt kéziratot nem örvünk meg és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett, válaszborítékkal ellátott levélre válaszolunk. Mutatópéldány kérhető a szerkesztőségben.

A hónap akciós könyvei:

2012. május 1-jétől május 31-ig az alábbi köteteket **40%-os** kedvezménnyel vásárolhatják meg szerkesztőségünkben (1092 Budapest, Ferenc krt. 14.)

Kantéros, lüderc, rekegő.

Hárompataki csángó hiedelemmondák (CD-melléklettel, Takács György gyűtése)
4900 Ft helyett: **2900 Ft**

Halász Péter: Nem lehet nyugtunk....!

Esszék, gondolatok, útirajzok a moldvai magyarokról
3780 Ft helyett: **2200 Ft**

Turai Laura: Mágnesangyal (versek)

1260 Ft helyett: **760 Ft**

A költőnő kötetete magas műveltségről, kifinomultságról, más népek irodalmában való jártasságáról tesz tanúbizonyságot. Költészete az elmélyült gondolatosság és a kifinomult érzékenység egyensúlyán alapul.

Oláh János: *Ellenségünk a csend?* 1

SZEMHATÁR

Gábor Felicia: *Indultunk* 3

Ülj ide mellém! 4

Lakodalom 6

A csángó málé titka 7

Halász Péter: *A csángó málé (Beszélgetés a Csángóföldön született Gábor Feliciával)* 9

Halász Péter: *Az írott szó szerepe a moldvai csángómagyarok életében (Száz esztendeje született Lakatos Demeter csángó költő)* 14

Lakatos Demeter: *Tavasszal; Szabó János* 20

Kedves Domokos bácsi; Egy nép 21

Duma-István András: *A csángók napórája és napnaptára, a pásztorbot* .. 22

Demse Márton: *Pászortűz* 25

Iancu Laura: *Imádság; A kárhozottak; A sötétség; Fagy; Születésnapomra* 26

Draskóczy Lídia: *„Örökké süt rád a nap”* 27

Kiss Judit Ágnes: *Búcsúzó; Mandala* 28

Vörös Réka: *A Kisfaludy-effektus* 29

Lantódi András: *Szüret után; Hotel* 30

Turai Laura: *Dallamos sötétben; Démonok megint; Rapszódia ősszel, lágyan* 31

Kerék Imre: *Mikes* 32

Szabó A. Ferenc: *Bibó István a Nemzeti Parasztpártban és a Petőfi Pártban* 33

Kovács István: *A közbüleg* 41

Szenti Ernő: *Közeli hozzátartozó; Kreatív telhetetlenség* 45

Szűcs Gábor: *„Ha jön majd a nagy temetési nap” (Hozzászólás Petőfi sírhelyének kérdéséhez)* 46

HÉTMÉRFÖLD

Zdeněk Svěrák: *Forró vasárnap* 50

Přemysl Baštyř nyomában (Forgács Ildikó fordításai) 53

LÓTÉR

Beke Márton: *Himnuszok, mítoszok, héroszok (Kiss Gy. Csaba: Hol vagy, hazám? Kelet-Közép-Európa himnuszai)* 56

Csizmadia Lili: *Európa egyik közepe (Kiss Gy. Csaba: A morva himnusz)* 59

Szűts Zoltán: *„Mikor gyertyámat eloltom” (Kontra Ferenc: Horvátország magyar irodalma)* 61

Horkay Hörcher Ferenc: *Egy platonista a posztmodern korában (Kodolányi Gyula: A fény rétegei)* 63

Csender Levente: *Az útpadkára szorult életek krónikása (Ferdinandy György: Kérdések Istenkéhez)* 66

DOBÓHÁLÓ

(*Merítés a Magyar Nemzeti Bibliográfiából*) 68

BETŰVETŐ

Ferenczes István: *Csángó könyvek a Hargita Kiadóhivatalnál* 69

SZERZŐINK 70

Számunkat Gábor Felicia képeivel illusztráltuk.

GÁBOR FELICIA
Indultunk

Apám már négy-harminckor elbúcsúzat tőlem. Ugyanúgy megpuszilt, mint máskor, és csak ennyit mondott: Hakármit adnak enni, edd mág. Ha jóllake, mindent mágtudccsáni. S náfálajcsdál. Itthon örökké van mit ennád. Nem egészen értettem. Annak örültem, hogy miközben ezt elmondta, ölelt. Ez volt a legjobb az indulásban. Testvéreim nem ébredtek fel. Tőlük este elbúcsúztam. Megígérték, hogy írni fognak, és mindent elmesélnek, hogy mi történt az iskolában, amikor elmentünk, mit mondtak a tanárok, a szomszédok.

Anyám kikísért, hozta a nagyobb táskámat, láttam, nehéz volt neki. Szótlan volt. Még csak rám sem nézett. Tudtam, hogy ugyanolyan a szeme, mint akkor régen, mikor a bátyám elment. Kiértünk a buszmegállóba. Ott volt már mindenki. Én boldog voltam. Anyám rám nézet. Eggyát soha ne fálajcs ál, az Istánkét, ezt mondta. Talán kicsit csalódtam is. Nem is tudom, mást vártam. Jött a busz. Megpusziltam és megöleltem anyámat. Olyan puha volt és meleg a hűvös szeptemberi hajnalon.

Anyám járt a legszebben a faluban. Sokszor néztem, ahogy egyenesen, kihúzva és büszkén megy. Én is büszke voltam rá. Mondta is az apám mindig: Úgy menjél, mint mómád, ő szépen menen. Mindig azt hittem, hogy anyám nagyon kemény, a háta, a csontja, a válla. Lehet, hogy az is volt. De most szeptember hűvös hajnalán, nagyon puha volt. Szinte az ölembe folyt. Nem felejttem el soha ezt az érzést. Végre elindultuk. Az autóbusból láttam, anyám szemét törli.

Nem voltam szomorú.

Az utazás hosszú és fárasztó volt. Minden tájt, várost és embert felfaltam szememmel. Délután négykor meg is érkeztünk. Olyan izgatottak voltunk, mint még soha. Néni Maric, elvitt minket a leendő kollégiumba. Ó, egek! Ekkora kaput nem is láttam soha. És milyen nehéz volt kinyitni. És milyen hatalmas lépcsők, és milyen magas mennyezet! Ez volt Márton Áron Gimnázium és Kollégium. Háromszáz éves épület. A második emeleten várt minket a nevelőnő.

Á, maguk a csángók? Néztünk egymásra.

Még hogy mi csángók.

Néni Maric azt mondta, igen, mi vagyunk. Ő tudt magyarosan bászélni, súgta Mónika mamája. Követtük tehát a nevelőnőt. Tessék bemenni a szobába. Ott vannak a többiek is. Micsoda? Elkerekedett a szemünk. A szoba bejáratától jobbra állt egy nagy-nagy kályha. A kályhát nálunk szobának mondják. Mit gondol ez a nő?

Bemenni a szobában? Csak mennyetek, rugdosott hátulról néni Maric. A szobában káosz uralkodott. Táskák. Csomagok. Ruhák. Emberek. A legtöbb jövődöbeli szobatársamnak ott volt a hozzátartozója. Mindenki beszélt. Mindenki ugyanúgy. És mindenki másképp. Ők is csángók. Mondta a nevelőnő mögöttünk. Ismerkedjete meg. Tehát én is csángó vagyok. Így tudtam meg.

Vasárnap elutazott mindenki ismerőse. A szobában harmincan voltunk. És mind csángók! Csángó Pusztinából. Csángó Diószénből. Csángó Magyarfaluból. Csángó Lábnyikból.

Csángó Lujzi-Kalagarból. Ezek voltunk mi.

Aztán jött a hétfő. Megismertük az új iskolánkat. József Attila Általános Iskola. Ezt olvastam a homlokzatán. A nyelvem majd kitört. Gondoltam, biztos a neve. Bemutatták nekünk a világ legjobb igazgatónőjét. Borbáth Erzsébet. Később megtudtam, ő egy harcos. Egy jó ember. Ő önzetlen. Ő vállalta azt, hogy a magyar tanárnők lesz. És a magyar anyánk. Neki jutott a legnehezebb. Semmi sem hátráltatta meg. Mert szeme csillogott, amikor szavaltunk. Mert a szíve jobban dobogott, ha csángókról volt szó. Harcolt az idővel, és bármit képes volt megtenni értünk. A csángókért.

Az iskola gyönyörű. Sokkal szebb, mint a miénk odahaza. És van egy olyan nagyterme, mint nálunk, a faluban a mozi terem. Még színpad is van. Az iskolatársak sajnos nem szeretnek minket. Mintha betegek lennénk. Sokszor hallottam, ahogy össze-súgnak mögöttünk. Ezek a csángók. Tehát ez is rossz, gondoltam. Vagy mi vagyunk mások?

Mások vagyunk. A szemünk mindnyájunknak barna. Nagyok, sötétek és szomorúak. A ruhánk kopott. Régi. A szokásaink mások. Hangosak vagyunk. Nincs jó modorunk. Nem tudjuk, mi az.

Vadak vagyunk. Mint az őzikék. Így nőttünk fel. Szerencsére nagyszerű tanáraink voltak. Ők, Borbáth Erzsike igazgatónővel együtt megtanítottak minket enni, inni, mellékhelyiséget használni. Fogat mosni, haját mosni. Körmeinket ápolni. Megszelídítettek minket. Megtanították, kik vagyunk, honnan jöttünk,

merre megyünk. Megtanították nekünk a magyar nyelvet. Megtanították, hogy értékesek vagyunk.

Már második magyar nyelvóra után képeslapot írtam nagypapámnak és szüleimnek magyarul. Kedves Nagypapa, kedves anyám, kedves apám. Üdvözetemet küldöm Erdélyből, ahol mindenki magyarul beszél. Nagypapám odarakta a borotválkozó tükréhez. És minden nap elolvasta. Azt mondta anyukám, hogy sírt, amikor elolvasta. És én olyan büszke voltam.

Akkor értettem meg, mit is keresek én ott, ahol vagyok. Miért sodort a sors oda.

Tizenhárom éves vagyok. Majdnem tizennégy. Íme, itt voltam. Távol otthonomtól.

Szobatársaimmal, akik egyben osztálytársaim is, sokat nevetünk saját nyelvezetünkön.

Nálatok hogyan hívják a csirkét? Pislány.

Nálunk csürke. És a papírt? Hercsá. Nálunk papiros. Ha, ha. Vicces.

Tanulni kell sokat. Most is sokat olvasok a mellék-helyiségekben.

Huszonkettő óra után csak ott éghet a villany.

Így is jó. Otthon megszoktam.

Második hét.

Tizenegy után bemegyek a szobába. Lefekszem. Nem tudok elaludni. Hiányoznak a testvéreim. A macskák. A szomszédok. A szüleim. A falu. Mindenki. Csendben sírni kezdek a paplan alatt. Nem csak én sírok. Tudom, hogy legtöbben sírnak, minden este.

Bárcsak ne lennék éhes. Mindig az vagyok...

Eszembe jut, ahogy naponta apukám hazahozza a gyárból a tejet, nekünk. Ott mindig kap naponta két litert. Hogy megigya. Mert káros anyagokkal dolgozik, és a tej semlegesít. De ő hazahozza. Azt mondta, mert nem szereti, de én nem hiszem el. Hallottam, mikor nagypapám mondta neki, fiam, idd mág azt a táját, lágalább a fálit, mát lábátágszel, s Anna nám győzi a kölykökkvál. Apám hallgatott. Lesütötte szemét. Nem felelt. Nagypapám látta, hogy hallottam. Oda hívat. A te apád a világ lágjobb emberá. Azt soha, dá soha náfálajcsd ál. Nem felejttem el. Soha.

Apám. Kedves apám.

Messze vagy.

Eszembe jut, ahogy vasárnaponként, mise után, kimentünk az erdőbe a barátnőimmal, kakukkvirágot szedtünk. Szaladgáltunk, beszélgettünk, játszottunk, olyan jó volt.

Otthon. Édes otthon.

Eszembe jut, hogy egyszer, óvodában papírból és maradék anyagból készítettem egy macit. Verseny volt. És én nyertem meg. Az enyém volt a legszebb. Hazavihettem. Olyan boldog voltam. Amikor hazajértem, a két öcsém kibálta a kezemből, és szét-tépték. Akkor gyűlöltem őket. És azt hittem, soha többé nem fogom szeretni. És azt kívántam, bárcsak ne lenne testvérem. Vicces. Most soha nem árulnám el őket. Az életemet adnám értük. És tudom, hogy ők is megtennék értem.

Testvérek. Édes véreim.

Messze vannak.

Új ide mellém!

Nagyátoka, minákhínnaknünköt, csángónak? Kend tudgya?

Új lá idámállém.

Álmásélem.

Az én nagyátámnak es a nagyátátája máséltá, hogy réges-régen eccer, úgy vot, hogy az emberek ál térták z'Istántól, s pogányakatlátérdgyülvál imádkoztak. S látta z'Istán, hogy jó népjá álfordult tóllá, nagy szározságotküdtötriájuk, s hét ásztándöig, e csepp ásonám vót, s ulyan éjség vot, hogy a jó nép hasszu-utnakkált. S házaikat, vagyonukat álárulták az idágenyeknák, kaptak értá lovakat, ünöket, kácskéket, hoj lejen tájük a gyármekecskéknák, s hoj húzzák a nagy kortosszákereket. S filikbá az ágésziknák-

cságöket raktak, hogy ha igenymásszámenná valaki tudgya, hogy márrámennák a többiák, hojörökkimág kapják egyikamást. Ha a bornyúcska vaj a kácská ál futkározznak, akkor tuttákhulkárássek őket a gazdája, mát annyitcarcsánget a filj, hányszor mágmozdultak. Ottoti-es, örökké teszünk a filikbácsángöt.

Menták hasszú, hasszúutan, hályát találni magiknak a világba. S hugy menták, úgy csöngátták, hogy csáng-lettöllük az út hul menták. S ha idágenynéppekvál találkoztak, azok mondogátták, itt jönnák a cságösák, nincs hályük a világba suhult, ál hagyta az Istánük, mát annákhirá ment az idágenyák között es. S mikor mázön menták, mikor árdöbá. S imádkoztak az Istánhez, bocsássá meg vétküket. S ufogokatkzttak, hogy többát soha-soha ál námhagyák öt, hakármí es lejen. S ságécssámágöket, hojhályát találjanak a világba. S így imádkoztak:

Mennyországnak asszonya
Irgalmasságnak szent Anya,
Élet, mézszáség, ráménység,
Áldott szép Szűz Mária,
(...)

S hul álfáradtak, ott mág-mág álltak, s ásme álin-
dultak. S votakbátágek, örágek, kik námtuttak anny-
it menni étlán-szonnyan, s lá-lá maradtak. Eccer
csak jöttákarráfálé s mág látták a Hegyeskét, s a
patakot, dá akkor nagyobb vót, mind most. Látták
Szinyiszlot, Kálvárt, Bércet. Akkor tutták, hogy ázt
Istán tárámtetánákük.

S akkor a lovakat ki
kötték. Itt van víz,
árdó s mázö es.
Álljunk mág itt.
Mondta egy ember, a
vázató, úgy hitták,
Gábor, s annak vot
egy fia, az es Gábor
vot. A fia azt akarta,
mennyánák még, dá
az örág sajnálta a
gyárekeket s a bátá-
geket, s az örágeket, s
úgy gondolta, azét
van ott a három
domb, mát Istán jált

adott, hogy itt ájjanakmág. Mát mónttavala az örág
apja, ki utközbá mághot. Addig menny fiam, máddig
három dombot nám látsz, oda hályázd népüket, s
minden dombra épits e kápolnát, s minden ásztán
döbámisézátékánnük, s ámlékezzáték, hogy minák-
káltünkutnak. Z'örág úgy gondolta itt marad. A fia
akkor hátul ment a három dombon, s álvittá másik
nép fálét. A gyengébbák ott mardtak, válá, az öráges-
kébb Gáborval. S akkor azok, kik itt marattak, ál
osztatták közötik a földát, kinák mánni gyármeká
vot, s akkar gazdálkodtak. Minden dombra csántok
egy szent otárt, s egyátt a faluba es. Dá áröst nyo-
moruság vót, mát a papecskájuk ulyan bátág vót, s
nám vót másik papjuk. Mikor mághot a pap, akkor
áröstbögött mindenki, s a papnak a hót káziválfelkán-
ték a gyiákot, hogy legyen papjuk, mát mást nám
kaptak. S utána es sok, sok ásztándáig kérencselták a
szent pápától magyar papecskát, nám küdött náik,
mát ott, Magyarfödon is felettá kicsi vot bálölük.

Küdütnákük, áma ulyan idágeny papokat, dá áröst
fájlalta nép, mát nám értették őket.

Ázét, építetták házakot körpicból, s ulyanak votak,
mint egy nagy család. S ásténként esszáülták s' má-
sérták, s' énákeltek. Az örág vázató minden ástá siratta
fiát. S ulyan sirató énákeket énákeltek, hogy a fák es mág
sajnálták, s álvitték a hangját oda másszáségba, hul a fia
még kárását hályét. S mikor hallta apja énákit, mágáset
a szivá, s visszaindult embereivel a hegyen visszafálé.
S úgy találtak vissza, hogy mássziról hallták az állatok
csángöit. S mikor vissza érták, mondták az emberek:
necsakk, vissza jötták, mág találtak nünköt. A csán-

Kalagori utca

göket. Akkor az apja
oda adta náik a
dombon túli hályát,
hol az örág sok-sok
könyváiból patak fa-
kadtt a földből. S álná-
váztték Sospataknek
azt a hályát. S így
csángösáknák hittak
akkor régen a szom-
széd népák, mát a
hírünk serényábbán
futtat, mind a szél, s a
csángöink áröst hi-
ressák votak. Itt a
végá s fuss ál válá, lá
Návérbá.

A nagypapa nagyon szépen tud mesélni. És ő tud
olyan magyar szavakat, amit anyám nem tud. Neki volt
egy magyar imakönyve. Abból imádkozott mindig.
Most már enyém a könyv. Úgy őrzöm, mint összes
üköm sírját. Ha kezemben fogom, sok-sok minden
eszembe jut. Nagypapa ül a kapu előtti padon, kezében
az imakönyvével. Az emberek meg-megállnak nála.
Elbeszélgetnek. Mit csánbágyá János? Ha ne itt imád-
kozkadtok, s ál nezem az utat, há ha jö valaki. S kend
márrá járt, városba? Igeny ne. Z'asszonyáلكüdütt, hoj
veják e zsák sót, tegyük ál a sozalékat télrá, dá ulyan
nánház mint a fáná, álmenek lesz körucával. Nánház,
nánházbágy-Anti. Dá örágedünk nükes. Na akkar-
maragyan békévál, bágyá János. Mennyen békévál
bágy-Anti. Így köszönnek el nálunk. Nagypapa min-
denkit ismer. Sokat imádkozik. Magyarul. Olyan
szépen mormol. A fülemben csöng. Nem értek min-
dent. Néha azt mondja nekem, hogy üljek mellé, és
mesél, mesél, a végtelenségig tud mesélni.

Lakodalom

Nálunk aztán van nagy mulatás meg sírás egy lakodalomban. Már egy hete állt a sátor az udvarban. Mert úgy-e a lánynál és a fiúnál, külön-külön van a lakodalom, szülői háznál. Egész héten nagy sürgés-forgás van. Majd pénteken a legények elmennek az erdőbe fenyőágakért, szekérrel. Este érnek haza, és hazafelé énekelnek, meg kurjongatnak. Először a legény házához, majd a leány házához viszik a fenyőt. Itt aztán isznak, és néha táncolnak is egyet. Szombat reggel a szomszédok, a közelebbi rokonok elmennek segíteni. A nők a szármát készítették elő. A férfiak a sajtot, szalámit vágják fel, és a fenyőt rakják a kapu félfájára. A lányok díszítik a sátort, kendezőkkel, padraivalokkal. A menyasszony is segít. Aztán dél körül megebédelnek. A fiú házánál, ebéd után felkészülnek a ranggya hozására. A szomszédok, rokonok, a fiú anyja felülnek egy fenyővel feldíszített szekérré, mostanában traktorra, autóra, és azzal mennek a hozományért a lány házához. Ha nagyon közel laknak egymáshoz a menyasszony meg a vőlegény, akkor gyalog mennek. Mert meg-esik, hogy a szomszéd lány a szomszéd fiúhoz megy feleségül. Legtöbbször ebben az anyukáknak nagy szerepük van. Mert nálunk minden a nőktől függ.

Odaérve a házhoz, mindent zárva találnak. A vőfély odaáll a kapu elé és elmondja, hogy miért jöttek. Bent senki sem mozdul. Elmondja a vőfély még kétszer a mondókáját. Míg nagy nehezen beengedik, persze csak úgy, hogy fizetségül megtisztelik (megkínálják a magukkal hozott itallal) a bentieket. A nagyházban (tisztaszobában) egy asztal mögé, egy székre odaültenek egy lehetőleg nagyon csúnya nénit. Ha lehet, olyat, akinek már foga sincsen. És letakarják egy asztalterítővel. Ő játszotta a menyasszony szerepét. És azért takarják le, hogy ne lássák a fiútól jött rokonok és násznagyok. Mellé aztán odaáll az összes rokon, meg testvér és szomszéd, meg aki csak odafér. Jöttünk a nyirjászaranggyájáért. Aggyátok idá s matisátok mág a nyirjásszát, mondják a vőlegény oldaláról érkezettek. Vagy a vőfély, aki legtöbbször már ilyenkor kidől a sorból. Aztán sok ideig itt alkudoznak, tolakodnak, akarják látni a menyasszonyt, aki az asztalterítő alatt torka szakadtából jajgat, és kiabál, hogy szomjas, és hogy fizesse már ki a vőlegény az árát, hadd ihasson egy kis bort, mert rögtön meghal, ha nem. A násznagyok fizetnek. Ha a

lány hozzátartozói úgy ítélik meg, hogy elég a pénz, akkor lerántják az asztalterítőt a néni fejről. Ilyenkor természetesen a vőlegény hozzátartozói tiltakoznak, hogy csúnya a menyasszony, nem ezért jöttek. Hozzák ide a jó menyasszonyt, akit közben jól elrejtve tartanak valamelyik szobában. És hogy őt megkapják, újbóli alkudozás kezdődik. Nagyon kell ilyenkor vigyázni az álmenyasszonyra, mert ha idő előtt lerántják róla a terítőt a kérők, akkor annyi az első kör pénznek. Ebből kifolyólag olyan tolakodás alakul ki az amúgy is kis szobában, hogy mi, gyerekek alig férünk be. És ha mégis, akkor biztos, hogy úgy összetapostak, hogy utána alig élünk. És mikor végre megalkudtak az árban, hát elővezetik az igazi menyasszonyt, aki csak mosolyog lesütött szemmel, mert mindenki dicséri, hogy hát ez az igazi menyasszony, lám milyen szép. A vőlegény násznagyai ajándékot hoznak a menyasszony násznagyainak, azokat kicserélik. És majd sorban, kiviszik a menyasszony ranggyáját. Há e jó nyirjászanokkáll két kilóta, két párna, ámátulus párnák, két kicska pára. Káll még öt féljávölőtugpadravalo, kovertura, ámakáltásák. Két ágytárító, egy üsálós, s egy ünápló, e földrávalókovor, s vaj-e két pötura. S ösztákinák még miá van, mit még kiredel az Istán. Anyám szerint ebből állt a ranggya.

Majd ha fölpackoltak mindent, elindulnak a vőlegény háza felé, nagyon boldogan. Útközben énekelnek, és mindenkit megtisztelnek, akivel találkoznak. Ilyenkor mindenki ki szokott állni az utcára, és várja a menetet. Mindkét háznál késő estig tart a mulatozás. Másnap, vasárnap van a lakodalom. Megint megindulnak a vőlegény házától a lány háza felé. Megérkezvén, egy kis alkudozás, ezúttal a legények a vőlegénnyel együtt kikérik a menyasszonyt a lányoktól, a menyasszony lánytestvéreitől és barátaitól. Egy kis alkudozás, és a menyasszony máris kint van. Következik a menyasszony búcsúzása a szüleitől, testvéreitől. Először szüleitől köszön el. Megköszöni nekik, hogy felnevelték, és megígéri, hogy haza fog sokszor jönni. Majd sorban az összes testvérétől elköszön. Ilyenkor mindenki csak sír. Kint menetet formálnak. Elöl a menyasszony és a vőlegény, utánuk a koszorúslányok, majd a testvérek és a szülők. Következnek a násznagyok és utánuk a barátok és mások. Az út először a polgármesteri hivatalban visz. Itt leteszik a polgári esküt, kifele jövet a fiatalok virágokból tetőt készítenek, és az alatt jönnek ki. Majd kint fényképezés. Jöhet a templomi esküvő. Sokszor előfordul, hogy hét-

nyolc pár is egyszerre esküszik. Elöl foglalnak helyet a templomban, ahogy mindenhol máshol. Mise után, a templom előtt a vőlegény aprópénzt és cukorkát dob a báméskodóknak. Ezután a vőlegény házához mennek. Útközben énekelnek, és nagyobb kereszteszövedésekben táncolnak is egyet. Gyerekek virágszirmokat szórnak vödörökbe, nagyobb edényekbe, és vízzel felöntik. Ezt öntik a fiatal pár elé, az után. Cserébe a násznagyok dobnak az edényeikbe pénzt.

A lakodalmas ház elé érve azt kiabálják, hogy: hozz ki, mámám, székecskéd, vijükbé a menyecskét... huj-ju-ju-ju-ju. Egy szalag zárja a kapu bejáratát. Az ifjú párnak kell elvágni a szalagot, miután esznek egy kis hagymát, kenyeret sóval. A ház bejárata előtt a vőlegény szülei, testvérei fogadják őket. A menyasszony megcsókolja az anyóst és ráköt egy fejkendőt. Az anyós ugyanezt teszi vele. A menyasszony az összes lánytestvérnek fejkendőt köt a fiútestvérnek, meg szötteket tesz a vállára. Ezután kapnak egy-egy pohár bort a vőlegénnyel, amit meg kell inniuk, és a poharakat a fölhöz vágják. Ahány pohárdarab, annyi gyerek, mondják. Ha végre bejutottak, kezdődik a mulatság. A vendégek jönnek-mennek. Mert nem úgy van ám, hogy mindenki ott van elejétől végig, főleg azért nem, mert hogy más lakodalomba is kötelesek menni néhányan. A házak és a sátrak nem elég

nagyok, hogy mindenki elférjen. Így megérkezik a vendég. A kapuban fogadja a vőlegény anyja vagy apja, vagy őket helyettesítő idősebb rokon, megkínálják a vendéget egy pohár pálinkával. Ezután leülnek valahol, esznek, isznak, fizetnek, és elmennek. A menü általában: aperitif (szalámi, sajt, olíva-bogyó), savanyú húsleves és szárma, majd kasanak. És közben annyi bor, amennyi jól esik.

A fiatal pár meg ide-oda jár a két lakodalmas ház között. Délután, négy óra környékén a lány házánál ajándékozás van. A lány rokonai és szomszédjai átadják az ajándékokat. Van, amikor nagyon sok apróságot összecsomagolnak egy nagydobozban, jó sok papírban, és a fiatal párnak azt kell kibontogatni. A mulatozás reggelig tart. Akkor a lány házánál elbúcsúznak a szomszédok, a lány szülei és násznagyai is átadják az ajándékot, és ezzel itt vége. Aki tovább akar mulatozni, annak van rá lehetősége. Mert a fiatal pár elmegy a vőlegény házához. Őket elkísérhetik, de hogy ne ismerjék fel őket, hogy netán a lány rokonai vagy ismerősei, jelmezt kell öltetniük, általában cigánynak, kecskének, medvének öltöznek. Így megint megindul a menet. A vőlegény háza felé. Útközben tánc, éneklés. A fiúnál ugyanaz lezajlik, mint a lánynál, és a mulatozás még eltart egész késő délutánig. Itt a lakodalom véget is ér.

A csángó málé titka

Manapság egy málé, avagy puliszka elkészítése úgy hangzana, hogy: végy fél liter vizet, egy kiskanál sóval forrald fel, tégy bele húsz deka kukoricadarát. Öt percig főzd fedő alatt, majd többször megkeverve főzd még tíz percig. A puliszka, kérem, kész van. Erre édesanyám kis korunkban legyintett és azt mondta, városi málé. Hisz Bákóba költözött testvérei, rokonaink mind így készítették. A csángó málé azonban sokkal különb. Más mámám. A nük málénk az málé. Se nám igeny lágy, se nám árós, mind amá malam kárak. Sáríg, málág s jó.

Kell hozzá egy máléfőző üst. Ez egy olyan üst, amit nálunk a vándorcigányoktól lehetett megvenni, aminek az alja gömbölyű. És csak málé főzésre használtunk. Ki kell venni két karikát a plitából, bálárakni az üstescsét vaj három kanna vizvél, e kalán sóval, s mág káll

hinteni lisztvél. A plita tűzhely. Nyáron scsöcsikát, azaz kukoricacsutkát, gallyakat, hőlöcsugát, a szőlő lemetszett részeit égették. Azzal tüzeltek. Télen pedig, amikor fűteni kellett, akkor a városi fafeldolgozókból elhoztuk a fatörmeléket, a rumegust, és azt égettük. Néha, ha túl gyorsan leégett, tettek hozzá még fát is, amit nyáron hoztunk az erdőből. Plita volt a nyári konyhában is, és bent a házban is. A házban egyszerre két helyiséget melegített. A plita kályhája, a mi csángó nyelvünkön szóba, össze volt kötve a falon át a másik szobával, ahol volt még egy kályha. Így egy helyen tüzeltek. Ott, ahol főztek is. A kiljárba. Ami egyszerre volt konyha, fürdő, étkező és gyermek hálószoba is. Nem is kevés gyereknek. Néha az összesünknek. Mind a tízünknek. Mimi, Adri, Petri, Felicsi, Viri, Ángyi, Mari, Lili, Jáni, Lucsi. Így hívott minket anyám. Gabi nem aludt velünk soha, szüleimmel aludt. Mindaddig, amíg meghalt. Másfél éves koráig. Ő volt a legfiatalabb. A sírján máig friss virágok vannak.

A plitán három tűzhely volt, egy ötkarikás, és kétszer két karikás. Annyi karikát vettünk mindig el, amennyivel szeretttük volna, hogy nagyobb legyen a hő. A máléfőző üstöt három karikánál tettük be. Fogóval kellett egyenként kiemelni a karikákat, és félre rakni. Vigyázni kellett. Mert süített.

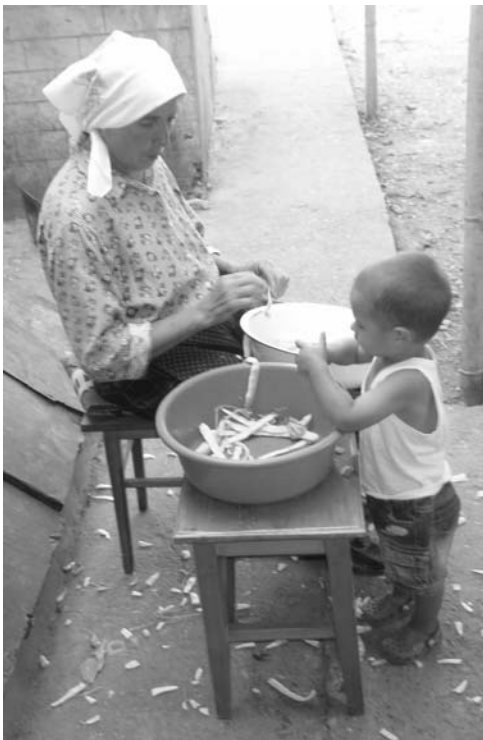
Félig belelógott a tűzbe. Az üst. A háromkannányi víz, amit a közeli kútból hoztunk, háromszor fél liter jelent. A só pedig durva, fekete szemcséjű volt. Emlékszem, amikor Erdélyben először láttam finom szemcsés sót. El sem hittem, hogy az só. Megkóstoltam. Olyan sósnak találtam, hogy azt hittem, ez biztosan valami más. Hisz nálunk otthon nem ilyen volt. Úgy hívtuk. Nagy só.

A malomba vitt kukoricát kétféleképpen darálták le. Egyet málénak, másikat csutkástól, mindenestől a disznóknak. Disznóknak is megfőzték. Nyáron kint az udvaron, télen bent.

A málénak való liszt egy nagy faládában volt a kiscská hiúban, vagyis a kis padláson. Minden málé elkészítése előtt anyám felküldte valamelyiküket. Mennyscsak szitálj e málénak való lisztet. Nyáron mentünk. De télen nem nagyon volt kedvünk, bár nem mondtunk ellen a szüleinknek, mégis huzakodtunk. Mert sötét és hideg volt a padláson. Ilyenkor gyertyát vittünk és gyufát. Fönt, a sötétben meggyújtottuk, ráragasztattuk a gyertyát saját viaszával a lisztesláda szélére, miután felemeltük a tetejét. Benne volt egy faszita, amit anyám Bákóban vásárolt. Néhol szakadt volt a szitája. És egy kis edénybe szitáltunk. Nem mindig találtuk el, hogy mennyi kell egy máléhoz. Ha kevés volt, még egyszer kellett jönni, ha sok volt, a maradékot kellett visszahozni. Anyám csak ránézett, és mondta. Álég az. Vagy. Igeny sók. Honnan tudhatja? Érdekelt akkor. Most már én is tudom. Elég, ha ránézek. Péter fiam megkérdezte. Anya, mind bele kell tenni? Bele. Pont ennyi kell.

A liszt nem lehetett tehát sem nagyon finomra darálva, és nem is egészen durvára, mint a dara.

A kettő között. Amint a víz felkerült a tűzre, meg kellett hinteni egy csipetnyi liszttel. Akkor mehetett bele a többi, ha buborékok képződtek a lisztes vízen. Ha labag a víz. Mondja anyám. Mám, lalbag az a víz, ha námes hinnsünk mág. Labag, labag, dá ázt úgy káll scsánni. Válaszol anyám. Így, ha nincs is sok értelme annak, hogy előtte liszttel hintsem be a vizet, mivel ez a szokás, én is ezt teszem.

A szerző édesanyja és gyermeke (2008, Kalagor)

Ha már forr, belekerülhet a liszt. Nem egyszerre. Markonként. Hányszor számoltam kicsiként. E marak. Két marak. Három marak. Négy marak. Öt marak. Nem keverik közben. Csak beleteszik a habarót. Egy sodrófához hasonló, sokkal vékonyabb, csakis erre a célra készült botot. A víz hevesen tiltakozik, bugyborékol, ugrál, köpköd. Míg a liszt legyőzi. És megnyugszik. És akkor jön a habaró ideje. Habarni kell. Két kézzel. Anyám habar vagy tízet. Ott hagyja. Közben az asztalra rakodik. Tálakat, evőeszközöket, az ételt. Siet. Futólépésben mindent. Mindenkinek kezét kell mosni, és gyorsan asztalhoz ülni. El kell kezdeni imádkozni. Majtég láhabarom a

málét. Hájtokcsak. És románul már mondjuk is az Atyát és a fiút, és utána a Mi Atyánkat.

A málét még párszor lehabarja, kész van. Anyám előveszi a lapockát, fából van. Az egyik része lapát-szerű, a másik fogó rész. Vízbé mártja, körbelapítja az üstben a málét. Még süllög e kiscsit...

És kiborítja a lapítóra. A deszkára. A máléfőzéshez minden faeszközt apám készítette.

Végre az asztalra kerül. Középpontban. Az étel mellé. Lapítóstól. Egy meghajlított fűzfaág közé cernát kötöttek. Azzal vágja fel anyám a málét. Csillag lesz belőle. Mindenki eheti.

Nem is kemény. Nem is puha.

Sárga és meleg. Csodálatosan finom.

Csángó málé.

Benne a föld íze. A nap melege. Az őseim lelke.

Kerek.

Ha megesszük. Jóllakunk.

A csángó málé

Beszélgetés a Csángóföldön született Gábor Feliciával

A Moldvai Magyarság szerkesztősége, a Moldvai Csángómagyarok Szövetsége és a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület által 2003-ban meghirdetett, csángó sorskérdésekkel foglalkozó pályázatra érkezett munkákból kettőt javasoltunk első díjra, egyik a Lujzikalagorban született, Budapesten élő Gábor Felicia *Csángó vagyok* című írása volt. Akkori véleményemet a következőképpen fogalmaztam meg: „Egyéni stílusban, mélyen átérezve írja meg ez a fiatal lány eddigi életútját, kezdve a szülőfalutól való elszakadás élményével, családi és környezeti nehézségeivel. Szépen érzékelteti, milyen lelkierő kellett ahhoz, hogy családjá, falujá, rokonsága közösségét elhagyja, s elinduljon egy reményteljes, de számára rendkívül bizonytalan úton, a tanulással való felemelkedés útján. Írásából megismerjük, hogy mekkora lelkierő és kitartás kellett az út során jelentkező, sokszor gyermekesnek és kicsinyesnek tűnő, de a tizenéves csángó leányka számára gyakran szinte végzetesnek bizonyuló idegenség elviseléséhez.

Nem tudom, ki vagy kik lehettek, akik rávették Gábor Feliciát dolgozatának folytatására, de bizonyára része volt benne Ferenczes Istvánnak, a Hargita Kiadóhivatal vezetőjének, aki azzal biztathatta, ha megírja eddigi életét, megjelenteti. És bizonyára része volt Felicia »egyik legjobb barátjának« is, akit a könyv bevezetőjében idéz, s aki azt írta neki pályamunkáját elolvasva, hogy »minden kisebbségi magyar egy kicsit magára ismerhet, és mondatokba öntve, magáénak vallhatja a történetét«. Akárcik is voltak az írásra ösztönző pályázatot kitalálók, s Feliciát további írásra biztatók, olyan forrást sikerült fakasztaniuk, amely jóízű, kristálytisztá vizével a csángó sors mélységes közeteiből hoz bőséges és szépséges üzenetet.”

A kézirat elkészült, Felicia Magyarországra került, főiskolát végzett, családot alapított. A könyv 2005-ben, majd kibővítve 2008-ban megjelent a csíkszeredai Hargita Kiadónál, most pedig Belső-Magyarországon is napvilágot látott a Pannónia-Print Kft. gondozásában. Ebből az alkalomból készült Gyimesközéplekről az éteren keresztül ez a beszélgetés.

– „Talán még író is lesz belőle”
– mondja a *Csángó vagyok* című könyv utószavában Ferenczes István, a kéziratot könyvvé formáló Hargita Kiadóhivatal vezetője. Írónak tartja-e magát Gábor Felicia?

– Nem vallom magam írónak a szó szoros értelmében, hisz egyetlen könyvet írtam. Az irodalmi értéke pedig nem hiszem, hogy

eléri a nagy művekét. Talán még író lehet belőlem? Talán.

– *Hogyan is kezdődött ez az „íróság”? Ami persze nem azon múlik, hogy hány könyvet írt valaki. Talán inkább azon, hogy hány emberben tudta „rózsafa vonóként” megszólaltatni azt a bizonyos „mély zöngésű hűrt.” Kérem, mondjon valamit a falujáról!*

Milyennek ismerte meg gyermekkorában? Mit hallott Lujzikalagor múltjáról „sokat mesélő” nagyapjától?

– Az íróság nem kezdődött és nem végződött. Bennem van ezer meg ezer szó, ami kikíváncozik. És ha leírom, jölesik. Megkönnyebbülök.

Lujzikalagor messze van Budapeستől. Távoli falu a Szeret folyóra néző domb oldalán. Mondhatnám, idillikus képet mutat, akár egy képeslapon. Sok-sok ház, egymás hegyén-hátán. Közepén egy kimagasló fehér templommal, egyik oldalán erdőre neteg, a másikon betonre neteg, maga Bákó városa, a megyeszékhely. Gyermekként nagy falunak véltem. Sok utca. Sok fa. Sok ember. Nagy mezők. De a világot még nagyobbnak gondoltam. Szegényes falusi könyvtárunkban az *Ezeregy éjszaka* meséit olvasva, kicsinek éreztem a falum. Elvágtyattam. Nem értem ott, ahol vagyok. De az erdők, a

dombok, a mezők beivódtak az emlékezetembe.

Nagyapám, Gábor János békés, nagytermetű ember: Nezsak Felicsika, látod azt a tőgyfát ott, az iskolánál? Ne, azt nagytatokámmal ültáttük, mikor akkora vótam, mint tá. Azt mondta, hoj, mikor annak a fának az ágain hintoczni láhát, akkor ulyan örág lehátek, mid ő. Most láhát ritta hintózni nagytát... dá kend nam es ulyan örág. Námes vajak, Felicsika. Csak a szüvám fáradt ál. Ne ott, az a ház... s a mesélés folytatódott. Akkor is, ha ültem a kapuban a padescskán mellette, vagy a hintában az udvaron, vagy a paplanba burkolózva tél közepén, miközben a kukoricát morzsolgatta.

Mesélt. Mesélt a távolról, a többi faluról, ahol magyarosan bászélának, emberekről, akikkel találkozott. A nagyapjáról, apjáról, az erdőkről, vonatokról...

Első emlékeim közt a görbe lábam kiegyenesítésének története szerepel. Hetediknek születtem, 1976 novemberében. Körülöttem csupa gyerekzsivaj. Idősebb testvérek. Unokatestvérek. Egy nagy-nagy házban. Legalábbis akkoriban annak hittem. Egy ideig anyukám szobájában fogok aludni. A teknőben. Amiben még nagyanyám is aludt. Ünagyapám vájta ki egy tölgyfából. Anyám két támla-

nélküli székre teszi az ágy mellé, éjszakára. Ha felsírok, megringat. Egy kézzel. Egy katrincában¹ vagyok, bernéccel² átkötte.

A másik szobában, a kiljárban³ alszik a többi testvérem. Több egymásba tolt ágyban. A nagyházban nem alszik senki. Csak ha vendég jön, de csak nyáron, mert ott nincs kályha. Ott az ágy majdnem új. A végében meg ott a sok

Kalagor, szülői ház (2008)

szótt ranggya.⁴ Amit anyám szó, minden télen. Mát káll⁵ a sok ranggya, sok lyányom van – mondja anyám. Másfél év múlva megszületett Péter, utána Adrián, meg Mimi, meg Gabi. Mindenki sorban. Szorosan utánam. Át kellett adnom a teknőt a következőnek. És anyámék szobájából átkerültem kiljárba nővéreim szárnya alá. Akik ugyanúgy felkeltek éjszaka, ha felsírtam. És immár ölben ringattak. A teknőt kinőttem. De még mindig nagyon szerettem abban lenni. Amikor Péter öcsém nem aludt éppen, akkor belefeküdtem, kitettem a két lábam a szélére, és teljes erőből hintáztam magam. Emiatt a lábaim egy idő után olyan görbék lettek, hogy már anyám is észrevette. Nincs mit tenni. Ál káll vinni a „lyányakhoz” – mondta anyám. Ők ikrek voltak,

púposak és vénkisasszonyok. Ők látták el a falu különböző bajait, a bába szerepét is ők töltötték be. Aztán elmondták anyámnak, mit kell tenni. Egy évig, télen-nyáron apám és bátyám hozták az erdőből a különböző fák friss kérgét, páfrányt és egyéb növényeket, amiket anyám megfőzött. Nap mint nap. Ebben üldögéltem egy-egy órát. Reggel meg este, miközben a lábam össze volt kötve, egyenesre, egy bernéccel. Másfél éves voltam, nem emlékszem erre, csak egyszer jutott valami eszembe, amikor nővérem szült. Ilyenkor az volt a szokás, hogy a bábaasszony különböző növényeket összefőz: fekete üröm, fehér üröm, páfrány stb., és ebbe kellett a kismamá-

nak üldögélni. Mikor végzett, a család nőtagjai is beleülhettek a főzetbe, a barnás-zöldes, füvekkel teli kádba. Így én is sorra kerültem. Beleültem, s hirtelen felvillant az emlék. Ahogy Péter ugyanúgy hintázik a teknőben, mint én szoktam, s az én lábam meg össze van kötve, és nem tudom mozgatni, csak együtt. Rossz emlék.

Dá látom, áróst szépán kiegyenyasdták – meséli anyám tizenhat éves koromban. Tuggyak a „leányok” z’ ilyen dolgokat, áróst. Z’ Istán mágáldotta ávvál a tudásával őket. Neccsak, milyen egyenyasák. Jaj, azt gondoltam ulyanak maradnak, ámá görbék. Hugu addtalak vona férhez? Há annyi aranyat kállát vona nyakadba akasztani. Dá hunnan? Gyejää, muszáj vot kiegyenyasítani...

1 lepelszoknya

2 kenderből szótt öv

3 a moldvai ház leeresztett fedele alatti helyiség (chiler, rom.)

4 textilhozomány

5 mert kell

Én meg csak nevettem. És nevetett velem mindenki.

– *Kedves Felicia! Mutassa be családját – az egykorit és a mait! Nagyapa, nagyanya, szülők, testvérek; férjét, gyermekeit. Mi a különbség a két család között, s mi hasonlóság? Mit tud átadni a gyermekeinek abból a szellemi örökségből, amit a nagyszüleitől, szüleitől kapott?*

– Nagy család a miénk, mint egyébként a legtöbb csángó család. Hisz sokan vagyunk testvérek. Édesanyámék tizenketten vannak testvérek, a legtöbbnek öt-hat gyermeke született. A legfiatalabb testvére egy időben született a saját lányával, vagyis az én legidősebb nővérem egyidős a nagynénémmel. Anyám részéről sokan vagyunk első unokatestvérek. Gyermekeként sokat aludtunk egymásnál, gyakran voltunk együtt nagyszüleink házában. Sokszor aludtak ott unokák is, akár tízen. Búcsúkor, disznóvágáskor, egyéb ünnepeken az udvaron terítettek az ebédhez, hisz bent el sem fértünk volna. Édesapám családja valamivel kisebb, ott csak négy testvér van. Így itt kevesebb az elsőunokatestvér-sereg. Másodunokatestvéreimről szinte semmit sem tudtam. Tizenévesen mentem haza a diszkóból, és egy igencsak kedves fiú kísért el. Másnap reggel édesanyám kikérdezett: kit láttam, mi történt? Meséltem neki a fiúról, aki hazakísért. Jaj, mámokám – mondta –, azt serényán hadd ál, má az a véserod. Vagyis másodunokatestvér. Nem bánkódtam, volt még sok kedves fiú.

Apám, Gábor családja gazdag és tekintélyes volt. Sok földdel, négyköves malommal. Édesanyám apja katonatiszt volt, mindig távol a családtól. Csak utolsó éveiben is-

merhettük meg, amikor betegeskedett, dohányzott, és mindig katonás történeteket mesélt. Gábor nagyapám velünk egy udvarban élt. Velünk volt mindig, nekünk élt. A kommunizmus mindent elvett tőle. De mindig azt mondta: a

Édesanyám csángó ruhában (2008)

kerék megfordul, s „mágbánják, amit tetták”.

Kevés földi jóval indultam utamnak, de családom sok értéket belerakott a hátizsákomba. A tisztességet, becsületességet, az egyenes beszédet, az Isten és a természet tiszteletét, és még sok minden mást, jól becsomagolták, beraktározták. Cipeltem is magammal mindenhová az utamon. Sokszor szükség volt rájuk. Néha talán még lázadoztam is a batyum ellen. Most tudom, mit jelent. Miért kellett! Az táplált és táplált még ma is. Most rajtam a sor. Két

gyermekemnek igyekszem becsomagolni. Úgy, ahogy annak idején nekem is csomagolták.

– *Milyen emlékei vannak a szülőfalujáról, amit még az 1980–1990-es években is hagyományosnak lehet nevezni?*

– A falu kinyílt. A fiatalok elvándoroltak külföldre, a világ minden táján élnek. Új szokásokat, szavakat hoznak haza. Megváltozott a zárt közösség képe. Ez egyrészt elkerülhetetlen volt, másrészt a globalizáció része lettünk. Kicsit csángósan, néha – a kívülálló szemének – talán nevetésgesen. Mert úgy-e, anyám a vadonatúj aszalógépet háromszor leköpte. „Phú, phú, phú, kíz ne fogja” – nehogy megigézze. A határok elmosódtak. Hagományos csángó mivoltunk összefér a modern szerzeményekkel. Lujzikalagor egy nagy falu. Bakó várostól 6 km-re van, szinte összeér a várossal. Ennek is nagy hatása van a közösségi életre. Megmaradt sok szokás. A lekvárt anyám még mindig nagy üstben főzi az udvaron, két napon át. Bár kapott gyors recepteket, amit a gáztűzhelyen is megfőzhet. És nincs is szükség annyi lekvárra, hisz nem élünk otthon. De megfőzi. Elteszi. És elküldi a gyermekeinek külföldre. Sorolhatnám ide a disznóvágást is, a pálinkafőzést is. Ma, modern körülmények között is ugyanúgy végzik, mint mindig. Hagyományosan.

– *Olyan korban lett kisgyermekből nagylány, amire nem az őszinteség volt a jellemző. Miként találkozott gyermekként az emberi és társadalmi kétszínűséggel? Hogyan tudta ezeket feldolgozni a gyermeki lélek?*

– Gyermekeként természetesnek éreztem a körülöttem zajló

folyamatokat. Nem bajnak gondoltam a tiltott borjűvágást, vagy a pap fenyegetőzéseit. Amikor ezek súlyát megéreztem, már túl voltam jó néhány megpróbáltatáson. Feldolgozni soha nem fogom. Nagypám, anyám, apám lelkében törként él ez az időszak. Ők sem dolgozták fel, csak igyekeztek túlélni, túléltetni a gyermekeiket. Nem tudom eléggé meghálálni nekik, hogy minket nem vontak be a nyomorúságba. Mindenkinek mindenhol elmondom: annak ellenére, hogy nehéz sorsunk volt, és nehéz gyermekkorunk, mi ebből nem éreztünk sokat. Igen, dolgozunk kellett. És nehéz volt összeegyeztetni a játékot a munkával. De ezt is természetesnek véltük. Úgy éltünk, mint az ég madarai.

– Miként szakadt el az otthontól? Mik voltak az első élményei a csíkszeredai kolégiumban? Esetleg bántották-e a diáktársak? Mai fejjel – és szívvel – meg tudja-e érteni, meg tudja-e bocsájtani?

– Amikor egy zárt közösségből, a szerető családból és a vallásos térből szinte kiugrottam, boldog voltam. Induláskor anyám könnyes szemei, apám intő szavai, testvéreim ölelése nem szomorítottak el. Azt gondoltam magamban: majd meglátjátok! Nagy lesznek! Visszatérek! Nem hagyok el senkit, csak elmegyek. Kimegyek a világba, hogy megismerjem. Tele voltam örömmel. Minden állomást belevestem az eszembe. Amit féltem, hogy elfelejtek, lejegyeztem naplomba, hogy később pontosan el

tudjam mesélni azoknak, akik otthon maradtak. Mindennap elismételtem a velem történeteket, hogy ne felejtsem el. Leveleket írtam haza. Rengeteget. Nem csalódtam senkiben és semmiben. Csak ret-

Két öcsém, Péter és Adrián bekísérnek az oltárhoz
(2005, Sombor, Vajdaság)

tenesen magányos voltam! És igen, esténként sírtam a paplan alatt. És bátorítottam magam a másnapra. Hogy tegyem a dolgom. Akkor is, ha az utolsó cipőm talpa leszakadt, és neveléses voltam a diáktársaim szemében. Hisz nem az ő hibájuk volt az állapotom. Megoldást kerestem mindig, mindenre. S ha egyedül nem is birkóztam meg, valahogy mindig jött egy kis segítség.

– Miként történt a magyarság élményének kiteljesedése, vállalásának folyamata, amikor megismerte az Isten „másik oldalát”? Segítették-e ebben a szüleiktől, főként nagypapjától kapott tanácsok, érzelmi eligazítások?

– Nem tudtam, hogy milyen nemzetiségű vagyok. Iskolában románul tanultunk. Hetedik gyer-

mekként a tízből én képviseltem a szakítást, nálam szakadt meg a hagyomány folyamata. Anyámmal csángóul⁶ beszéltem, apámmal románul. Az idősebb testvéreim szüleimmel csángóul beszéltek, a fiatalabbak románul. Ez szüleim döntése volt, mert továbbtanulásra csak akkor volt esélyünk, ha nincs akcentusunk. Bákóban ezt keményen figyelembe vették.

Csíkszeredában tudtam meg: csángó vagyok. Az első nap, amikor megérkeztünk.

Az ott eltöltött évek alatt lassan kibontakozott, ki vagyok, kit, kiket képviselek. Történelmünk számomra homályos, sok fehér folt van benne. De nem is az számít, hogyan kerültünk oda és mikor. Hanem hogy mi külön nemzetiség vagyunk, saját kultúrával rendelkezünk. És minden olyan csángó embernek, aki ezt felismeri, kötelessége ezt tudatni népével.

Ki-ki a maga módján. Mert az ott élő embereknek joguk van tudni, kik ők. Meg kell értetni velük, hogy értéket hordoznak. Azzal, hogy ott születtek. Ha kultúrájuk haldoklik, „vissza” kell tanítani nyelvüket, hagyományaikat.

– Végül is miért adta föl a „nagy célt”? Miért mondott le a magyartanárságról? Szegedi tanárnőjének otromba kérdése kísértetiesen emlékeztet arra, hogy József Attilát is a szegedi egyetem „fura ura” „tanácsolta el”, hogy tanár lehessen. Most már Maga is „egész népét” tanítja, s „nem középiskolás fokon”, hanem a könyveivel. Hirtelen határozta el a szakítást, vagy ez volt az utolsó csöpp a pohárban? Nem volt, aki lebeszélje róla? Nem bánta meg?

6 csángó tájszólásban

– Amikor Magyarországra érkeztem, céloim az volt, hogy tanár legyek és tanítsam a népem.

Nem csak egyetlen tanár miatt adtam fel az álmom. A főiskolát befejeztem, tanár lettem, de nem magyartanár. Nagyon nehéz volt beilleszkednem a többi magyar tanárjelölt közé. Nem értettem alapvető szabályokat. Magoltam éjjel-nappal. Minden vizsgámra versként tudtam az anyagot, de nem így kellett volna. Különórákra lett volna szükségem. Hogy megértem, hogy előrelépjek. Az iskola mellett dolgoznom kellett, és ezt nem tudtam véghezvinni. Valóban volt olyan tanárom, aki így szólt hozzám: „mondja kedves, miért akar egy román magyartanár lenni?” De volt olyan is, aki azt mondta: Felicia, nem csak a tanítással tudsz segíteni. Ha nincs lehetőség befogadni az újat, add ki azt, ami benned van. Nyílj ki, és beszélj a világnak magatokról, csángókról. Írj, beszélj, mesélj, tudósíts.

Nem törtem meg. Szakot váltottam, s befejeztem a főiskolát. Munkahelyet kerestem. Családot alapítottam. És amikor egy szusszanásra volt időm, kiírtam magamból a világom. A váltást nem bántam meg. Mert céloim az volt, hogy taníthassak. Azt teszem. Csak kicsit másképp. Lujzikalagorban, a magyar iskolában az én könyvem olvassák. Az a csaknem nyolcvan gyermek, aki szinte már „csángóul” sem tudott, örömmel olvassa. Sajátjukként. Ez nagyon jó érzés.

– *Első könyvének Csángó vagyok a címe, s ez a kibővített másodiknak is. Ilyen erősen érzi a*

csángóságát? Vajon mitől csángó az ember, mitől csángó egy magyar ember? Miként érzi magát csángónak egy Moldvában született, immár Budapesten élő asszony, délvidéki magyar ember feleségeként, magyar gyermekek édesanyjaként?

– Most vagyok igazán csángó. Most értem meg arra, hogy a körülvevő lehetőségeket megragadjam és éljek a csángóságomnak.

Édesanyám és anyósom Budapesten (2008)

Budapesten élek, csángóként!

Ha kenyeret dagasztok, keresztet vetek rá – mert ez a kezemben maradt.

Ha újszülöttet látok, háromszor megköpködöm, és hozzá mormolom az igét – mert az a számban maradt.

Ha az ünnepek közelednek, csángósan készülődöm rájuk – mert az a lelkemben maradt.

Sok mindent ötvöztem a vajdasági férjem otthonról hozott szokásaival, a Budapesten kialakult életvitelünkkel. De ha anyámmal beszélek, azt csángóul teszem – mert másképp nem is tudnék. Minden érték, ami a családunkhoz köt. De elsősorban mi magunk vagyunk értékesek. Mert a csángóságot, ha nem is tudtuk, mi az, magunkban hordozzuk. Csak rá

kell mutatnunk, el kell mondanunk. Mi, akik most élünk, és még ismerjük, mert megéltük az otthoni életünket. Akkor is, ha máshol vagyunk a világon, akkor is, ha otthon élünk, nekünk most tovább kell adnunk. Akkor is, ha ostromol a modern világ. Mert a csalán, a bodza, az üröm ugyanott és ugyanúgy nő a faluban. És ugyanakkora a gyógyító erejük. De ha nem mondom el a gyermekeimnek, gaznak hiszik és letapossák. Értékeink a meséink, mondáink, hiedelemvilágunk, folklórunk. Ha mi már nem ismerjük, meg kell keresnünk azokat az embereket, akik még tudják. És tőlük tanuljuk meg.

– *A Csángó vagyok két, vagy most már három – kiadásán kívül mit írt még, s abból mi jelent meg? Könyvének 129. oldalán azt olvassom, hogy élete emlékeinek „csak a morzsáját” írta meg. Nos, ha majd valaki, valamikor, valamivel ráveszi, hogy folytassa az írást, miről, mikről írna még? Könyvét olvasva úgy éreztem, hogy a falubeli dolgokról, a gyermekkorról, a hazai emlékekről szóló részek a legmélyebbek. Ezekből van még tartaléka?*

– Kezem mindig írásra kész. Hogy ebből mennyi kerül nyilvánosságra, az a körülményektől függ. Egyelőre egy könyvem jelent meg, aminek a címe *Csángó vagyok*. És februárban végre sikerült itt Budapesten is kiadnom. Ennek a folytatásán munkálkodom.

Mert írni van mit, csak magamba kell nézmem. Hogy általam, életem által, bepillantást adjak a csángók életébe.

Halász Péter

HALÁSZ PÉTER
**Az írott szó szerepe
 a moldvai csángómagyarok
 életében¹**

**Száz esztendeje született
 Lakatos Demeter csángó költő**

Amikor – bizonyára nem véletlenül éppen a Magyar Nyelv Napján – Lakatos Demeterre emlékezünk közelgő centenáriuma alkalmával, elgondolkozhatunk azon, milyen szerepe volt az anyanyelvükön többnyire írni, olvasni sem tudó csángók sorsának alakulásában az írásnak, az írott szónak? Milyen jelentősége volt az általuk hosszú évszázadokon keresztül még csak nem is ismert írott szónak a megmaradásukban, a magyar nemzet, majd Európa figyelmének felkeltésében, rájuk irányításában? Úgy gondolom, hogy az anyanyelven kimondott, vagy elénekelt, elmesélt, ráolvasott szó mindennél fontosabb számukra, hiszen őrzi a nyelvet, leírva pedig valóságos fegyverré válik, ami védi, óvja őket azokkal az erővel szemben, amik elpusztításukra, beolvasztásukra törekednek.

A Kárpát-medencén belüli magyarság XVII. századi nagy önvédelmi harcának egyik jeles személyisége, a költő Zrínyi Miklós ezzel a fohással kezdte hőskölteményét: „*Nem írom pennával, fekete téntával, de szablyám élével, ellenség vérivel, én örök híremet*”. Azok, akik nem saját hírnevük, hanem a moldvai csángók megmaradása érdekében emeltek szót, s tették, amit tehettek, körülményeik miatt *nem írhatták szablyájuk élivel, ellenség vérivel, amit írtak. Írták hát túvel és vésővel köre, bőrre, vászonra, útszéli keresztekre, templomtornyokban lakó harangokra* – ha nem is mindig szavaikat, de őseiktől öröklött, sokszor már maguk által sem értett, ám sajátjuknak érzett jelképeiket, motívumaikat. Olykor pedig írták pennával a halottbúcsúztató füzetekbe, a Vatikánba küldött, magyar papokért könyörgő levelekbe. A *nem mondhatom el senkinek – elmondom hát mindenkinek* életérzés diktálta ezeket a jeleket, írásokat. Azokat is, amiket maguk róttak, öntöttek,

hímeztek, szöttek, batikoltak anyagra és anyagba, s azokat is, amiket olyanok hoztak létre, akik sorsukat megértve, a segítség, a jobbítás szándékával ragadtak tollat, íróvesszőt, írógépet, kerestek nyomdát, fényképezőgépet, filmfelvevőt, internetet...

Számba se igen tudjuk venni őket. Hiszen ott vannak a névtelenek: a balladák, a keservesek, a halottas énekek, az apokrif imádságok indítói. Hiszen valaha, valamikor azokat is elkezdte valaki, hogy egyszer majd a XX. század során Domokos Pál Péter, Veress Sándor, Faragó József, Kallós Zoltán – és számos követőjük – leírja, magnóra vegye, CD-re, DVD-re applikálja, s felmutassa a moldvai csángómagyarok sok évszázados keserűségét, panaszkodását és persze örömét is: mindent, ami hozzátartozott az életükhöz.

Emlékeznünk kell azokra, akiket név szerint meg tudunk nevezni, s nemcsak pennájukkal, de megdobbanó szívükkel is írásba rótták a csángó sorsot.

Bandinus Márkra gondolok, aki a XVII. század közepén 43 moldvai katolikus település magyarságáról küldött hírt; a sok neves és nem egyszer névtelen misszionáriusra, akik jelentésükben, mint az idegen tájon utazó egy-egy letört ágacskaival adtak jelet az egykori Etelköz katolikus magyarságáról. És a többiek: *Zöld Péter*, a hányatott sorsú felcsíki plébános, aki a madéfalvi veszedelem után vállalta a Moldvába menekült székely néptörődék sorsát, de gondja volt arra is, hogy Erdély püspökének, Batthyány Ignácnak írt jelentésében hírt adjon a már akkor ott élő csángókról; aztán *Jerney János*, a történész, *Rubinyi Mózes*, a nyelvész, *Lükő Gábor*, a néprajztudós, *Csűry Bálint*, a nyelvjárakutató, *Domokos Pál Péter*, *Faragó József*, *Jagamás János*, *Kallós Zoltán* népzenekutató, s mennyi nevet felsorolhatnánk még! De csak az egyedüli csángó származásút, tisztelendő *Petrás Incze Jánost* említem, aki klézsei népköltészeti gyűjtésével és közléseivel megelőzte Kriza János és Erdélyi János munkásságát is. Közös vonásuk, hogy hagyománymentő munkájuk során valamennyien *felháborodtak* a csángók sorsának embertelenségén, igazságtalanságán, és nem tudták elválasztani a csángók által őrzött hagyományos kultúra kutatását attól, hogy szót emeljenek, tollat ragadjanak az érdekükben. Még a magánhangzók és a más-salhangzók tudós professzora, Csűry Bálint is kijött a sodrából megtapasztalván a csángók sorsüldözöttségét, s így fakadt ki: „a moldvai magyarság sorsa még a hagyományos magyar sorsnál is fájdalmasabb és tragikusabb magyar sors”.

¹ Elhangzott Csíkszeredában, a X. Csángó Napon, amelyre a Hargita Megyei Művelődési Központ szervezésében került sor 2011. november 13-án.

A tudósokon kívül számos költőt ismerünk a magyar irodalomban, akiket megfogott a csángó sors tragédiája, akik megéreztek a csángó sorsban, hogy „*az ember ott a legfájóbb magyar*”. Irodalmunknak ezt a megbecsülésre méltó szeletét Mirk László csíkszeredai magyartanár gyűjtötte össze. Szerzőik között megtaláljuk a magyar költészet legjobbjait, Csokonai Vitéz Mihálytól Ferenczes Istvánig.²

De sem az érzékeny lelkiismeretű poéták, sem a tudományos emberek nem rendelkeztek olyan politikai hatalommal, vagy fegyveres erővel, hogy „szabályám élivel s ellenség vérivel” küzdhetek volna a csángókért. S ha nem vonhattak kardot, tollat ragadtak hát, hogy jelt hagyjanak róluk, *leírták*, amit láttak, hallottak, tapasztaltak. Nem haszontalan elméleteket gyártottak, s bár a hamis román ideológiákba legtöbbször beleakadtak, *nem fecsérelték energiájukat* a nyilvánvaló hazugságok cáfolgatásával; csakis a tényeket írták le és hagyták ránk, mint utolsó reménységüket a palackpostát vízre eresztő hajótörtek. Valamennyien megérdemlik, hogy nemcsak a magyar nemzet, de különösen a mindinkább öntudatra ébredő csángók emlékezzenek rájuk és tiszteljék emléküket.

A 125 esztendeje meggyilkolt Petrás Incze Jánost kivéve nem volt a csángóknak olyan *közülük való* szószólójuk, aki az *írott szó erejével* szállt volna síkra érdekükben. 1911. november 19-én aztán megszületett Szabófalván az az ember, aki csángó létére, a maga tudásával és emberségével hírt tudott adni a moldvai magyar sors nyomorult állapotáról. Elszánt parasztok persze addig is akadtak a Szeret mentén, akik olykor – tudjuk, milyen eredménnyel – kaszára, kapára kaptak az igazukért; pápákhoz, püspökökhöz könyörgő közösségek elkeseredett leveleit is csokorba szedhetnénk, de azokat is inkább csak dokumentumként tarthatjuk számon.

Lakatos Demeter jó néhány versében említi, sőt hangsúlyozza moldvai születését, csángó voltát. Így benne van verseiben a csángók történelme is, persze nem a tankönyvekbe oldott história, azt Demeter csak áttételesen, mintegy másodkézből ismerhette, hiszen Moldovában, akár a többi csángómagyar, ő sem tanulhatott az iskolában néperől, nemzetéről, nemzetiségéről. Mint írja:

*Nem jártam magyar iskolába,
nem tudtam írny, olvasny,
pedig ez vult az anya nyelvem,
vele kezdtem én beszélny;(...)*

Önmagától „tanulta”, miként írja le magyarul születő verseit, sokszor küszködött a román ortográfia hálójában, északi csángó tájnyelven formálódó gondolatainak papírra vetésével. Ilyen körülmények között hogyan is ismerhette volna a magyar történelem személyiségeit, eseményeit? Egy-egy név (Attila, Árpád, Petőfi), egy-egy esemény bukkan fel a versekben. De már a csángó nép „történelme”, vagy legalábbis a szájhagyomány őrizte múltja gyakrabban kap helyet az általa írt „csángó strófák”-ban. Szülőfaluja névadójának alakját a *vínektül* hallotta emlegetni, az ő alakját támasztja föl versében.

*Szabó Jánosnak a hírt
Történelem nem üszméri,
Remélem, hogy minden magyar
Moszt megtudja, ki eléri.*

*Nem vult császár, nem vult király,
MagyareMBER egy darab vult,
Reszketett a föld hul lipett,
Úgy hallottam a vínektül.*

*Ötszáz esztendű nem játék,
Mük megőrizük a nevit,
Szabad szívünkbe bennünk marad
Mai napig a magyar hit.*

*Zavaros századok folyamán
Szabófalva büszkén áll,
Itt Moldova szívében
Mint egy gyönyörű virágszál.*

A szabófalvi költőt sokszor elbűvölte és elvarázsolta a táj, ahol a Moldova és a Szeret vize *szompollyog*. Szülőföldjéről leginkább az évszakokhoz kötődő verseiben kapunk ízelítőt. Szabófalva határának keleti részén, amely meredek, partos részen lejt a Szeret felé, bővizű forrás fakad, s az itt kiépített, szinte kultikus helyen mossa a falu népe „minden szennyest”. Tisztáló, tisztálkodó és beszélgető hely tehát a *Bonyha* nevű határrészen, a *Lűtűn* fakadó

² Az ember ott a legfájóbb magyar. Versek a csángómagyarokról. Válogatta: Mirk László. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2001.

Forrás, amit költőnk megénekel *Ősz a Lűtünd* című versében, mikor a táj kietlen melankóliáját ragadja meg és festi le a távol-keleti miniatúrák leheletfinom ecsetjével:

*Vájsa színit a plup levél³
nyár után,
és mind festi arany színbe
szaporán!
Nyomáson szültül⁴ a pásztor
hunyarog,
ősz szél a nádasokban
abajog.*

Persze a tavaszt és a tavaszi tájat is megverseli, s ízig-vérig alanyi költőként, mikor az évszokról ír, akkor is magáról vall, olykor meglepő könnyedséggel, pillangó szárnyalással:

*Írtam tavaszrul eleget,
De nem éreztem melegeget;
Hóba, sárba, vízbe jártam,
Sehul virágot nem láttam –
De a tavaszt, én imádtam (...)*

A tájban természetesen mindig az embert látja, az ember alkotta, az ember formázta tájat dicséri a benne dolgozó emberrel együtt, s szinte magától értetődő, hogy ebbe az emberekkel gazdag tájba természetes módon magát is benne érzi. Már a vers címe is beszédes: *Szeretem*.

*(...) Szeretem, mikor a búza
megérik,
arany kalász a táblában
hintázik,
nop a lányoknak csúkolja
képiket,
mikor inekelve kötik
kivüket.*

*mert a természetnek fia
maradak,
falutul, néptül soha nem
szakadok.*

Lakatos Demeternek szinte minden verse egy-egy sebtében odavetett ars poetica, költői hitvallás. Nem lenne nehéz összeszedni belőlük egy csokorra való, már csak azért sem, mert ezekben érhető tetten költőnk identitása, önbecsülése, amire oly nagy szüksége volt ott, ahol a közvetlen környezet afféle bolondériának tekintette verselését, a tágabb – egyenruhás és reverendás – kör pedig, politikailag is veszélyes tevékenységet látott a magyarul (is) író, magyarországiakkal levelező, onnan látogatókat fogadó lakatos-poétában.

De a nagy magabiztosság időről időre megbicsaklik, a sokszor szólamszerű vidámság, könnyedség leple alól kitetszik a keserűség; a túlfutott optimizmus átcsap a keserűségbe, önmarcangolásba. A legelkeseredettebb a *Kár* című, nincs is a kötetében ehhez foghatóan önmegtágadó költemény.

*Kár, hogy ezekend a tájakand születtem,
És az ifjúságomat én itt megettem,*

*Kár, hogy kezdtem csángú népet énekelni,
Jobb lett volna ezt a népet elfelejteny;
Ű se tudja my vaan vele világan,
Elmaradt, mind néma madár az ágan.*

*Kár, hogy én születtem, én eszt is meglátny:
Igaz testvéreid kezdnek utálny,
És bánják, mikar akarsz felemelkedny,
Kyvánják a nemzetemet elpusztulni.
Megébrednek már eccer, de kár: készű lesz,
Utolsó csángunak a magja is elvesz!*

– írta 1974-ben, halála évében. Mintha az öreg Vörösmarty *Szózatának* lemondó keserűségét lehelnék ezek a sorok.

De ha ilyen mélyre máskor nem is süllyedt a kifelé mindig vidám, *pogocsás* Lakatos Demeter önbi-zalma, a tétova elbizonytalanodással újra és újra szembesülünk verseiben. A papokat nem szerette, s bár ellenük nem írt verset, önéletrajzából tudjuk, hogy színdarabjaiban ostorozta „*a politikusokat, gazembereket és mindenkit, még a papokat is*”. De, mintha csak ismerte volna Németh László intel-mét – „ne ítélj el a templomot a papért, s az Istent a templomért” –, olykor hitet tesz, vagy legalábbis megfogalmazza bizakodását a világmindenség működését szabályozó rendet illetően. *Kinek a híri-vel?* – kérdezi a vers címével, s folytatja:

3 A nyárfá levele

4 furulyál

*Tavaszkinek a hírivel érkezik,
baracknak ky parancsol, hogy
virágozik?*

*Ky hozza a darukákat
országba,
ky tesz annya szíp illatot
virágba?*

*Ky csinálta fend a napat
és mibül;
fel van kötve egy láncval,
Ott hogy ül?*

– és így tovább: *Ky vezetiy délibábof? Ky züldíti
meg a füvet? Kynek hírivel jön a tél?* És a vers pro-
fán befejezése ellenére is megérezzük a kérdésekben
megfogalmazott transzcendenciát, a gondviselést.

Talán ebben is bizott, amikor a csángómagyarok
jövője foglalkoztatta. Már a megközelítés is mutatja
Lakatos Demeter emberi mértékét, hogy a négy román
elemivel rendelkező vajgyári lakatosmester sok ilyen-
olyan diplomával rendelkező emberen túltekintve, izig-
vérig értelmiségként, felelősséget érez a csángó népert.

*Egy nép nagyond nehezen pusztul el,
Akár ky lenne, nép nem burján-szál.
Tudja az, ki burját pusztít, pusztít,
Tépi, vágja, de újból kyvirít.*

*Egy nép, mind műk, tudjuk, nem burján-szál,
Ha nem jut elüre, okkor már áll,
És lehet dorsa⁵ hátra maradny,
Ez nem elenty, hogy kezd pusztulny.*

*A csángú nípisz nem egy burján-szál,
Századok folyamán, míg büszkénd áll
Barlangjába. Sehogy sem fejlődik,
És primitív módon létezik.*

Lakatos Demeter identitásának legszebb bizonyí-
téka – sok melldőngető „magyar” példát vehetne
róla –: fiát és lányát Szabófalváról Marosvásárhelyre
küldte, hogy magyar iskolában tanulhassanak. Nem
lehetett ez olcsó multság az 1950-es évek első felé-
ben, de költőnknek mérhetetlen boldogságot jelen-
tett és büszke is volt rá.

Lakatos Demetert Domokos Pál Péterem keresztül
ismertem meg. Az ő üzenetével kerestem fel az 1970-
es évek közepén, mégpedig rafinált módon – a szom-
szédos, már néhány nemzedék óta elrománosodott,
de változatlanul csángó identitású Buteából mentem
egy odával ismerősömmel, aki szabófalvi keresztlá-
nyát készült meglátogatni. Az már akár véletlen is
lehetett – *volna* –, hogy a keresztlány családja éppen
Lakatos Demeter lábszomszédja volt, így a kíváncsi,
vagy legalábbis kíváncsivá tett szemek elől elrejtve
kereshettem föl. Demeter alapjában véve vidám, tré-
fálkozásra – vagyis *pogocsálásra* – hajlamos, tag-
baszakadt, őszbecsavarodott fejű ember volt, akivel
könnyen szót lehetett érteni, különösen, ha az ember
Domokos Pál Péterre hivatkozott. Emlékszem: ver-
seit olvasta föl, s azokra a tapintatlan látogatóira
panaszkodott, akik a fél falut végigkérdezzetik
– mert nem értik a sebes, északi csángó tájnyelvet –,
amíg, sokszor csak véletlenül, hozzá kerülnek.
Elmondta, hogy melyik szomszédja figyel, jelenti a
vendégeit, s arra kért, hogy ugyanarra távozzam,
amerre jöttem. Aztán magnómra mondta Domokos
Pál Péternek szóló üzenetét. Savanyú borára és ízes
beszédére sokáig emlékeztem...

Lakatos Demeter volt tehát az a fatörzs, ami a sok
évszázadon keresztül névtelen moldvai csángó írást
hagyók nyomán jelt adott magáról. Szerencsére vol-
tak, akik vették a jelzéseit. S ahogy a moldvai tele-
vényből felnövő tölgyfa ágakat hajt, úgy következtek
az „világond az első csángó kültű” után – miként
magát nevezte volt – a többiek. Így aztán most, száz
esztendő múltán már egy egész sereg csángó születé-
sű írástudót köszönhetünk a hagyományosan meg-
rendezett, immár X. Csángó Nap ünnepélyes alkalmán.
Hála Istennek annyian vannak, hogy csak a már
önálló kötetekkel – képzőművészeknél kiállításokkal –
bemutatkozottakra kerülhet sor egyetlen délutánon.

A hölgyekkel kezdve essék szó Petrás Máriáról.
Nem is tudom, melyik művészeti ágban adja az érté-
kesebbet: népdaléneklésben-e vagy kerámiában?
Kétségtelen, hogy ő a magyar művésztsadalomban
a legszebben éneklő kerámiaművész, és a legszebb
kerámiákat készítő énekes. A Szeret bal partján fekvő
Diószénban született, Brassóban, majd Budapesten
tanult. Sokan segítették őt nem mindennapi, sőt
különleges pályáján, de elsősorban a maga erejéből,
emberségéből, istenadta tehetségével tett szert
magyarországi és nemzetközi hírnévre. Különös
technikával készült művészi kerámiái legtöbbször a

gyermekáldás szépségétől sugárzó, teljes mivoltában csángóként megformázott istenanya jelenik meg előttünk számtalan formában.

Gábor Felícia azon az irodalmi pályázaton tűnt fel, amit a Lakatos Demeter nevét viselő Csángómagyar Kulturális Egyesület a Moldvai Magyarság folyóirattal közösen írt ki 2003-ban. Felícia immár Magyarországon él Délvidékről, ugyancsak kisebbségi sorból való párjával, két kisgyermekükkel, s könyve, a *Csángó vagyonok* azóta kibővítve is megjelent.

Perka Mihály tanár úr már az 1990-es évek elején vállalkozott rá, hogy önként jelentkező szabófalvi csángó diákokat őseik elfeledett vagy feledőben lévő nyelvére tanítsa. Emiatt némely pedagógustársa és falubelije félreértette, elítélte, sőt megrágalmazta, de a magyarországi Bethlen Gábor Alapítvány – a Lakatos Demeter Egyesület javaslatára – 1993-ban Márton Áron-díjjal tüntette ki. Perka Mihály 1938. szeptember 23-án született az úgynevezett északi csángók nagy múltú, a magyar művelődés szempontjából kiemelkedő jelentőségű településén, Szabófalván. 1957-ben Kolozsvárra, a Bolyai Tudományegyetem történelem szakára került, majd diplomáson szülőfalujába kérte magát, s ott tanított nyugdíjazásáig. Mindig is érdeklődött faluja története iránt, kereste a félremagyarázók által eltakart igazságot. Már az 1980-as években bekapcsolódott a Román Tudományos Akadémia által szervezett helytörténeti kutatásba, aminek azonban eddig csak az első két kötete jelent meg 1991-1992-ben, *Tezearul istoric al României Moldova* címmel. Perka tanár úr és élete párja – Perka Margit – bizonyára többet is tehetett, tett volna szülőfalujáért, a szabófalvi csángók múltjának, hagyományos műveltségének megismertetéséért, a falu közösségének fölemeléséért, ha az eltorzult politika és az emberi kicsinyesség nem állít gátakat értékes munkájuk elé. Ám 2011 augusztusában falujától kapott díszpolgársága jelzi, hogy Isten malmai, ha lassan is, de örölnék, s ami igazi érték, az előbb-utóbb megcsillan.

Dr. Laczkó Mihály nyugalmazott alezredes Moldva egyik legkeletibb csángó falujában, a madéfalvi veszedelem menekültjei által alapított Lábnyikban született. A faluból 13 család 1947-ben kalandos úton áttelepült Magyarországra, s ezt a kis csángó közösséget Mihály édesapja, Laczkó István vezette,

aki biztatásomra 1970-ben megírta élettörténetét. Fia barátságát már úgy örököltem az édesapjától, aztán együtt alapítottuk a Lakatos Demeter Egyesületet, s nagy örömmre az utóbb alezredesi rangba került csángó ember – a Nemzetvédelmi Egyetem tanszékvezető helyettese, a hadtudományok kandidátusa – folytatta édesapja önéletíró tevékenységét, és vasikos kötetben dolgozta fel a XX. század derekán Baranya megyébe került csángó családok sorsát, amit 2004-ben, *Észre sem vettük, magyarok lettünk* címmel jelentetett meg Egyházaskozár önkormányzata. Laczkó Mihály 1997-ben összeszedte az egykori 13 család leszármazottait, és valamennyi áttelepült nevének feltüntetésével, Lábnyikban díszes tábla állításával emlékeztek az ötven esztendővel korábbi eseményre. Tehát ők is írással, a felsorolt nevekkel hagyta jelet múltjukról és létükről.

A Klézse szomszédságában lévő Somoskán, 1943-ban született Demse Márton azon kevés Moldvában született, Erdélyben diplomázott pedagógus közé tartozik, akik – mint Perka Mihály vagy a pusztinai Becze József – a diploma megszerzése után visszamentek szülőföldjükre, hogy – ha magyar szóval nem is lehet, legalább – magyar lélekkel tanítsák csángó testvéreik gyermekeit. Erről azonban szó sem lehetett az akkori Romániában, s arra kényszerültek, hogy vagy részt vesznek saját népük nyelvének kitépésében, vagy elmenekülnek a pályáról. Demse Marci ez utóbbit választotta, s a fényes tekintetű kicsi csángó gyermekek szabadszárnyalású tanítása helyett több száz lóerős mozdonyokat vezetett kötött pályájukon föl s alá. Ha elgondolom, hogy versei, karcolatai, balladaszerű látomásai a ki tudja hány kilométeres sebességgel száguldó masztodon vezetőfülkéjében fogantak, lúdbőrös lesz a hátam. Demse Márton azonban megúsza a mozdonyvezetést kisiklás nélkül, ám kisiklott az élete, kisiklott a pedagógusi pályája, kisiklott a házassága, kisiklott egy értelmiségi pályára indult csángó ember sorsa. Demse Márton 1990. decembere óta Budapesten hallgatja a csángóföldi híreket. Ő is egyik alapítója a Lakatos Demeter Egyesületnek, s versek, cikkek, könyvek⁶ szerzőjeként nem általános iskolás, de még csak nem is középiskolás fokon tanítja a magyarságnak a csángó sors tanulságait.

A pusztinai dr. Nyisztor Tinka a világ egyetlen néprajzból doktorált csángó személyisége, aki számos tudományos tanulmány, a csángók táplálkozásáról készült doktori disszertáció mellett *Csángó*

6 *Csángóküzdelem*. Hargita Kiadó. Csíkszereda 2005.; *Somoskai tél*. Zelegor Kiadó. Kézdivásárhely 2007

galuska címmel jelentette meg moldvai magyar étkezési hagyományokat és recepteket tartalmazó kötetét,⁷ s hamarosan talán a csángóktól oly ritka szociográfiai írásait is kötetbe rendezi. Más műfajt – de nem más világot – képvisel a Magyarfaluban született Iancu Laura ugyancsak diplomás, doktori disszertációja megvédésének küszöbén álló néprajzkutató, költő. Számos kötete nemcsak falujának mesekincsét, fotókon őrzött hagyományvilágát, lakóinak mai gondolatvilágát őrzi, a *földi élet* valóságának *égi mását* is megfogalmazza leheletfinom megérzéseit a költészet drágakövébe foglaló verseiben, s újabban prózájában.⁸ A klézsei Duma- István András ugyancsak költő – a fogalom hagyományos értelmében –, sőt tán azt mondhatnánk, ő az „igazibb”, hiszen a csángó sorsot felmutató versei mellett történelmükre, művészetükre, mitológiájukra vonatkozó gondolatait is látomásain átszűrve vetíti elénk.⁹ Mindhárman azok közé a különböző helyekről, eltérő utakon érkező csángó értelmiséghez tar-

toznak, akik az írással való szolgálat mellett közvetlenül is képviselik a csángók érdekeit, szervezik a csángó sors alakulását. Mintha elődeik számos nemzedéknek évszázados elmaradását akarnák pótolni, legtöbbször egyéb foglalkozások, sőt szolgálatok mellett tesznek hitet írásaikban – olykor egyszerre: lírában és tudományban – a csángó megmaradás mellett.

Az előbb említetteket is ideszámítva az a közös bennük, hogy *elindultak és példát mutatva haladnak a felelős értelmiséggé válás útján*. Rájuk a moldvai magyaroknak olyan szükségük van, mint egy falat kenyérre. Közülük való, őket szolgáló értelmiséggé váltak. Akik nemcsak a kenyérkereset eszközének tekintik diplomájukat, hanem önvédelmi, közösségvédelmi fegyvernek is. Sőt, még ennél is többet tudnak fölmutatni ebben a szolgálatban: könyveikkel, szobraikkal, rajzaikkal, DVD-lemezeikkel – életük és munkásságuk példájával – olyan nyomot hagynak maguk után, amin mások is követhetik őket.

Kalagor, faluszéli régi kút

7 Pákozdi Judittal. Babér Kiadó. Budapest 2009.

8 *Johófiú Jankó*. Magyarfalusi csángó népmesék és más elbeszélések. Somhegyi Kft. Velence 2002.; *Magyarfalusi emlékek*. MTA Néprajzi Kutatóintézet. Budapest 2005.; verseskötetek: *Pár csángó szó*. Hargita Kiadó. Csíkszereda 2004.; *Karmaiból kihullajt*.

Magyar Napló. Budapest 2007.; valamint *Szeretföld* (elbeszélés) Magyar Napló. Budapest 2011.

9 *Én országom Moldova*. Hargita Kiadó. Csíkszereda 2000.; *Csángó mitológia*. Havas Kiadó. Kézdivásárhely 2005.; *Csánglia*. Zelegor Kiadó. Kézdivásárhely 2010.

LAKATOS DEMETER (1911–1974)

Tavasszal

Szeretem a mezűket iárium
 haidanfűnd és mezuiláb,
 lonbosz haiomban iácodik
 napfíni és a délibáb.
 Víz harmatos virágakal
 Já csokor a kezembe,
 húza pacsírtá nótiát
 sutunba a fülembé.

Tavaszal csábít a patak
 pasztor leáni is el ámit,
 mikor inekel hacászand
 és musuiagva kacsint:
 pasztor szültülget a lútűnd
 patak csendben fohjagat,
 tráktor húza a notáiat
 dé tábálába szántagat.

Szeretem a tavaszt mindig
 és halgosom a leányakat,
 mikar szedik inekelve
 zürdüben a virágat.
 Virágakal a haikbon
 a szemeik fimelnek,
 mind a mesék országában
 tünderekel szemilnek.

Szabó János

Szabó Jánosnak a hírit
 Történelem nem üszméri,
 Remélem, hogy minden magyar
 Moszt megtudja, ki eléri.

Felcsavart nagy bajuszakval
 Fejír luván mindig járt,
 Ű volt csángók kapitánya,
 Szabó János, míg meghalt.

Nem vult császár, nem vult király,
 Magyarembé egy darab vult,
 Reszketett a föld hul lípett,
 Úgy hallottam a vénektül.

Egyelőre a mi falunk
 A nevit büszkén viseli,
 Szabófalván minden buba
 Száz bő évek után nevezi.

Vót a csángók vezetűje
 A szíp Moldva tájain,
 Szarkantyús sarut Ű viselt
 Télbe-nyárba lábain.

Ötszáz esztendű nem játék,
 Mük megőrizzük a nevit,
 Szabad szívűnkbe bennűnk marad
 Mai napig a magyar hit.

Zavaros századok folyamán
 Szabófalva büszkén áll,
 Itt Moldova szivében
 Mint egy gyönyörű virágszál.

Kedves Domokos bácsi

Domokos Pál Péternek

Bocsásond meg, gyirend írak,
 érty maga helyzetet:
 meg holt anyám, árva vagyok,
 kell halny a hegyeket.
 Kis korámbul árva vultam,
 apám meghult rázbelbe,
 harcat vittem pulickáirt,
 mint szolgál, idegenbe.
 Hála istenek jól vagyok,
 neky kezdett főny bor,
 mégis magának is írny
 el került talán a sor.
 Hogy míg viszi az életvel?
 Egissigivel hogy áll?

Maga él vagy száz esztendűt,
 Nem iszik és nem pipál.
 Mikor míg jön hozzám felé?
 Nyáron hollottam, míg járt.
 Nekem vágyam Budapesttül
 Örökre, hiszem, elzárt;
 Azt hiszem, meg fogok halny,
 A lábam oda nem lép.
 Azt mondja az egész világ:
 Fővárosuk dorsa szíp.
 Mit csináljak? – ez az élet,
 Ebben a századba élünk:
 Úgy meg átkozott o sorsunk,
 hogy egy másiktul félünk

Egy nép

Egy nép nagyond nehezen pusztul el,
 Akár ky lenne, nép nem burján-szál.
 Tudja az, ki burjánt pusztít, pusztít,
 Tépi, vágja, de újból kyvirít.

Csepp eszü jut már minden gyökérnek,
 Virágnak, burjánnak és szülúnek,
 Ha nincsen esü, úgyis fejlődnek
 Nap feli nirkütül is emelkednek.

Egy nép, mind mük, tudjuk, nem burján-szál,
 Ha nem jut elúre, okkor már áll,
 És lehet dorsa hátra maradny,
 Ez nem elenty, hogy kezd pusztulny.

Igaz, hitvány nép nem emelkedik,
 De évrül évre mind szaparadik,
 Neve, se moga, soha el nem vesz,
 Meddig a nop-vilá füldend míg lesz.

Úgy a csángú níp is létezik,
 Igaz, hogy hátra-feli fejlődik,
 Mosztisz maradt a szigín abba,
 Ippen, tizenegyedik századba.

Az a szipsíg mu míg létezik,
 Mind a fileszek úgy szaparadik;
 Akár-milen nehézségbe akad,
 Ű mindig magyar érzisvel marad.

A csángú nípisz nem egy burján-szál,
 Századok folyomán, míg büszkénd áll
 Barlangjába, sehogy sem fejlődik,
 És primitív módond létezik.

DUMA-ISTVÁN ANDRÁS A csángók napórája és naptára, a pásztorbot¹

Sokan leírták már, hogy a táltosok mogorva, visszahúzódó emberek voltak, eisen azért, mert már születésük óta különböznek a többiektől, és kinézik őket. Gárdonyi Géza erről így ír: „Különben ahány táltost ismertem, az mind olyan sötét, magának való volt. Már az anyja is szomorúan rejtegeti, takargatja: meg ne tudják, hogy foggal született. (...) Csósz vagy pásztor lesz belőle.”²

Klézsén táltost már nem ismertem (még a pásztorok között sem), de mivel sokan azt mondják, hogy a pásztorok a botja sok mindent megőriz a táltos tudásából,³ elkezdtem kérlelni őket, hogy mutassák meg a botjaikat.

Kétfajta juhászbot létezik: az egyik az egyszerű juhász (csobán) botja, ez rövidebb, a másik a bács (főjuhász, számadó juhász) botja, ez hosszabb.

1. A juhászbot. Ezt a szót ritkán halljuk Moldvában, ehelyett csobánbatnak⁴ nevezik, ez az általános neve, de mondják karimásbatnak, kalimárasbatnak,⁵ csomikásbatnak,⁶ kankósbatnak.⁷ Ezt a botot akkorára csinálják, hogy az illető juhász köldökétől felfelé egy arasznyira érjen, ezt minden juhász saját magának mérte ki. A csobánbotot mamáig használja Szálka György, Budó Váli és a többi klézsei csobán.

2. Bácsbotja, bácsibatja, bács karimásbotja, bács kalimárisbotja. A bács volt a bölcsőbb a többiek között, mint ahogy a báty is okosabb a fiatalabb fiú-

testvérnél. A bács az ezstenának lehetett a tulajdonosa is. A bácsnak hosszú botját nem használhatták mások, hossza a mérő magasságára volt megszabva. Están Mártan idős bács hozta a figyelmembe, hogy a bibliai három bölcs (mágus) botjának magassága és a Szent József bot magassága ugyanolyan, mint a mai bácsokéé, mert ők is vezérek voltak.

*A csamikás csobánbot
(Hegyessy Géza felvétele)*

Szálka György csobán a botjaival

Mindezeket tanúsította Szálka Mihály, aki több helységben is volt juhász. A pápa által mostanában használatos pásztorbotot, a ferulát és a püspökök pásztorbotját is néha kalimárisbotnak nevezik a klézseiek.

A bács, a botja és a Boldogasszony

Amikor idáig értem, eszembe jutott, hogy eisen egyéb hasonlóság is van a bács és a szentemberek, a táltosok, a népek pásztorai között.

Itt, Klézsén úgy tartjuk, hogy mielőtt telihold lenne, a csobán, a bács megmossa a kápáját és kiteríti a csipkebokorra, hogy

következő este, mikor megfénylik a Hold és jön szereteje, a Boldogasszony, az tiszta legyen. Azaz a magányos bács, a táltos szereteje éppen a Boldogasszony, vagy ahogy a gyimesi csángók a Holdat nevezik, Babba Mária. A nemrég az erdélyi népraj-

1 Részletek a *Csángó jelképtár* című, készülő kötetből

2 GÁRDONYI Géza: *A táltosember*

3 Lásd BÍRÓ Lajos: *Táltosok könyve* (év nélkül), *A táltos botja* című fejezet

4 Csobán, román cioban: 'juhász'. A románban feltehetőleg türk (bulgár) eredetű szó, megvan a török, újgörög, albán, bolgár, szerb, rutén, lengyel, orosz nyelvekben is (Alexandru CIORĂNESCU: *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, 2005 = DER) (szerk)

5 Karimás, kalimáras bot: a karima 'szél, perem, szegély' és a juhászbot közti kapcsolat homályos, a magyar kalamáris, román calimară 'tinta-

tartó' és a juhászbot között jelentésbeli kapcsolat nincsen. Viszont köze lehet a román colindă, corindă 'az újévi hejgetők, urálók sajátos botja' a colinda 'összevissza járkálni, mint a hejgetők szoktak' szavakhoz. A román szavak a latinban és a szláv nyelvekben is megvannak, lásd szláv koleda 'az év első napja', latin calendae 'a hónap első napja' (DER). A latin calendarium, magyar kalendárium 'naptár' szavak is ebből jönnek, a kalimáras bot és a naptár kapcsolatára lásd *A csángó napóra és kalendárium* című fejezetet (szerk.)

6 Feltehetően a csomókásból jön (szerk.)

7 Kankósbot: kampósbot (szerk.)

zosok legnagyobb díjával, a Kriza János Néprajzi Társaság életműdíjával kitüntetett páter Daczó Árpád írja: „– Kicsi korunkban nem is tudtuk, hogy a Holdat Holdnak hívják. Az a Babba Mária volt. – Édesapám, Csilip Péter nem is nevezte a Hódat más- képpen, csak Babba Máriának. Feléje fordulva imádkozott este, reggel pedig a felkelő nap felé. Mindig keletre fordulva imádkozott.”⁸

Itt mi Klézsén a Holdat a Csobán Boldogasszonyának nevezzük. A többi Boldogasszonyaink: Szent Borbála a minden regveli Boldogasszony, a (Csík)somlyói Boldogasszony a Nagyboldogasszony, a mindennapi, igazi Boldogasszony a házasság nő.

Az, hogy a bács jegyese a Boldogasszony, a bibliai hagyományban is benne van. „Szent Jeromos szerint József botja akkor virágzott ki, amikor Mária többi kérőjével együtt ő is elvitte botját a főpaphoz, hogy isteni jel döntse el, melyiküké legyen a szűz keze.”⁹ Másképpen mondva: a bács, a táltos botja az, amely megteremt a kapcsolatot a Boldogasszonnyal.

A bot megírása

A csobánnak egy rövid, a bácsnak két botja van, egy rövid és egy hosszú. A bácsbotot és a csobánbotot meg kellett írni, ami külön tudomány volt. Ezeket eredetileg ugyanis csak az írhatta meg, aki ismerte a jeleket, méghozzá az a bács, aki vezette az esztenát. Klézsén ma a 60 felé járó Legedi Anti bács az, aki még tud valamit a bot megírásáról, ő emlékei alapján elmagyarázta, hogyan írták a bácsbotot: a tetejétől lefelé egy araszra nem volt megírva, utána a következő arasz meg volt írva, alatta pedig újra üres volt. A hosszú bácsbot egyarasznyi írott része pont ott végződött, ameddig a rövid juhászbót ért.

Hogy mit is írtak a bácsbóra, azt Anti elmagyarázta nekem a homokba rajzolva, de azóta sem tudtam úgy elbeszélgetni vele, hogy azt le is jegyezhessem. A korábbi nagytudású bács, Farkas Mihály sajnos pár éve 98 évesen meghalt.

A könyv nagy hiánya, hogy hosszú bácsbotot nem találtam, amit lefényképezhettem volna – ez talán amiatt van, hogy a bácsok azt örökké maguk-

kal hordták, s volt úgy, hogy velük együtt eltemették. De ez nemcsak nálunk Klézsén van így, hanem máshol is a magyar nyelvterületen, például egy csalóközi történet szerint, amelyik Kelemen pásztorról, a táltosról szól, az öreg a botot még a sírba is magával vitte.¹⁰

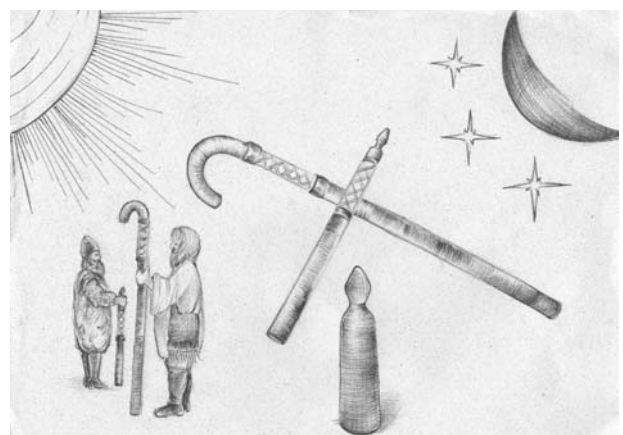
A csángó napóra és kalendárium

A rövid juhászbót segítette a juhászt, hogy megállapítsa, mennyi az idő, és az órának megfelelő munkákat végezze az állatok körül. A juhokat naponta háromszor kell megfejni: reggel, délben és este.

A napórát minden gyerek megcsinálhatja, mégis, erre van egy szabály. A bot köldöktől felfelé egy araszra, a mellkasnak felső részéig kell érjen, majd ha teljesen függőlegesen helyezük el, akkor a nap árnyéka – irányítva a sorokcsillog irányába – keresné nappal a legrövidebb árnyékot a déli órában.

Az évben a legrövidebb árnyék június 22-én van, ilyenkor a bot árnyéka délben pontosan a botmérő egy lépésével egyenlő. Gyermekekoromban sokszor hallottam, hogy úgy mondták, még egy kakaslépéssel kell nyúljon vagy rövidüljön az árnyék egy bizonyos időpontig. És tényleg, a nap segítségével a dátumot is meg tudták határozni. Legedi Anti elmondta, hogy a hosszú és a rövid juhászbóttal, arról a megírt jegyeket leolvassva nemcsak a napi pontos órát tudták megállapítani, hanem azt is, hogy melyik hónapot, melyik hetet írtak. A bácsnak ugyanis tudnia kellett, mikor jöjjön le a hegyekből, hogy ne üsse oda az állatokat a hó – azaz tudnia kellett, hogy melyik hónap melyik hetében vagyunk.

A magasabb botot, ha lefektetjük a földre, akkor a juhászbót árnyékához téve, majd hasonlítva a

A csobánbot és a bácsbot mérőeszközök

8 DACZÓ ÁRPÁD: *A gyimesi Babba Mária* = Népismereti Dolgozatok, Kriterion, Bukarest, 1980, 231–239.

9 BÁLINT SÁNDOR: *Ünnepi kalendárium*. Március 18, Szent József.

10 VARGA IMRE: *Szitakéreg, rostakéreg, Felvidéki népmondák és hiedelemtörténetek*, Budapest, 1998, 74.

rájegyzett jegyekre, pontos órát tudunk mutatni és különböző hónapokra mérni. Ugyanakkor napról napra változik az árnyék, nagyjából egy ujjpercnyivel nyúlik vagy rövidül, így a hónapok napjait is megjegyezhetjük vele.

Érdekes, hogy ugyanerre az elvre építve Ponori Thewrewk Aurél csillagász leírja a napkalendárium működését, és meg is építi azt.

Úgy gondolom, régen nemcsak a csángók ismerték a pásztorbotos kalendáriumot. Egy taktaszadai (Magyarország, Szerencs mellett) mondában ez áll: „az öreg Lipics az ókenyizsi erdőbe volt bivalygulyás. És őneki olyan tudománya volt a botjában, hogy azon a boton 365 görcs volt. És ő egyebet nem hordott magával, csak a botot.”¹¹ Tehát Lipics gulyás-talatosnak a botja ugyanazt tudta, mint a csángók két botja vagy Ponori Thewrewk napkalendárium.

Ponori Thewrewk Aurél napórája és kalendárium a budapesti Planetárium jobb oldali bejárata felett (bácsbot és egy csobánbot együttesen ugyanígy működik)

Kócos guzsaly, az asszony bácsbotja

Ha a csobánbotról beszélünk és a bács/bölcs báty botjáról, akkor érdemes megkeresni, mely tárgy van közel a kettőhöz. A guzsalyt az otthon levő, gyermeknevelő asszony használta, az, akit az igazi Boldogasszonynak tartunk mi Klézsén, ő font a guzsalyról. A guzsalyt nem a nő, hanem a szerető férje készítette annak, aki növelte a közös gyerekeket, és akivel megosztotta gondolatait, tudását.

11 SZABÓ Lajos: *Taktaszadai mondák*, 1975, 222, idézi BÍRÓ Lajos: *Táltosok könyve*, é.n. 72.

12 Fonó kájérnak való magos bot, amelyre felkötötték a fonnyalót. Jellegzetes csángó guzsaly.

A kócos guzsaly sok mindenben hasonlít a kalimáris és a csobánbothoz, ugyanúgy van pikkelyezve, és ez a pikkelyezés majdnem azokon a helyeken található, amely helyeket magyarózott Legedi Anti a bácsbotról emlékeztet.

A kócos guzsaly¹² részei:

– guzsaly, ennek mérete általában a férfi magassága, amennyiben a nők inkább alacsonyabbak egy házassági szerepben, erre a botra kötötték a kájért;¹³

– guzsaly csomikája. A guzsaly legfelsőbb része, amely hasonló a csomikás juhász bothoz, ehhez kötötték a tekerőkötelet, mely hasonló az ostor köteléhez, csak ez kettőbe volt fonva;

– pikkelyek és írások. A guzsalyon ugyanarra a részre lettek írva, mint a kalimáras boton, és a pikkelyezés előtt mindkettő hat- vagy nyolcszegletűre lett faragva egy arasznyi részen;

– kóca. Három kóca volt faragva a guzsaly annak a részére, amely megegyezett a csobánbot magasságával, pontosan ott, ahol a bács botjának felső részén volt a pikkely és a szegletezés. A kócára szokták csederni,¹⁴ siríteni a kájért kötő kötelet.

A guzsaly, a csobánbot, a kalimárosbot galagonyából, kucsasomból¹⁵ és somfából készült. Azaz a guzsaly és a csobánbot, bácsbot azonos anyagból készült, és az alkotórészeit is azonosan nevezik.

A kócos guzsaly

13 Fonnivaló anyag: gyapjú, kender, amelyet csomóban kötnek fel a guzsalyra.

14 Siríteni, tekerni és feszíteni a kötelet

15 Kutyasom

DEMSE MÁRTON
Pásztortűz

Gyermekkorom emlékeinek hívószavára, pásztortűz keresésére indultam. A patyuloldal mögé szentült júliusi tüzesnap sugarai égetnek a Csorgokhoz vezető ösvényen. Ott lenn, a völgyben, a fűvös réten somoskai asszonyok sokasága fehér vásznot és hímes csángó ingeket fehérítenek a tyékák öblös testében (csak annyit igazításnak, hogy nálunk az itató vályút nevezik tyékának). A hegyoldalból lezuhanópatak kőkorkövein szikrákot szórva szivárványfénybe öltözött tündérek táncát járják. A lapos köveken ezúttal igazi csángó tündérek: csángó menyecskék, somoskaiak virágosrétin hímes, híres, gyönyörű mintás ingeket sulykolnak. Az egész Cigányhegye foszlós puha meleg kenyér délutáni álmát ringatja. Körös-körül bükk, gyertyán, cser és aprópénzes levelű akác erdőhad vigyáz a táj katonás rendjére-csendjére. Valahonnan az erdő mélyéről egy pásztorkürt égre kiáltja esti parancs-imáját. A táj felett elülő bucsumulásra siető kolompszóval valószínűleg látottlan nyáj. A kutyák víg csaholása jelzi, hogy hazatérőre zendíthet a pásztorfurulya. Kolompszó irányába indulok. Elöttem gyermekkorom kecskegidái szökdecselnek Vicsollán keresztül a Dióskúthoz. Ott lehet az esztana, mondták a vásznot-inget fehérítő asszonyok. Sietésre intettek, hogy zsendicefőzésre odaérjek a pásztortűzhöz.

A végtelen égbolt első megjelenő fényescsillaga idején értem az esztana közelébe. Fára másztam. Onnan kiáltottam, mint botlovagló koromban, mert a karámot lompos nagy kutyák vigyázzák. A nyáj szomszédságába senki emberfia nem juthat az ők beleegyezése nélkül. Hiába a jó szándék, a kutya mégiscsak kutya marad. Kötelességének minden időben eleget tesz. Pillanatok alatt körülvették a menhelyfám. Vadul fogcsikorgatva felfelé ugatnak. Ha ebben a pillanatban közjük esnék, semmi sem maradna belőlem. Hiába dobok én közjük kenyeret, rá se hederítenek. El-elkapnak egy-egy darabot, rögtön le is teszik. Nincsenek hozzászokva. Olyanok ők, mint a falumbeliek, hiába nekünk a kenyér, ha naponta nem ehetnek egy adag málét (ahogy nálunk nevezik a puliszkát), akkor egész nap korogni érzik a gyomruk.

Kiáltozásomra Pitus János abbahagyja a juhfejét. Nagyot füttyent: hívja a kutyákat, de azok nem tágitanak. Nem tudok leszállni. Egy tízéves legénykét

küld segítségemre. A kisbojtár nálánál is nagyobb bottal szalad a veszett kutyák közé. Két-háromszor földre vág botjával és valamit káromkodik. A kutyák lábuk közé dugják a farkukat, s máris hasalnak a fűben, mintha semmi sem történt volna.

Nem hiszek a szememnek! A kutya mégis érti és hallgat gazdája szavára. Na, ezt én még puskával se tudtam volna elérni! Lám, itt egy tízéves kölyök is többet ér, mint én. Zöldzsinóros kalapja alatt magamot látom, amikor nyáron, Mókán Mihálynál voltam kisjuhász, a Rákos gödörben, a Külsőrekecsinyi oldalon. Kérdésemre nevét mondja. Szilvás Márton fia ő, azé, akit jóformán nem is ismer, mert ahogy ő mondja, hároméves lehetett, mikor az apját elvitték a zsandárok „met gyisztó megütte mámit”, vagyis agyonverte az édesanyját.

Hét éve gyilkosságért tizenhét évre ítélték a gyilkos apát. Részeg állapotban, gyermekei és a szomszédok szeme láttára verte agyon a hatgyermekes anyát. Hallgatni is rettenetes, de hát végignézni azt a gyilkolást. Nálunk ilyen férfi még soha nem tett. Mi készíthette gyilkosságra? Hiszen Petrás Rózsika, elemista kori osztálytársunk alig töltött volt be a tizennégy évét, amikor oltár előtt esküdtek örök hűségét.

Hoidin Fráncsiszk páter eskette volt. Rózsika árván nevelkedett Zsóka Demeteréknél. Az apját nem ismerte. Odaveszett a háborúba Ruszébe. Az anyját meg a bánat ölte meg, mikor a ruszok béjöttek volt az országba. Így beszéli János bácsi, miközben kialakuló üszköt piszkálgatja egy hosszabb bottal. Neki hét gyermeke van, de ezt a jöeszű gyermeket megsajnálta, és most ő neveli.

A fejés késő este ér véget. A tejet aludni hagyják, hogy a reggeli fejéssel egybekeverve nagyobb legyen a sajt. Sajtos meleg puliszka vacsoránk után a két juhász subájára heveredik az esztana előtti füvesen. A kisfiú még lemegy a patakhoz kimosni a sajtárokot. Mi is ágyra heveredünk, de nem jön álom a szemünkre. Fülünk mellett szunyogok cincelnék. Álmunkat lesik, hogy nyugodtan csíphessenek. Annyi baj, bánat és keserűség rég nem ömlött a fülembe, mint ezen a júliusi éjjelen pásztortűz mellett heverészve.

Tisztavízű patak medréről kikökönt évek! Csupa jaj, nincs és megint nincs az élet!

A sajtért naponta fordul a kollektív autója – panasolja János bácsi, de a lisztről nem beszélnek, nem küldenek. Szalonnától is ritkán zsírosodik a rántásunk. Füstölő üszök az egyedüli lámpásunk... Még sok nincsen zúdult a fülembe az éj rákospataki kódéből. Aztán egy távoli harangszó messze rebbentett min-

dent. A gyermekkori gyöngé fűszálak a pirkadatnak gyémánt gyöngyököt könnyeznek. Egész éjjel kérges tenyerű, repedt talpú, mezítlábos bús, fáradt férfiakról beszélgettünk. Aztán emlékeim sarlóin, életem szántóin keresztül, gondtol komor arcú, görnyedt hátú, targaly szikkadt karú anyók ezerkilencszáznegyvenhét bősége után: az erdőbe mennek gombát szedni. A dicső

szocializmus fénykorában, tarisznyájukban nincs semmi más, csak egy literes üveg tele kristályforrás vízzel. És szemük telhetetlen reménnyel.

Felsütött a Nap! Hamvad a pásztortúz! Ismét útra kél a nyáj. Lelkem rohanó hegyi patakja lassul az élet meredek partjai között!

Már füstje sincs a régi lobogó pásztortűznek.

IANCU LAURA

Imádság

*Uram, két lámpást hagytam ott messze,
vályogfalak között, az ég alatt,
őrizzd őket, mintha a szemed fénye
volna, világodra, kik kihordtak
engem.*

*Mérföldkövek közt botorkálva hull
vétkem, mint a vízözön. Tékozló
fiadnak, aki csak pórul járt, óh,*

hadd legyen útja végtelen –

A kárhozottak

*Itt ülök kidöntött fák között.
Mögöttem szögesdrót, azon túl kitagadott végtelen:
Egyetlen szavadtól megretten.
Nézem az elkárhozott varjakat –
elejtett szárnyal köröznek,
hogy szívem megszakad.*

A sötétség

*Zavard ki, anyám,
a sötétséget,
falamról elnyeli a festett tájat
s a feszületet,
a muskátli vörösét.
Ereimben hömpölygő féltés,
hogy nem lesz több hajnal
és nem lesz utolsó ébredés.*

Fagy

Oltó igéket hoz a fagy.

*Hat napja már, hogy nem eszem,
szívedet hallgatom.*

*Nem ringatsz – nem ringatom
bölcseben telelő holnapunk.
Karácsonyfán a papírmadár
a huzatban felszáll.*

Számít-e még, hogy meghalunk?

Születésnapomra

*Felkötött virágra száll a dér,
őszbe veszett a nap,
33 világot tépett le húsomról
a fagy.*

DRASKÓCZY LÍDIA
„Örökké süt reád a nap”

Moldvai gyűjtéseim egyik legszebb emléke a Forrófalván született, Klézsére férjhez ment énekes asszonynál 1994-ben tett látogatásunk. Bortos Máris néni takaros házába hárman mentünk lányok, s amíg a fiúk a furulyásokat faggatták, mi szebbnél szebb énekeket hallgathattunk ettől a gyönyörű, élénk szemű asszonytól. „Este vagyon e faluba, két szép leány guzsalyasban...” énekelte, aztán türelmesen magyarázta, mit jelent: „Leszeszkedik, mint e kucsá”, s mikor odaért az énekkel, hogy (a legénynek) „Odafigyott ez ajaka” – együtt nevtünk vele, a sokat megélt asszonnyal mi, leendő asszonyok.

Mesélt sokat a régi guzsalyasokról. A guzsalyas, a fonó a munkavégzésről szólt (fonás, varrás, szövés), mégis nagy örömmel emlékezett rá. Nem csoda, hiszen már a hétköznapi kalákájában is együtt énekelt a sok egykorú leány, a hétvége pedig a táncos guzsalyasok ideje volt. Akkor aztán hívtak zenészt, „egy jó muzsikást vaj sültüst” (hegedűst vagy furulyást), jöttek a legények, kezdődhetett a táncos multság!

Kedves, szép emlékü Máris néni! Hogy szégyenkezett a szoba egyik zugában felhalmozott „rongy kupac” miatt! Mint mondta, szedi össze a „régis gunyákat”, hogy eltüzelje. Megakadt ám a szemünk ezeken a „rongyokon”! Addig néztük vágyakozva a helyenként foltos, mégis értékes, káprázatos hímzéssel díszített ingeket, hogy azt mondta, válasszunk belőle, kinek mi tetszik. A velem lévő lányok hamar találtak is maguknak valót! Mire körülnéztem, már csak a valóban rongyoska szöttesek maradtak. Így történt aztán, hogy Máris néni ezt látva, kinyitotta a szekrényét, kivette belőle az egyik gyönyörűen megszőtt ingét, és nekem adta. Őrzöm azóta is, s hordom, mikor viseletben kell muzsikálnunk.

A guzsalyasokról Fehér Márton külsőrekecsini hegedűs is mesélt. Az ő gyerekkorában volt a kicsi guzsalyas, a középső s a felnőtt: „Én valami 8-9 esztendő voltam, mikor először csináltam a hedegűt magamnak... A gyerekek megtudták, hogy én hedegűlni fogtam, akkor ők híttak guzsalyasba, táncguzsalyasba...”

Amikor Bartók Béla 1921-ben a magyar népzene-kincset négy dialektusterületre osztotta, még egyáltalán nem ismertük a moldvai csángó népzene-t. A későbbi kutatások eredményeként ma Moldvát önálló, ötödik zenedialektusként tartjuk számon.

Talán mondhatjuk, hogy a legszínesebb is: a legtöbb régies népzenei elemet tartalmazza, ugyanakkor a legtöbb idegen, főleg román hatás érte.

A dalok szövegére is ugyanez jellemző: a moldvai csángók hosszú balladákat énekelnek, imádságokat mondanak, a nyelvük megmaradt egy nagyon régi, nyelvújítás előtti formában: „*Hova mensz, hova mensz, Te kevil katana? / Itt elé s itt elé tekergős patakra...*” (Tündér Ilona balladája, klézsei gyűjtés)

A román hatás sem véletlen, hiszen Románia területén, a Kárpátokon túl élő moldvai csángók a templomban és az iskolában is csak román szót hallanak, így énekeikben gyakran előfordulnak román nyelvből átvett szavak. Pl.: „*Buna ziua, kisleán, / Mé sírsz a Duna martján?*”

Ezt tapasztaltam én is 1996-ban Veres Antalnál Lujzikalagorban. Gyönyörű keserves dallamot hegedült, majd románul elkezdte énekelni. Egyszerre átváltott magyarra, amelyről éreztük, hirtelen jött fordítás: „Kicsi madár ne bőgj utánam, mert olyan idegen helyt es. Úgy volt kirendelve az Istentől...” Itt elcsuklott a hangja. Tudtuk, hogy beteg. Egy hetet töltöttünk náluk a Zurgó együttessel, főleg mesét szerettünk volna találni. Kerestük a faluban a mesemondókat, kérdeztük Anti bácsit és feleségét, Anna nénit is, ismernek-e ilyen embereket. De bárkihez mentünk, nem jártunk sikerrel: vagy nem emlékeztek a mesékre, vagy csak románul tudták őket. Egy idős bácsi pedig a szavakat már alig tudta egymás mögé rakni.

Utolsó este Anti bácsi visinátával kínált. Ettől a meggyre ráöntött alkoholtól olyan jókedvünk kerekedett, hogy elkezdtünk muzsikálni, s akinek nem volt zeneszerszáma, két kanállal ütötte a ritmust. Anti bácsinak egyszerre megeredt a nyelve, kapcsolunk is rögtön be a diktafonunkat! Szebbnél szebb meséket mondott el nekünk, szájátva hallgattuk. Legjobban a Szent Mihályról szóló mese fogott meg bennünket (később csináltunk is egy számot ebből a Zurgóval). Szent Mihályról azt tartják, ő jön el az emberekért haláluk óráján.

1996 augusztusa volt. Szeptemberben kaptunk hírt Anti bácsi haláláról. Szent Mihály eljött érte... S ő már egy hónappal azelőtt tudta, hogy: „úgy van kirendelve az Istentől.” Mert ezek az emberek tanulatlanságuk ellenére telve vannak bölcsességgel. Mint az az asszony, aki Kóka Rozália *Egy asszon két vétkecskéje* című könyvében beszél a szerelemről: „Ha nincsen társad, vagy szeretetlen társval kell élj, alyan, mintha örökké homályban vónál. Ha van kit szeress, s tégedet es szeretnek, magad virág vagy, s örökké süt reád a Nap.”

KISS JUDIT ÁGNES

Búcsúzó*A Kis kece lányom fehérbe vagyon dallamára*

*Távoli tájra
vitt el a lábam,
senki se érti,
hogy mit csináltam,
szemem alatt növekszik a
kéklő árnyék,
talán egyszer visszajövök,
várj még, várj még.*

*Nem vagyok szikla
egy helyben állni,
nem foglak téged
holtomig várni.
Úgy lobban ki a szerelem,
mint a szikra,
akárhogy is akarod, nem
gyullad vissza.*

Mandala

*Szeretkezés után
Istenre gondolok,
Csak üresség vagyok
És kiszáradt torok.*

*Szeretkezés előtt
Istenre gondolok,
A szívét hallgatom,
Amint bennem dobog.*

*Szeretkezés alatt
Istenre gondolok,
A test csak egy ruha,
Mit végül eldobok.*

*Szeretkezés helyett
Istenre gondolok,
Orra bukás a lét,
De katonadolog.*

VÖRÖS RÉKA
A Kisfaludy-effektus

Béla 23 évesen, az egyetem kapuján frissen kilépve toppant be hozzánk, hetedikes gimnazistákhoz. Ő lett következő hat évünk rettegve imádott matektanára, a Matix.

Mi volt a titka? Sokszor próbáltam megfejteni, vagy inkább megfogalmazni, miért volt az, hogy jó- és rossz tanuló egyaránt csüngött a szavain és meg akart felelni neki? Máig visszacseng, amikor azt mondta ifjonti hévvel, hogy „előttem nem ember az, aki a könnyebb utat választja”. Értette ezt feladatmegoldásra matematikában, és azon túl is, a maga végzetes megfogalmazásában. Gyakran rajtakapom magam ma is, hogy röstellkedve – hogy az egyszerűbb megoldást akartam választani – elindulok a göröngyösebb, a nehezebb úton.

Még a vicceit is némi erőfeszítés árán lehetett csak fogyasztani. De akkor nagyon. Több évvel később egy szakbarbár orvostanhallgató társaságban, bosszúból elsütöttem az egyiket. Ha már lúd, legyen kövér. Én sem értem a katéterizációs anesztéziomániákus depresszológját, ők se értsék az e^x viccet. „Két függvény találkozik egy keskeny pallón. Mondja foghíjról odavetve az egyik: „Addig deriválalak, míg nulla nem leszel”, mire a másik: „Ha, ha, ha, én e^x vagyok”. Értelmezés: ez a függvény soha nem lesz nulla, bármit csinálunk vele. Hát nem egyszerű?

Ő volt az, aki megtanította nekünk a *Székely himnusz*t az esti tábortűz körül, az egyik szeptemberi matektáborban. A szüleink, miközben nyugodtan bóbiskoltak otthon, hogy jó kezekben vagyunk, fejenként kaphattak volna tíz-tizenöt év börtönt ezért az „apróságért”. Ugyanabban az évben történt a táborban, hogy Imre Enikő szerelmi bánatában minden előzetes bejelentés nélkül elbandukolt a fenyves rengetegbe, és már expedíciót indítottunk a keresésére – attól tartva, hogy megette egy medve –, amikor előkerült egy régi mordállyal a kezében, mondván, hogy most találta az erdőben. Na, Bélának ezzel lett adva a lecke a nyolcavas évek Erdélyében rendszeren... Azt hittük, ezzel vége is van tábornak, tűz-

nek, nótának, mindennek. De nem. Továbbra is minden ősszel felpakolta az egész évben gondosan cserzett, „hétpróbát kiállt” csapatát, és kivitte a vadonba tanulni kitarást, versenyszellemet, matematikát.

Imádott harcolni a szélmalomokkal, és a szürke árnyalataihoz semmi, de semmi érzéke sem volt. Fehér és fekete. Ennyi.

Egy tantestületi ülésen megbírálták a módszereit, nevelési elveit túl szögletesnek, keménynek ítélték, pedig olyan 25–30 évvel előbbre járt a koránál, most már tisztán látom. Ő szembeszállt velük, szenvedélyesen, szépen, majd bánatában jól berúgott, és ahogy hazafelé dülöngélt a kocsmából, megállt egy családi ház előtt, és mérgében jól hozzávágta a táskáját az ablakhoz, ami rípiyára tört. Amikor a házból kirentott egy dühös, nagydarab férfi, megszepepent, jóformán ki is józanodott, mindent bevallott, megígért: üvegcserét, javítást, de a férfi elvette a táskáját zálogul, biztos, ami biztos. Matix soha nem tudta meg, hogy az a ház a nagymamám háza volt, a nagydarab férfi pedig a nagybátyám. Sokáig én sem tudhattam meg. Anyuék hosszan hókusz-pókuszoltak, hogy a tanár tekintélyével ugyan mi lesz, ha a diákja megtudja, hogy így kirúgott a hámból. Na, de ne szaladjunk előre.

Hogy derült ki, hogy az éjjeli korbély táskája pont az én matektanáromé? Úgy, hogy a család végül belenézett a táskába, mert a gazdája csak nem akart jelentkezni, és megtalálták benne a sok félig kijavított matek dolgozatot, többek között az enyémet. Ha meggondolom, hogy mi meg az osztállyal vártuk az eredményt, és az csak nem érkezett... Patthelyzet volt ez a javából, amit végül Apu oldott meg a rá jellemző stílusossággal. Mikulás napja éppen kapóra jött, így berakta a táskát egy nagy zsákba, tett mellé egy jó nagy virgácsot, és bevitte az iskola portájára a tanár úrnak címezve – mint névtelen Mikulás csomagot. Így – és reményeink feletti jó jegyekkel – végződött az incidens. A családnak maradt az üvegezés költsége és a sztori.

Ő volt hát Kisfaludy Béla, aki érettségi előtt, az utolsó matekórán felvagdosta a kék köpenyét, amelyet hat éven át hordott – hogy védje a ruháját a kréptaportól –, és mindannyian kaptunk egy darabot belőle. Több évfolyamot nem vállalt.

LANTÓDI ANDRÁS

Szüret után

szüret után szürke ablakban szürke virág
 felhők rongyán elesett sárga levelekkel
 köd játszik kertemben disznó túr sár messzi
 még a hó komor tölgy kedves nyír lusta szél
 rőt pillangó hullája az avaron szunnyadó
 gesztenyés a folyóparton néhai hajósok
 egykori hajói az elhagyott kikötőben úszó
 olaj pöfög az alkony füstös románc hasal
 csavaros eszű vagonban flaska dalol zűrös
 híd ringatózik grundon pontos halk a szemét
 becsukott szirmú fény tűnt kóbor harangok
 csizmám hídon nyikorog dérlepte harmat
 tócsán jegecesedő fodrok felszisszen a hajnal
 város felett hattyú repül, magányos a hattyú,
 magányos a város, te vagy a város, én a hattyú...

Hotel

bárki bemehet akárki megszállhat
 bármely városban bármely homályos
 időpontban a szeszélyes fátum
 nyugtázza léted este dögös diva
 éttermi romantika reggelre gót
 boltívek nőnek harangok zúgnak
 vízililiom csatornába csábít kávé
 helyett sört vedelsz édesen
 sugárzó lánykasereg keresztülnéz
 rajtad mint kámfor illansz a légbe
 karcsú combok csípők nélküled
 immár örökre isten nem ajándékoz
 éveid bilincsek kóborló szánalom
 messze elkerül rád marad a hotel
 örömeid bőrönd kontaktlencse
 távirányító on the rocks három
 óra húsz a. m. jeronimusz bosz
 érkezik szobádba a pokol minden
 tornácával csigákkal békákkal
 rovarokkal klarinét andalít szúnyog
 hörpöli alázatos véred szellem sújt
 szobor faragja lelked a függöny
 redőin nyoma sincs a napsugárnak
 messze még a hajnal na talán itt?
 végre ein bißchen DDR-Likörchen...

TURAI LAURA

Dallamos sötétben

*Veszteségeid csillagokon csüngnek
 így világít át az éjszaka
 a romok hús alagsorába
 kígyó nyelve kísér, sors sava
 így marja le csúszós csontjaidról
 a megtestesült jövőt a végtelen
 s dallamos sötét sikátorában
 rád talál gyöngy és félelem.*

Démonok megint

*Linóleumra tapadó árnyak
 hajítják fátylukat
 szürkellő percek vákuum-porába
 s arcomra kúsznak
 a naphegektől vibráló
 sanda alkonyatban.*

*Mi alkonyat, lehetne mellünkre tűző reggel
 vagy citromfák termésén ringatózó déli éden
 hogy harapjon belé belzebug!*

*de értem...
 vannak a sanda árnyak*

Rapszódia ősszel, lágyan

*mondj le az aranyszín levélről
 az öledbe hulló alkonyatban*

*nincs szebb az őszi vágynál
 lány himnuszokban lengedez az űr*

bolondul szerető uszálya, szellő –

*hol vagy? te, hol? ki örökké röppensz?
 kiejthetetlen öröm-rögökben*

ütve a kristály-éberségen át

*ne tűnj el fehérlő tündérköpenyben
 ahol a test, szem, minden, mi rebben...*

jöjj tovább, jöjj még csöndesebben!

alászállni a végtelenben

KERÉK IMRE

Mikes

Ötven év, Isten bolyongó
porszemeként, ide-oda
sodortatva komisz szelek
kénye-kedvére, ötven éven át
hű maradni, mihez? a Fejedelem
személyébe-menekített hazához?
róni sort sor alá a tenger
szívet-ideget-örlő-monoton
ritmikájára válaszul,
védekezésül? az anyanyelv
Romlatlan-tündöklő szavaiból
sodort mentőkötélben
megkapaszkodva legalább:
mosolyogni a nyomorúságon,
világi hiúságokon, a szultán
ajándék-kegyére legyinteni csak,
kibirni Zágón, a szülőföld
szívremegtető közelét a biztos
tudatban, hogy sohasem látja már
(ex Turcia nulla redemptio)
s megint sort sor alá, kinek? a képzelt
„Groff P. E.” nagynénin át önmagának?
a sorsnak? az úr közönybe-dermedt
csillagainak? elfogyini körömré-
égett gyertyaként, túlélni a társak
távoztát, árapályát a reménynek,
egyedül, egyszál-egyedül maradván
véglegesen és visszatarthatatlan
a magány roppant jégantarktisán,
szemközt a hasztalan hívott halállal:
esendő testben ekkora lelket
hogyan tarthattál meg, Uram,
míg őt is kivevél a bújdosásból?

SZABÓ A. FERENC
Bibó István
a Nemzeti Parasztpártban
és a Petőfi Pártban*

Bibó István csak a címben jelzett két pártnak volt cselekvő tagja. Eszméi is szorosan kötődtek ahhoz a múlt század harmincas éveiben kibontakozott szellemi-politikai mozgalomhoz, amelyet népi mozgalomnak nevezünk. Mondhatjuk, ugyanarról a pártról van szó, mert csak egy erőszakkal terhes történelmi időszak választotta szét őket, de az bizonyos, hogy nemcsak gyökérzetük, hanem politikai szereplőik is ugyanazok a személyek voltak. Borbándi Gyula egyenesen a politikai népiség ideológusát látja Bibóban: „Már előadásom címe is érzékeltetni enged, hogy a népi mozgalomhoz tartozónak tekintem, még ha szemléletének vannak is érintkezési pontjai más eszmerendszerekkel és politikai irányzatokkal... a bibói gondolkodás legfontosabb eleme a népinek nevezett felfogás és látásmód.”¹

A nyolcvanas évek óta keletkezett rendkívül gazdag Bibó-irodalomban háttérbe szorult ez a kérdés, már-már azt a látszatot keltve, hogy egy karakteres magyar nemzeti demokratának szocialista illetve liberális részről valamiféle kisajátítása megy végbe. A kilencvenes évek végén egy ideig jómagam is tevékenykedtem a *Bibó István szellemi műhely*ben. Nagy elismeréssel adóztam Dénes Iván Zoltán és Kovács Gábor akkori tevékenységének. Kovács Imre eszméinek tanulmányozásával foglalkoztam, s szerettem volna megírni és a körben vitára bocsátani a politikai gondolkodásban egymáshoz – véleményem szerint – legközelebb álló két népi politikus nézeteinek elemzését. Örömmel vettem részt a műhely 1998. évi velemi találkozásán, amelyet az akkor még főiskolai státuszú szombathelyi egyetem egyik lelkes tanára szervezett. Nagy élmény volt számomra, hogy személyesen is megismerkedhettem Kende Péterrel, Bibó eszméinek régi kutatójával,

valamint Litván Györggyel, akivel együtt raboskodott, és aki megrázó emlékezést írt arról, hogyan kínozták, hogyan alázták meg a pribékek rendszeresen, nyilvánvalóan felsőbb utasításra, az 56-os foglyok között elsősorban Bibó Istvánt.

A mindig csöndes, elegáns vitakör fehér lapjára azonban tinta fröccsent a velemi szálloda előadótermében, amikor sor került Széchenyi Ágnes előadására, aki a népi mozgalom Válasz című nevezetes folyóiratáról készített kismonográfiájának gondolatait foglalta össze.² Az előadás elsősorban azt kutatta, miben vétkeztek a fiatal népi írók, milyen vádakkal illették urbánus konkurensüket, pontosabban mit nem tettek, mit nem mondtak, amit az elemző szerint tenniük, mondanuk kellett volna.³ Különösen Illyés Gyula, a népi irodalom központi alakja, Bibó István egyik legjobb barátja illetve eszmetársa kapott sok bírálatot. Úgy véltem, Bibó István nevéhez méltatlan volt ez a népi irodalomról szóló megkésett vádbeszéd, két okból is, hiszen azon kívül, hogy Bibó a népi mozgalom vezető ideológusa volt, maga volt a megtestesült polgári tapintat, figyelmesség, aki ilyen stílusú számonkérést elképzelhetetlennek tartott intellektuális körben. Másrészt éppen azokról volt szó, akik szellemi öntudatosodásában a legnagyobb hatást gyakorolták rá, majd későbbi, börtönből való kiszabadulása után sem szűnő meghurcoltatásai során a legfontosabb szerepet játszották abban, hogy alkotókedve a reá nehezedő súlyos tiltások közepette is megmaradhatott.

A szellemi műhely egyoldalú hozzáállását Bibó István életművéhez, az is bizonyította, hogy nem ellenbírálatokkal és vitával fogadták a Bibót egyben-másban bíráló, a tudományos életbe akkoriban éppen berobbanó Ungváry Krisztián vagy a pályája göröngyösségét tekintve Bibóéhoz némileg hasonló utat bejárt Németh G. Béla nívós tanulmányait,⁴ hanem olyan méltatlan támadásokként, amelyekkel nem is érdemes vitatkozni. A velemi konferencia után többet nem vettem részt a műhelybeszélgetéseken.

2001-ben megalakult a Bibó István Közéleti Társaság, amely születésének 90. évfordulóján, ugyanazon év szeptember 22-én a Kossuth Klubban

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémián, 2011. szeptember 29-én, a Bibó-centenáriumból rendezett tudományos konferencián elhangzott előadás bővített változata.

1 Borbándi Gyula: *A politikai népiség ideológusa*. Mozgó Világ, 2001. 12. sz. 19.

2 Széchenyi Ágnes: „*Sznobok és parasztok*” – *VÁLASZ 1934–1938 Elvek, frontok, nemzedékek*. Argumentum kiadó é. n. ISBN 963 446 041 0.

3 Irodalomtörténész kritikusa szerint a monográfia „... ideológiai-politi-

tikai indítékoktól, eszmei elfogultágtól agyonterhelt, s bizony elég 'heterogén' módszerrel és stílusban megírt munka...”. N. Pál József: *Rokon- és ellenszenv az időben. Széchenyi Ágnes „Sznobok és parasztok” – Válasz 1934–1938*. Kortárs, 1997. 12. sz. 114.

4 Ungváry Krisztián: *Bibó és a zsákutca. Avagy miért nem tudunk mit kezdeni Bibó szellemi örökségével?* Mozgó Világ, 2001.2. sz. 78–82. Németh G. Béla: *A „megátalkodott jóhiszeműség”*. *Vonások a Bibó kávéhoz*. In: *Emlékek, eszmék, emberek*. Budapest, 1996. 67–74.

tartott konferenciáján megkísérelte Bibó nézeteinek tervszerű kisajátítását, s a szellemi alakból hamis politikai példaképet igyekezett faragni a maga számára. A rendezvény írásos anyagát a decemberi *Mozgó Világ* közölte⁵ Bibó kisajátítása a szocialista és liberális gondolkodók részéről egyébként azóta is folyik, gondoljunk a centenáriumi év eseményeire. Ungváry Krisztián fulmináns írásokban mutat rá sorozatosan ennek a tevékenységnek az abszurdítására.⁶

Bibó István tehát a Nemzeti Parasztpárt és a Petőfi Párt tagja volt, de szerepet játszott már 1938-ban a Márciusi Front megalakulásánál és programjának kialakításakor.⁷ Egész életében közel állt a népi írókhoz. A baloldali zsarnokság vette el egyetemi katedráját, munkalehetőségét, majd 1956 után évekre börtönbe zárta. A 2001. évi konferencián erről egyedül a Münchenből meghívott Borbándi Gyula beszélt.⁸ Kifejtette, hogy pártja nem tartott igényt Bibó István szónoki tehetségére, pedig már 1945-ben *A magyar demokrácia válsága című írással* bizonyította, milyen hasznosítható értékkel rendelkezik.⁹ Jelen volt a konferencián Kuncze Gábor (SZDSZ) és Kovács László (MSZP), akik nem győztek keseregni azon, hogy a kormánypártok nem képviseltették magukat. Így nem tudták azt a lehetőséget kihasználni, hogy a Fidesz vezetőinek fejére olvassák – Bibó interpretálásával – a magyar közélet és politika állítólag megdőbentő hiányosságait. Meglátásaik szerint „az állam ott ücsörög a lakásunkban, a magánéletünkben, időnként a hálószobánkban” (Kuncze Gábor)¹⁰ Kovács László egyenesen arról beszélt, hogy Bibó István életművét az egykori Bibó kollégisták naponta meggyalázzák.¹¹

Vitányi Iván kivételesen nem politikusként, hanem a tudomány nyelvén szólalt meg ezen a konferencián, s hosszan sorolta az ünnepektől „szocializmusának” jellegzetességeit: a közszolgálat, az önkormányzat, a közoktatás, a szövetkezés, a humanizmus, a racionalizmus és a morál egységét, s végső

soron a Bibót jellemző realizmust.¹² Ha ez lenne mind a szocializmus, akkor nem lehetne semmi bajunk vele, ám ezek a pozitív elemek minden valamirevaló és életképes politika összetevői, szocializmustól függetlenül. Viszont kétségtelen, hogy Bibó István – a nemzet és a saját személyes megpróbáltatásai ellenére – dokumentálhatóan valóban több ízben szólt rokonszenvvel a szocializmus eszmerendszeréről. Szerintünk ennek több oka lehetett: 1. Taktikai megfontolás, miszerint a megszállt országban, az orosz szuronyok árnyékában nem lehet úgy szólni politikai kérdésekről, különösen kompromisszumos kibontakozási javaslatot fogalmazni a túlerőtől elszenvedett vereség után, hogy az ellenfél ideológiájának alapelemeit nem respektálja valaki; 2. Jóhiszeműsége, amit, mint később látni fogjuk, egyesek egyenesen „megátalkodottnak” vélnek, pedig nem volt más, mint az a meggyőződés, amit több írásában is kifejtett, hogy „a politikában nem lehet hazudni.” Bibónál nemcsak politikai praktikumról, bölcseségről van itt szó, hanem olyan humán etikáról, amely elválaszthatatlan attól a puritán protestáns felfogástól, amelyet ő a szülői házból hozott, s amelyet hitvalló reformátusként egész életében megőrzött. 3. Bibó életében, különösen a negyvenes és ötvenes években a magyar felkelés ellenére még nem kompromittálódott teljesen a szocialista paradigma, annak ellenére sem, hogy minden politikai irányzat mást értett szocializmuson. Használatban volt a szélsőbaltól a szélsőjobb. A nyugati baloldaliaktól a kereszténydemokratákig Bibó István kortársai meg voltak győződve arról, hogy a világ valamiféle szociális érzületű igazságosság, azaz szocializmus felé halad. Így volt ez tulajdonképpen az eszme 1989-es nagy összeomlásáig. A gyors észjárású Francis Fukuyama definiálta először a nyomába lépő új paradigmát, a liberális kapitalizmust.¹³ Bibó időnként tapasztalható igazodásai mellett azonban már korai publikációiban érzé-

5 *Mozgó Világ*, 1991. 12. sz. 15–36.

6 Ungváry Krisztián: *Egy helyét kereső életmű – Bibó István 100 éves*. <http://hvg.hu/velemenye/2011.08.05./> Letöltés: 2012.01.01.

7 Erről tanúskodnak azok a levelei, amelyeket barátjához, Erdei Ferenchez írt. Például 1938 februárjában arra figyelmeztette Erdeit, aki Sárközy Györggyel és Veres Péterrel egyezettette a programpontokat, hogy „...ezeknek a pontoknak vagy jóknak kell lenni, vagy semmilyeneknek, s a politikájukhoz nem elég az, hogy politikus huzavonák során alakuljanak ki, hanem az is kell, hogy politikai hatást váltssanak ki.” *Levelezés a Márciusi*

Front körül. Közzétette H. Soós Mária, *Újhold – Évkönyv*, 1987/2. 430.

8 B. Gy.: *A politikai népiség ideológiája*. *Mozgó Világ*, 2001. 12. sz. 19–22.

9 Uo. 21.

10 K. G.: *A bibói tízparancsolat*. *Mozgó Világ*, uo. 23.

11 K. I.: *A demokrácia megkerülhetetlen*. Uo. 24.

12 V. I.: *Bibó üzenete*. Uo. 25–28. old.

13 V. ö.: Szabó A. Ferenc: *Már a tudomány is a politika szolgálatára*. Magyar Nemzet, 2002. március 5. 6.

keltette kritikai attitűdjét a két egymással homlok-egyenest szembenálló ún. alapideológiával, s ahogyan azt Salamon Konrád több írásában is kifejtette: középutat, tehát egyfajta harmadik utat keresett.¹⁴ Ehhez a koncepcióhoz talált rokon gondolatokat a népi írók körében, s ezért maradt élete végéig hű ahhoz a mozgalomhoz, amelyhez életében háromszor is csatlakozott. Először 1937-ben a Márciusi Fronthoz, másodszer 1945 májusában a Nemzeti Parasztpárthoz, majd 1956 október végén az újjászervezett, már magát Petőfi Pártként deklaráló Parasztpárthoz.

Bibó nem tartotta szerencsésnek sem a Nemzeti Parasztpárt, sem a Petőfi Párt elnevezést. Tudta jól, hogy a polgárosodó parasztság, mivel kitörni készül korábbi kiszolgáltatott helyzetéből, nem veszi szívesen, ha továbbra is parasztnak minősítik. Talán az Alföldön még elfogadják a paraszti tömegek, mert dacos büszkeséggel hozzászórtak történelmük során, hogy identitásukat vállalni kell, ha komolyan változtatni akarnak rajta, s nem kívánnak megelégedni a földművelés formális meghaladásával („pógár”). Az ország nyugati és központi részén azonban nem lehet – vélte Bibó – mint ahogyan a választási eredmények igazolták is, komoly eredményt elérni a „paraszt” kifejezés elvállalásával. Kevésbé volt meggyőző érvelése a Petőfi névvel szemben, hiszen a költő alakja egyaránt megfelelt a vállalt forradalmi változtatások követelésének és a nemzet meghajlani kényszerült dereka újraegyesítésének. Ráadásul 1956-ban egy Petőfi körnek nevezett vitaklub estjei gyorsították fel az esemé-

nyeket. Bibó István a nemzeti radikális pártelnevezést tartotta volna szerencsésnek, bár az 1918. évi októbrizmust s annak Jászi Oszkár vezette Polgári Radikális Pártját általában kritikával, ám megértően emlegette.

Amikor Huszár Tibornak adta interjúit, amelyek nélkül ma ismereteink jóval szegényesebbek lennének politikai állásfoglalásai értékeléséhez, megpróbálta magát elhelyezni a Nemzeti Parasztpárt palettáján, és arra a megállapításra jutott, hogy szociális érzékenységet tekintve a párt centrumához képest balra, viszont nemzeti érzékenységet nézve inkább jobbra helyezkedett el. És itt érkezünk el mondanivalónk lényegéhez, annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy miért nem működött együtt a Parasztpártban hasonló helyzetet elfoglaló Kovács Imre és Bibó István? Nem tagadható, hogy ez a kérdés Bibót is foglalkoztatta. A Huszár Tibornak adott nagyinterjúban megemlítette, hogy Kovács őt valójában politikai ellenfele, Erdei Ferenc „úri barátjának” tekintette.¹⁵ Az eszméihez és a barátaihoz élete végéig hűséges Bibó számára az Erdei-kapcsolat önmagában elég volt arra, hogy ne keresse az együttműködést a hozzá hasonló témákon dolgozó párttársával. Borbándi erről 2001-ben, az említett konferencián kifejtette, hogy Bibó több okból sem működhetett volna együtt Kovács Imrével. Először, mert nem tartozott a Nemzeti Parasztpárt belső köréhez,¹⁶ hogy a párt két vezetője közötti vitákban állást foglalhasson, másrészt, mert barátság fűzte Erdeihez, s az etikai kérdéseket szinte skrupuluózan értelmező gondolkodótól elképzel-

14 Salamon Konrád Bibó 1957. elején írt emlékiratának következő passzusával bizonyítja álláspontját: „Ez a kapitalizmusra és szocializmusra felszabdalt világ valójában rémképek ellen és álproblémákkal küzd. E rémképek középpontja ortodox kapitalistáknak és ortodox kommunistáknak az a közös előítélete, hogy a szocializmus, azaz a kizsákmányolásmentes társadalom eredményesen nem valósítható meg másképpen, mint a szabadság nyugati technikáinak hosszú időre való elvetésével. Ezzel szemben harmadikutas – valójában egyetlen lehetséges utas – mindenki, aki azt vallja, hogy a kizsákmányolás felszámolására irányuló szocialista célkitűzés sem más, mint a többi emberi szabadság felé haladó egyetemes fejlődés egyik állomása, s a kizsákmányolás elleni harc nem jelentheti, sőt nem is tűrheti a politikai és közéleti szabadság már kidolgozott formáinak elvetését.” Bibó István: *Magyarország helyzete és a világhelyzet. Összegyűjtött munkái* 3. 889. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern), 1981. Salamon Konrád: *Bibó István államminiszter*. In: S. K.: *A harmadik úton. Magyar irodalmi és történelmi sorsfordulók*. Magyar Napló Kiadó, Budapest 2011. 117–123. Salamon Konrád ehhez hozzátette: „A magyar forradalom a sokat emlegetett harmadik út kísérlete volt. Résztevőinek

és vezetőinek többsége ugyanis egyetértett abban, hogy a kommunista rendszer bukása után nem a kapitalizmus a gazdasági szerveződés egyetlen modellje.” (122.)

15 „Kuriózusként említem, hogy Kovács Imre a harmincas években engem mint Erdei úriember barátját, ellenérzéssel nézett, s tőlem is távol állt az ő politikai szónokként való föllépése...” Huszár Tibor: *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok*. Magyar Krónika, 1989. 75–76.

16 Kovács Imre ezt 1980-ban a következőképpen fogalmazta meg: „... az Erdei-féle hírhedt Belügyminisztérium egyik főoszlopa volt, mint a közigazgatási osztály vezetője” és „sohasem foglalt állást a parasztpárt belső vitáiban.” K.I.: *Bibó István és a magyar alternatíva*, Irodalmi Újság, 1980. márc.–ápr. 3. l. Borbándi Gyula mindkét „szemrehányást” alaptalannak tartotta, megállapítván, hogy az Erdei Ferenc vezette minisztérium nem rendelkezett a politikai rendőrséggel, másrészt a Nemzeti Parasztpárt vezetősége, amelynek Kovács Imre is tagja volt, a felelős azért, hogy Bibónak, pedig 1945-ös cikkében megmutatta értékeit, semmiféle pártiszséget nem ajánlott fel. Borbándi Gyula: *Bibó István és a népi mozgalom*. In: B. Gy.: *Ötszáz mérföld – Esszék és naplók*. Borla Könyvek, München 1989. 82.

hetetlen lett volna a szembeszállás egy baráttal, harmadrészt, Erdei egy idő után nem tekintette a szerinte korszerűtlenné vált barátot partnernek.¹⁷ Az egyértelmű kommunista hatalomátvétel után pedig már Bibó sem kereste a szellemi kapcsolatot Erdeivel.¹⁸ Kovács Imre korán felismerte a Magyar Kommunista Párttal együttműködő, Erdei körül tömörülő parasztpártiak – szerinte – káros, önfeladó tevékenységét, amelynek legfontosabb elemét abban látta, hogy készek feladni a szovjet megszállás alá került országban a hagyományos értelemben tételezett nemzeti érdeket, valamint megkérdőjelezzik annak a demokratikus alapállásnak a szükségességét, ami Kovács Imre értelmezésében nélkülözhetetlen a képviselni kívánt magyar parasztság politikai felemeléséhez

A két jeles parasztpárti gondolkodót nemcsak az rokonítja, hogy kivételes tehetséggel gondolkodtak a politikáról, hanem egymáshoz közeli problémákat próbáltak értelmezni és megoldani. Nem tagadható, hogy Kovács Imre nagy tanulmánya, amely a Válaszban jelent meg *A demokrácia útja Magyarországon* címmel¹⁹ egyfajta reflektálás volt Bibó István nevezetes demokrácia-tanulmányára.²⁰ Mint ismeretes, az írás visszatetszést keltett kommunista körökben, ami miatt az egyébként a parasztpárthoz közel álló Valóság című folyóirat megjelenése és vitatása után nem közölt több írást a szerzőtől, pedig a többé-kevésbé népi írónak tekinthető Szabó Zoltán szerkesztette. Bibó és az utókor szerencséjére addigra újraindult az 1939-ben megszűnt Válasz Illyés

Gyula szerkesztésében és Sárközi Györgyné Molnár Márta támogatásával, s egészen addig Bibó rendelkezésére állt, amíg a kommunisták szorongatása (a papírkiutalás szűkösségére hivatkozva gátolták a lap megjelenését) és az anyagi ellehetetlenülés miatt meg nem kellett szüntetni megjelenését.

A kilencvenes évek közepén Németh G. Béla megállapította Kovács tanulmányáról, hogy „...a kor politikai kérdéseinek egyik legélesebb látású, legvilágosabb és legtömörebb fogalmazású összefoglalása. Ennek az időszaknak a történetét tárgyaló műbe, alig néhány módosítással, ma is szinte változatlanul kerülhetne bele.”²¹ De szólaljon meg maga Kovács Imre: „Ahogy veszélyes a demokrácia globális értelmezése nálunk, ugyanúgy veszélyes a leszűkítése is, mert milyen érzékkel és mértékkel választjuk ki a társadalomból a demokratikus elemeket, s ha sikerül is a választás, a demokratikus körön belül érvényesülhet-e a kritika, vagy el kell fogadni ott is a legradikálisabb álláspontot, és minden más reakciónak, antidemokratikusnak számít? A Kommunista Párt értelmezésében végső célját illetően a demokrácia *totális*. Alkalmazkodik, ragaszkodik a koalícióhoz, de ugyanakkor építi a maga vonalát, még pedig nem is leplezetten: a jó figyelő kirajzolhatja útját.”²² Kovács jelentős erkölcsi tartással rendelkezett, amikor bátran „totálisnak” minősítette a kommunisták demokrácia-felfogását.²³ Jól prognosztizálta a várható fejleményeket, pedig még nem indult meg a „totális” támadás a Kisgazda Párt ellen. Arra még néhány hónapig várni kellett.

17 Borbándi megfogalmazásában: „Bibónak nem volt kellő illetősége, hogy a párt belső viszályában állást foglaljon. Kétségtelenül emelte volna a Kovács Imre nevével fémjelzett autonomista és demokratika irányzat súlyát és tekintélyét, ha Bibó is támogatja, vagyis szembefordul Erdeivel. Ezt nem tette meg, talán azért sem, mert fiatal koruk óta barátok voltak és emberileg is közel álltak egymáshoz. Bibó politikája azonban éppen olyan távol volt Erdei elképzeléseitől és tevékenységétől, mint Kovács Imréé. Erdei nem tekintette Bibót politikai partnernek, még barátságuk ellenére sem.” *Mozgó Világ*, i.m. 21.

18 A fokozatosan bekövetkező elhidegülés folyamatát ifj. Bibó István a következőképpen írta le: „Erdei Ferenc (pedig 1940 körül Lenin hatása alá került s gyakorlatilag kommunisztává lett. 1945 után pedig – noha már látta, hogy mit jelent a szovjet uralom – kikerülhetetlen adottságként elfogadta azt, s politikusként a kommunista hatalomátvétel (1948) után is együttműködött a kommunistákkal. Barátságukat ettől kezdve csak múltbeli rokonszenv tartotta – úgy, ahogy – össze, az egymást inspiráló közös gondolkodás azonban megszűnt.” Ifj. Bibó István: *Bibó István pályaképe és 1956-os tevékenysége*. In: Bibó István Szellemi Műhely – A Szellemi Köztársaságért Alapítvány honlapja. Letöltés: 2012. 01. 07.

19 Válasz, 1946. 2. sz. 97–106. old. Új kiadása: Kovács Imre: *Tanulmányok. 1935–1947*. Magyar Napló kiadó, Budapest, 2003. 347–361.

20 *B. I. Összegyűjtött munkái*. 39–80. old. Európai Magyar Protestáns Szövetség, Bern, 1981. Bibó erről a következőket mondta Huszár Tibornak: „45 végén Kovács Imre (viszont) szimpátiával fogadta cikkemet, egy vitaesten együtt is szerepeltünk, de a parasztpártból való kilépésével nem követtem...” I. m. 76.

21 N. G. B.: „*A megátalkodott jóhiszeműség*.” In: N. G. B.: *Emlékek, eszmék, emberek*. Bp. 1996. 68.

22 I. m. 355. old.

23 Messzire vezetne témánktól, ezért csak megemlítjük, hogy a kényszerkoalíciós korszakban a kommunistáktól a kiscgazdáig más magyar gondolkodókat, politikusokat is intenzíven foglalkoztatt a demokrácia kérdése. Erre vonatkozóan alapirodalom: Demokrácia. 1945. Pázmány Péter Tudományegyetem. Az anketon Rákosi Mátyás, Erdei Ferenc, Veres Péter, Horváth Barna mellett Moór Gyula is felszólalt. Utóbbi a demokrácia „örvényéről” beszélt, ami azt mutatja, hogy nemcsak Bibónak és Kovácsnak volt kritikus véleménye a kifejezés használatáról. A Nagy-Britanniát is megjárt kiscgazda, Drozdy Győző politikatörténetének szintén egyenesen a *Demokrácia* címet adta. 1947.

Bár Kovács Imre korábban elhatárolódott a Kiszgazda Párttól,²⁴ amikor 1947 februárjában annak főtitkárát elhurcolta a Szövetséges Ellenőrző Bizottság nevében a szovjet megszálló hatóság, megszüntette tagságát a koalícióban a kommunistákkal együttműködő Nemzeti Parasztpártban. Tanulmányában Bibó 1945-ös tanulmányához hasonló következtetésre jutott, azzal a különbséggel, hogy egy következő választáson a Kiszgazda Párt helyett a keresztény pártot jósolta a parlament jobboldalára, szemben a baloldali kommunistákkal. Kormánytényezőként elfogadta volna a szociáldemokrata párt szövetségét, ahogy Bibó sugallta, viszont kívánatosnak tekintette volna a két parasztpárt egyesülését is. Az így létrejövő parasztegység az önálló keresztény mozgalom létrejötte után megszabadult volna azoktól a régi rendszert visszaállítani kívánó konzervatív elemektől, amelyekről ő is elhatárolódott, akárcsak Bibó.

Németh G. Béla Bibót, mint többször említettük, *megátalkodott jóhiszeműnek* nevezi könyvében, mert elhitte a totalitárius hatalomra törő kommunisták ígéreteit a demokrácia megvalósítására vonatkozóan a szovjetek megszállta országban. Demokrácia-értelmezése sem állta ki az idő próbáját – írja. Még szigorúbb véleményt formált Kovács Imre Bibó korabeli megnyilatkozásairól, igaz, nem a „demokrácia-cikkéről”, hanem a következő években írt esszéiről. Kovács Gábor szerint bírálói azt vetik Bibó szemére, nem vett tudomást arról a kortársai zöme által felismert helyzetről, hogy a jelenlévő megszálló szovjetek irányítják a politikai folyamatokat, ezért aki a politikai átmenet árnyalatairól vitatkozik, valójában kiszolgálja a kommunistákat.²⁵ Kovács Imre erről a kérdéstről 1980-ban, az Irodalmi Újságban a következőt írta: „Bibó rámutatott a koalíció fogyatékoságaira, hibáira, ellentmondásaira, akárcsak Révai, a maga módján, pozíciójuk abban azonos, hogy mindketten részesei, tényezői és

bizony kiszolgálói voltak (a kommunistáknak is kellett az átmenet), nemcsak kritikusai.”²⁶

Kovács Imre felismerte, hogy a két demokrácia-felfogás kibékíthetetlenül ütközik egymással. Tanulmányában rámutatott, hogy a demokrácia klasszikus, polgári értelmezése szerint: „Globálisan a demokráciában minden véleménynek helye van, totálisan nincs: a totális demokrácia egyre szűkülő kör, amelyben végül már csak egyetlen akarat érvényesül. A globális demokráciában elfér az egész nemzet, a totális demokrácia Prokuszesz-ágy, amelybe csak fölösleges részeinek amputálásával lehetne belepréselni, belegyömöszölni.”²⁷ Amíg Bibó 1945-ös tanulmányában a nyugati és a keleti demokrácia szintézisét látta volna optimálisnak Magyarországon, addig Kovács Imre, mint olvashattuk, elég egyértelműen a globális, azaz a nyugati demokrácia mellett állt ki. Igaz, hogy egy év múltán, sokasodó tapasztalatok birtokában.

Ha egymástól időben kissé elcsúszva is, Bibó és Kovács demokrácia-felfogása talán egyeztethető lett volna a Nemzeti Parasztpártban, de a két elemzőt elválasztotta egymástól a párton belüli megosztottság és a politika természetéről vallott különböző felfogás. Bibó Istvánt taszította Kovács Imre akár lángoló szónoklatokra is vállalkozó nyílt és radikális fellépése nemcsak a pártfórumokon, hanem a Parlamentben is, ahol Kovács tanulmányának főbb gondolatait megosztotta a képviselőkkel.²⁸ Bibó csendes, kontemplatív, kissé lassú, minden tényezőt mérlegelő, elemző személyisége távol állt a népszónoki fellépéstől, különösen akkor, amikor az illető barátja, Erdei Ferenc politikájának nyílt ellenzője volt. Hiába érthetett volna a helyzet megítélését illetően egyet a két szereplő a politikai porondon, egy világ választotta el őket egymástól. Pedig lett volna még egy terület, ahol összehangolódhatott volna a két parasztpárti teoretikus. A megoldatlan nemzeti kérdésre gondolok, amely-

24 Kovács Imre viszonya a kiszgazdához sajátos ívet írt le. Az 1939-es választások előtt, vonzódván Eckhardt Tibor és Matolesy Mátyás koncepciójához, s mert különben is fontosnak tartotta volna a parasztegység megteremtését, közeledett a párthoz. 1945 után azonban, tapasztalván a párt jobboldali gyűjtőpárttá válását, a Nemzeti Parasztpárt egyik vezetője lett. 1947 tavaszán az egyre nyilvánvalóbb kommunista hatalomátvételi manipulációkat tapasztalva, átmenetileg felelevenítette korábbi, s teljesen még az emigrációban sem feladott nézetét a parasztegység megteremtésére vonatkozóan. V.ö. Bibó István Erdei Ferenchez írt levelével 1938-ból. Újhold-Évkönyv i. m. 430.

25 Kovács Gábor: *Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltságok társadalmáig. Bibó István a politikai gondolkodó.* Argumentum kiadó, Bibó István Szellemi Műhely 2004. 287–288.

26 Kovács Imre: *Népiség, radikalizmus, demokrácia.* Bp. 1992. 323. Idézi Kovács Gábor uo.

27 I. m. 359–360.

28 Például 1947. április 18-án. Nemzetgyűlési Napló. Beszédeit tartalmazza a Molnár M. Eszter által szerkesztett gyűjtemény: *Egy Homo Politicus itthon, Európában és Amerikában. Kovács Imre élete és munkássága.* Hét Krajcár Kiadó, Bp., 2010.

nek a magyarságra nézve súlyosan kedvezőtlen megoldása kirajzolódni látszott a párizsi béketárgyalások diplomatáinak asztalánál. Bibó híres cikke végül is erre a problémára lett kifuttatva, és ezt az utókor gyakran elfelejti. Hiszen Bibó szerint azért kellett volna Magyarországon példamutatóan demokratikus politikai rendszert létrehozni 1945-ben, hogy hazánk kedvező békefeltételek között élhessen tovább. Világosan kifejti, hogyha rend és demokrácia van az országban, más megítélés alá eshetünk Párizsban. Tudja, hogy a külpolitika és a belpolitika szoros korrelációban van mindig egymással, „A végső tanulság tehát az, hogy belső fejlődésünk nem feltétlenül függvénye külpolitikai helyzetünk alakulásának, hanem a kettő kölcsönhatásban áll egymással, s tőlünk függ, hogy a belpolitikai fejlődést tegyük egyensúlyosabbá, öntörvényűbbé és külső helyzetünket is meghatározóvá. Minden felelősséget ennek a felismerésnek és az ebben rejlő lehetőségeknek a tudatában kell vállalnunk és viselnünk.”²⁹ A nemzetközi jogász, az *enciklopédikus* műveltségű tudós azonban nem kapott szerepet a magyar béke előkészítése során. Már 1945 februárjában Debrecenben van, az Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztériumának főosztályvezetője, az 1945-ös választások egyik szakmai előkészítője, majd harcba száll a méltatlan helyzetbe került németység védelmében, tanulmányokat ír a tulajdonképpen ellenzéki Válaszba, s időpocsékoló, de még ma is érvényes város-megyei közigazgatási reformjavaslatot készít, Erdeivel együttműködve. Kritikusán nézi barátja behódolását, feltétlen kommunista-barátságát, de nem szól, köti a gyermekkori barátság fegyelme, elmerül a tenni-valókban, amelyekből van bőven. Itt jegyezzük meg, hogy nem eklektikus gondolkodó ő, mint ahogyan minősíti munkásságának néhány értékelője. Nem azért foglalkozik sok dologgal, mert nincs kialakult érdeklődési területe, hanem azért készíti el majdnem minden munkáját kifogástalan szakmaisággal – legyen az törvényjavaslat, rendeletervezet vagy politológiai esszé – mert nemcsak kiváló szellem, hanem egész életében tanult, készült pályájára és megbízhatóan ismeri hazája történelmét, földrajzát, társadalmát, s mindezeket az ismereteket nemzet-

közi összefüggésekbe tudja helyezni. 1945-ös nagy tanulmánya utolsó oldalai a hazai és a nemzetközi, az angolszász–szovjet kapcsolatok, a magyarság és szomszédjai viszonyrendszerének valamint a különböző demokrácia-felfogások egyeztetésének lehetőségéről szól; sőt egy kis állam lehetséges nemzetközi szerepéről, mintaadásáról is elmélkedik, kétségtelenül találóan és árnyaltan, de bonyolult történelmi kitérőket is téve.³⁰

A Nemzeti Parasztpárt javaslatát a párizsi béketárgyalás elé terjesztendő magyar memorandum megfogalmazására azonban nem ő kapott megbízást, hanem Kovács Imre. További kutatást igényelne, hogy miért az agrárközgazdász, s nem a nemzetközi jogász lépett itt pástra. Talán azért kellett Kovácsot a párt „jobboldali” ellenzékének vezetőjét ezzel megbízni, mert ezen a téren úgylis csak veszíteni lehetett? Vagy azért kellett neki fogalmaznia, mert nem volt terjedős a stílusa, nem merült el a részletekben, tudott világosan és célratorően érvelni? Hogy mennyire hasonló hullámhosszon volt a két politikus azt bizonyítja a memorandum-javaslat következő, Kovács által írt részlete: „...amikor békerendezés megszabja azokat a határokat, amelyekben a magyarság a maga nemzeti életét kell élje, ezzel párhuzamosan folyik az ország belső demokratikus átalakulása. Ez a külső és belső folyamat azonban szorosan összefügg egymással. A magyar kormány azt reméli, hogy az ország belső átalakulásával megnyerheti a világ demokratikus országainak rokonszenvét, tehát bízik abban, hogy a békekonferencián résztvevő hatalmak a külső keretek megszabásánál tekintettel lesznek azokra a létfeltételekre, amelyek a fiatal magyar demokráciát életképessé és fejlődésképpessé teszik.”³¹

Mennyire hasonló és mennyire más a két szöveg, miközben ugyanazt mondja. A gyakorló politikus szövege nyíltabb, világosabb, leegyszerűsített, azaz rögtön érthető. A teoretikusé összetettebb, spekulatívabb, tartalmasabb. Mennyivel gazdagabb, meggyőzőbb lett volna ez a fogalmazvány, ha egy asztalhoz ülve közösen készítik el ezt a memorandumtervezetet Bibó István és Kovács Imre. A stílus és a nemzetközi jogban való jártasság különbözősége mellett azonban volt még egy tényező, ami megnehezítette volna az együttműködést, ha az eddig felsorolt nyomós, ellene szóló tényezők nem álltak volna fenn. Ez a tényező visszavezethető a Németh G. Béla által megfogalmazott bibói

29 B. I.: i. m. I. kötet 80.

30 Uo. 78–80.

31 K. I.: *Magyarország megszállása*. i.m. 375.

megátalkodott jóhiszeműségre. Bibó István pozitívabban vélekedett 1945–46-ban a Szovjetunióról, vitát keltett Valóság-beli cikke egyes megállapításai ellenére is, mint Kovács Imre. Még a párizsi béketárgyalások Magyarország számára egyre reménytelenebbé váló tendenciái nyomán is úgy vélekedett, ha a demokratikus fejlődés hazájában megkérdőjelezhetetlen lesz, valamint az országban megfelelő közhangulat alakul ki arról, hogy a magyarok tudatában vannak háborús felelősségüknek, akkor talán jobb békét kaphatunk. A Huszár Tiborral folytatott beszélgetés során Kovács Imréről szólva kereste azt az okot, ami miatt egykori párttársa másképp gondolkodott a szovjetekről: „Ami Kovács Imrét illeti, azt nem tudom, hogy ő nem szerzett-e – tudtommal volt bizonyos ideig szovjet fogságban – a megszállással kapcsolatban sokkhatású személyes élményeket. Mindenesetre ő csoportosulási góciává lett mindazoknak a parasztpártiaknak, akik a parasztság melletti kiállást egy erős önvédelmi kiállással kapcsolták össze, csak éppen az ő riadalomuk a kisgazdapártiakétól eltérően elsősorban nem úri sérelmekből, hanem döntően a szovjet megszállás és politikai túlsúly tényeiből táplálkozott. Én ettől a riadalomtól érzelmileg messze álltam, többek között azért is, mert akkor még egy olyan világpolitikai konstellációban reménykedtem, mely Magyarország számára az eddig fennálló sémáktól független fejlődési utat tesz lehetővé.”³² Nem feladatunk most részletezni Kovács Imrének ettől a felfogástól alaposan különböző véleményét, amit – igaz, diplomatikus megfontoltsággal – a Nemzeti Parasztpárt általa fogalmazott békekoncepciójában kifejtett, ezért csak utalunk rá, hogy ő és hasonló álláspontot elfoglaló párttársai máshogyan vélekedtek a Szovjetunió külpolitikai céljairól.³³ A memorandum óvatosan célzott arra, hogy a Szovjetunió már elvette Csehszlovákiától Kárpátalját,³⁴ s alapos érvekkel támasztotta alá a román–magyar határ etnikai alapú megváltoztatását. Bibó tehát 1977-ben maga mondta el, hogy sokáig illúziói voltak a szovjetek világpolitikai céljairól és módszereiről.

Borbándi Gyula népi mozgalomról készített monográfiájában világosan felvázolta a Nemzeti Parasztpártban fellelhető főbb politikai irányzatokat, megállapítván, hogy alapjában véve két irányzat jellemezte a pártot: az „osztálypárti” és a „néppárti” irányzat. Az első a szegényparasztság érdekét kívánta képviselni szoros együttműködésben a Magyar Kommunista Párttal, a másik, több vezető politikust felsorakoztató irányzat szerint viszont „a nép minden rétegével” törődnie kellene, ezért a nemzeti kérdést is fontosnak tekintette. Borbándi ebbe, a pártban felsorakozó értelmiség többségét tömörítő politikai szárnyba sorolta Bibót és Kovács Imrét is.³⁵ Borbándi egy korábbi írásában, amelyben Kovács Imrét méltatta 50. születésnapja alkalmából, részletesebben indokolta potenciális összetartozásukat: „...nem minden kérdésben vallotta azt, amit Bibó István, és nem nehéz kimutatni, hol tér el a két író és gondolkodó felfogása. Kettejük rokonsága nem is a nézetek azonosságán, hanem a kiindulópontok és a dolgok megközelítésének hasonlóságán alapszik, és azon, hogy milyen kutató és elemző módszerrel dolgoznak. A hűvös, minden eseményt, még a legkisebbet is számbavevő, minden jelenséget és tünetet egybevető és mérlegre tevő, a lélektani hatásokra és következményekre is figyelő, a dolgokat nem elszigetelten, hanem összefüggésekben, a politikai fejleményeket nagy távlatokban szemlélő módszer, mely Bibót az újkori magyar politikai irodalom élvonalába – Jászi Oszkár mellé – emelte más hangvétellel, vérmérséklettel és indulati aláfestéssel ugyan, Kovács Imre külföldön írott tanulmányaiban és cikkeiben jelentkezik újra.”³⁶

Bibó István 1956–57-es tevékenysége is újjáalakult pártjában, a Petőfi Pártban folytatódott. Államminiszteri megbízatása adott számára alkalmat, hogy kifejtse véleményét és megfogalmazza javaslatait. Egyetértünk a témát feldolgozó Borbándi Gyula és Salamon Konrád azon véleményével, hogy elképzelései ekkor is beleillettek pártja harmadikutas koncepciójába. Bibó az 1955-ben megkötött osztrák államszerződés mintájára sem-

32 I. m. 76.

33 A Nemzeti Parasztpárt javaslata a párizsi béketárgyalás elé terjesztendő magyar memorandum megfogalmazására. In: Kovács Imre: *Magyarország megszállása*. Dokumentumok. Vörösváry Publishing Co. Ltd Toronto–Canada, 1979. 374–381., 1946. június 21.

34 „Csehszlovákia a területi status quót éppen a népek önrendelkezésé-

jogának elve alapján különben is már feladta, amidőn Kárpát–Ukrajnát átengedte a Szovjetunióknak.” I. m. 379.

35 Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom*. Püski. New York. 1983. 420.

36 Borbándi Gyula: *Bethlen Gábor unokája*. Új Látóhatár, 1963. 12. sz. Idézi Molnár M. Eszter: i. m. 265.

legességet és nemzeti függetlenséget kívánt hazájának. Az osztrák és a finn példa, mind a geopolitikai helyzetből, mind a hatalmas Szovjetunió közelségét respektáló szempontokból következően megfelelt volna, mind Bibó pártja, mind a magyar nép igényeinek és érdekeinek. Talán meggyőzően érveltünk a fentiekben arról, hogy a Nemzeti Parasztpárt két *homo politicus*a miért nem működhetett mégis együtt.

Hangsúlyozzuk, amire provokatív címadásunkkal is céloztunk: Bibó István egész életét a népi mozgalom vonzásában töltötte. Főbb írásainak és tanulmányainak születése, valamint, amiről nincs terünk szólni (tevékenysége a belügyminisztériumban, ami – nem utolsósorban – meghatározta a német kitelepítés kérdésében vallott álláspontját, közigazgatási reformtervezete, amelynek koncepcióját Erdei Ferencsel együtt dolgozta ki, valamint államminiszteri helyállása 1956-ban) mind a népi politizálás, a népi irodalom és a népi gondolat, alapjában véve, „harmadikutas” vonzásában zajlott. Ha sokban el is tértek nézetei társaiétól, az nem az ő különös mássága miatt érzékelhető, hanem ab ovo következik a magyar történelem e XX. századi mozgalomának összetettségéből, sokoldalúságából, ami elsősorban a magyar nép és nemzet problémáinak teljességét megoldani kívánó alapállásából következett. A „demokrácia” második világháború utáni vereségéből, az 1956-os forradalmi-nemzeti felkelés elbukásából logikusan következett az 1987-es lakiteleki kísérlet egy pártok feletti, harmadikutas elképzelés felélesztésére. Azóta azonban bizonyosodott, hogy a hazai és az európai történelmi leckék elsajátításán alapuló tanulságot csak egy valóban demokratikus, többpárti, hatékony nemzeti felemelkedéshez vezető politikai alternatíva vonhatja le véglegesen.

Bibó Istvánt, mind világnézete, mind személyes kapcsolatai determinálták arra, hogy a népi mozgalom két, egy töről fakadó pártjához kötődjék szorosabban. Mivel teoretikus volt, elsősorban a pártban felmerülő gyakorlati kérdések elméleti vonatkozásai foglalkoztatták. A Nemzeti Parasztpárthoz tartozó számos kiváló értelmiségi közül is kiemelkedett mély

történelmi és nemzetközi jogi ismereteivel. Nem vett részt közvetlenül a párt politikájának alakításában, sem 1939, a párt megalakulása, sem 1944 után, de ha olyan kérdésbe ütközött, amelynek felvetését helytelennek találta, eredendő kritikai alapállásából következően nyíltan felemelte szavát. Személyes barátság fűzte Erdei Ferenchez, akit különleges géniusznek tekintett, de munkássága tüzetesebb vizsgálata alapján megállapíthatjuk Bibóról, hogy – a magyar történelmi és sorskérdések kiemelkedő ismerőjeként és következetes patriótaként – inkább a párt jobbszárnyán kell személyét elhelyezni. Erdei köréhez tartozása és barátsága azonban megakadályozta abban, hogy a jobbszárny jeles képviselőjével, Kovács Imrével együttműködhessen. Az más kérdés, hogy a teljes korabeli magyar politika dimenziójában gondolkodva önmagukat mindketten baloldalinak tekintették, megfelelően a második világháború utáni európai politikai helyzet paradigmaticus elrendeződésének. Érdeklődési körük közel esett egymáshoz, mindkettőjüket élénken foglalkoztatta a magyar nemzeti kérdés megoldatlansága, a párizsi béketárgyalások kérdése és várható döntései. Ahogyan egyetértettek az etnikai határok szükségességében, úgy eltért véleményük a német kérdés kezelésében. Az utóbbit illetően Kovács Imre 1945-ben a kollektív felelősség álláspontjára helyezkedett, viszont a szovjetbarát baloldal törekvéseinek megítélésében s az európai helyzet értékelésében Kovács Imre látta jobban a politikai tendenciákat. 1956 nyomán Bibó István illúziói végleg elszálltak. Egykori pártja újjáalakulásában tevékeny szerepet kívánt játszani, ahogyan ismert kiállása bizonyítja. Munkássága ugyan a nemzetközi politika és konfliktusok kérdései felé irányult, de amint Borbándi Gyulával folytatott levélváltása,³⁷ interjúja³⁸ és szellemi társainak, barátainak (Illyés Gyula, Németh László) megválasztása mutatta a múlt század hatvanas és hetvenes éveiben, az egykori parasztpárti, azaz magyar patrióta állásponthez élete végéig hú maradt.

37 Levél Borbándi Gyulához. *Összegyűjtött munkái* 3. 822–868.

38 Amelyek elkészítésében Huszár Tibornak elvülhetetlen érdemei vannak.

KOVÁCS ISTVÁN A közbüleg

Az ember végül mégis beadja a derekát. Ahogy beadta ötven évvel ezelőtt is. Amikor leleményesebb osztálytársaival együtt az IKKA áruház bejáratánál, valahol a Magyar Tudományos Akadémia székháza közelében anyókák Nyugatra szakadt (hazánk)fiaitól kapott dollárutalványaira, bonjaira vadászott. Hogy nejloninget vehessen... Vehessek én is. Kilenc dollárba került egy. Büszkén hordtam. És akkor is lenézően mosolyogtam a világra, amikor egy hét múlva véresre vakartam a hónaljamat. Nem a tetvektől, mint világháborút megjárt nagybátyám tette a lövészárokból... Hanem a nejloningtől... Amit aztán csak a szemétkosárba dobott a János kórház Bőr- és Nemibeteg-gondozó Intézetének ügyeletes orvosa. Egy doktor-nő. Ő sem hord nejlonharisnyát – mondta vigasztalón, belendítve ezzel a cirkuszos nők harisnyatartóin nemegyszer légtornázó fantáziámat...

Vagyis az ember mégis beadja a derekát. Különösen, ha olyan, mint én. Pedig már-már büszke voltam hagyományos ablakainkra. Éppen amiatt, hogy huzatosak, s így nem penészesedik a lakás. Mint száz méterrel odébb a barátainké, akik néhány éve kicseréltették az ablakokat – műanyagra... Aztán rést kellett a felső kereteken vágatni. A falakon hódítva terjedő penész miatt. Van már egyszerűbb és korszerűbb megoldás is: a kicsit megbillentett szárny – így a szembe-szomszéd.

Utánanéztünk az evvel a tevékenységgel foglalkozó vállalkozóknak, vállalkozásoknak, vállalatoknak, cégeknek, céheknek... Olyanoknak, amelyeket a budai Kisokosban, s olyanoknak is, amelyeket a pesti Nagyokosban hirdettek. Van belőlük elég. Ezt biztatónak véltem: nagy a verseny, mindenki igyekszik pontosan, szépen végezni a munkáját – „ahogy a csillag megy az égen” –, különben kiesik a piacról. Ezt hallom, olvasom bő két évtizede. Mivel jelzésünkre a Cserebere-fogadom ablakcég jelentkezett először, s csak pár órával később egy második, úgy véltem sportszerűnek, ha az elsőt választjuk. Vagyis kényelemből elengedtem a fülem mellett feleségem javaslatát, márminthogy beszéljünk mással is. Ilyesmi nem először történt velem, a javíthatatlan... De aztán őt is megnyugtatta az iroda külleme, no meg az, hogy az ügyfeltevő, aki aztán a lakás

ablakait is felmértette, rokonszenves volt. Az sem nyomott keveset a latban, hogy lengyel ablak is szóba jöhetett. Egy polonistának kell ennél csábítóbb ajánlat? A hatvanas évek autóstopos útjai során is a lengyelek által nyitott ablakon láthattunk ki a nyugati világra. A „lengyel csomagot” választottuk.

Minden ígéretesnek indult. Időben jelentkezett az iroda: készek az ablakok, mikor jöhetnek beszerezni. Péntekben állapotunk meg. Két héttel azelőtt talán óvatosabb lettem volna, tizenharmadika miatt... Két nappal korábban is, mert akkor múlt hetven esztendeje, hogy Hitler megtámadta a Szovjetuniót. Ma is szenvedjük, ahogy a győztesek és vesztesek egyként pocsékká tették Európát. De most már június 24-ét írunk. Huszonegy-huszonkét évvel ezelőtt Európa, amely már nem a régi, tett egy csavaros kitérőt felénk, akik az ő kellős közepében vagyunk. Minden rendben. Reggel hétre jönnek, estére végeznek a munkával. Ha elmaradnának valamivel, azt másnap reggel pótolják. Semmi vész tehát. Mire fiunk, aki porallergiás és jól tud lengyelül, Szent Iván napján, vasárnap estére hazaérkezik, mindent rendbe, tisztába rakunk.

Reggel kilenckor még se hírük, se hamvuk nem volt az embereknek. Ez engem, a munkahelyén dekolót nem aggasztott, ahogy a cserebere-ablakos főnököt se, akinek a feleségem kétszer is telefonált. „Mit izgul, asszonyom?” – kérdezte felfortyanva. És mennyire igaza volt... Amikor kettőkor hazaértem, az utcáról láttam, hogy az ablakok be vannak téve...

„Mit izgul, nagykövet... elvtárs... Vagyis excellenciás uram?” – kérdezte a részeg protokollfőnök, amikor a gépkocsioszlopot a köztársasági elnök fogadására egy hetven kilométerrel messzebb fekvő repülőterre vezette, mint ez a forgatókönyvben állt, s a nagykövet Pásztorffy alezredessel, a katonai attaséval együtt látta, hogy a felsorakozott díszszázad helyén a kifutópálya mellett csak egy birkanyáj legelészik. Ez némileg a protokollfőnököt is meglepte. Mert régen mennyivel egyszerűbb volt minden: egy főváros, egy nemzetközi repülőtér... egy párt... egy pártvezető... És ami a legfontosabb: egy protokollfőnök. Most meg minden járási székhelyen háromszáz politikai párt, ezer civil szervezet és legalább egy nemzetközi repülőtér meg egyetem vagy főiskola működik. Az ember nem győzi kapkodni a fejét. A protokollfőnök is kapkodta, s mert nem akart hinni a szemének, zavarában mintha a szívéhez kapott volna. A látszat ezúttal is csalt: mozdulata ugyanis

csak arra szolgált, hogy belső zsebéből előkapja a Whiskys fémdóznit, és szemét az égre szegezve annak tartalmát az utolsó cseppig kiszippantsa. „Most mi lesz?” – meredt rá a nagykövet, s példáját követve a katonai attasé is. „Excellenciás uram... Olyat még nem látott a világ, hogy repülő nem ért volna földet... Itt vagy ott... Így vagy úgy...” – tagolta bölcsnek és vigasznak szánt válaszát a protokollfőnök, aki a legújabbkori világtörténelemben a folytonosságot képviselte. Nem egyedül. „Van itt valahol helikopter?...” – tette fel a teljesen felesleges kérdést kétségbeesésében a nagykövet, aki látta, hogy nincs, s tudta, mire másfél órás késéssel a rendes repülőterre gépkocsioszlopuk bekanyarodik, már vissza van rendelve állomáshelyéről. Pedig pár perccel azelőtt a „Repülőter” felirat szembeszökésével őt is ugyanolyan megnyugvás töltötte el, mint engem évekkal később a frissen beállított ablakok láttán.

Ha nem is annyira, mint a valóságos helyzetére rádöbbenő ő, én is lelombozódtam, amikor megtudtam, hogy csak három órára futotta a hozzánk küldött két ember szorgalmából... És se hírük, se hamvuk – akárcsak reggel, csak most másként. Az első felvonáshoz hozzátartozik, hogy előbb szemrehányást tettek a feleségemnek, merthogy ők nem tudták, itt redőnytokok is vannak... Ezt nekik senki se mondta... Így most el kellett menniük hungarocellt venni... Meg gipszet és gipszkartont... Ragasztót... Valamennyire hasonlíthattak hozzám, mert a feleségem kérdését, hogy minderről a felmérést végző cserebere-ablakos főnök nem tájékoztatta őket? – eleresztették a fülük mellett, mint én, amikor bonyolultabb házi feladat megoldásáról, például a mostani ablakcseréről van szó. Amiről persze nem tudtam, hogy lesz még bonyolultabb is.

Az emberek eltűnése feleségemet gyanakvóvá tette, míg engem, akiről köztudott, hogy születése óta bízik az emberiségben, nem. És nemhiába. Fél óra múlva megjött a két ember... Ugyanabból, a közben várossá avanszált hatalmas faluból származnak, ahová gyermekkoromban vakációzni mentem a Vörösmarty téri távolsági buszvégállomásról. Ilyenkor mindig eszembe jutott a suttogva terjesztett hír, hogy Rákosi Mátyás a saját arcára akarja formálni a költő szoborfejét. Ehhez azonban a *Szózat* első sorának „á” betűjét át kellene vésní a talapzaton „u”-ra, Vörösmarty nevének a végét pedig meg kellene kurtítani az „r”-rel, s kiegészíteni az „i”-vel. Mielőtt a sárga buszra főlzálltam volna, mindig

kitérőt tettem a szoborhoz. Kivéve télen, amikor az emlékműveket ponyva, s a ponyvát hó lepte el. Akkor még azt hittem, a másfél órás buszozás után a világ végére érkezem, ahol az ember tunyán leléghatja lábát a semmibe. „Addig gyere, míg be nem költöztetnek valakit a házukba” – hívott újra és újra a nagymama. Merthogy kofa volt a Teleki-téren, s ráfogták, hogy kiskapitalista... Kisosztályidegen. Nehezen láttam át a zavaros világon. Azóta alaposan kikupálódtam. Most, hogy a rendszerváltozás huszonegyedik évében a világ közepén lakom, buzgón cipelem velük, a végtelenből visszatért emberekkel a sítet, a modern szobrász-alkotásoknak beillő ablakkerettronsokat, zsaluhengereket, összefacsarodott redőnytartó vaskereteket... Maradjon több idejük a gondos odafigyelést, művészi összpontosítást igénylő kőművesmunkára, amelynek végeredménye engem érdek nélkül is gyönyörködtetni képes. Most pedig, hogy az én ablakaim végső külleméről s a családi otthon melegéről, biztonságáról van szó, annál inkább.

Együgyű szorgoskodásomnak, amelyről kiderült, szánalmas reménykedés volt csupán, más lett a haszonélvezője. A két ember Szent Iván éjének tűzugarató eltökéltségével – holott még csak péntek este volt – az ablaktörmelékkel megtöltött furgonba vágta magát, és elviharzott. Előbb azonban olyasmi történt, ami voltaképpen a nagykövet elvarázsolt repülőterei felbődülésére emlékeztetett... „Maga engem teljesen hülyének néz, protokollfőnök úr...?”

De vágjunk a közepébe. Embereink, akiktől a munka befejezését vártuk, mielőtt távozásuk szándékára gyanakodtunk volna, kérték a közbüveget. Nem tudtuk, mi az. Elmagyarázták. Az ő cégüknel az az íratlan előírás, hogy az elvégzett munkát szakasosan ki kell fizetni. Íme, ők betették az ablakokat, s az ezzel járó költségeket nekünk rendezni kell ahhoz, hogy a következő munkafázisba bele tudjanak kezdeni. Vagyis az előleg után most közbüveget kell fizetnünk. A közbülegről folytatott okfejtést hallva a feleségem odasúgta nekem: „Ezek bennünket teljesen hülyének néznek... Fizessünk csak utólagot... Ha befejezték a munkát.” „De ha a cégnél tényleg ez az előírás...” – bújtak ki belőlem a sündisznótüskék.

„Csupa báránnyelű a világ... Most száll le a repülő, s belőle ki juhásznak öltözve a köztársasági elnök...” – makogta könnyes szemmel a velejéig meghatódott protokollfőnök, s az üres flaskát a Mercédészének motorházára roskadt nagykövet

markába nyomta, aki mániákusan csak azt ismételte: „Hol egy helikopter? Országomat adom egy helikopterért...” Pásztorffy alezredest közben mint ha a föld nyelte volna el. Pedig a rendszerváltozás előtt állítólag a légierőnél szolgált.

Mindenesetre emberünk, aki több mint beosztottnak, de alig főnöknek tetszett, tehát a cserebere-ablakcég katonai hierarchiájában – ha van ilyen – amolyan örvezető lehetett volna, aláírásával igazolta, hogy átvette a közbüleget, majd nyájas elégedettséggel közölte, holnap reggel nyolckor egy budafoki fodrásznál bonyolult piramis-alakú valamicsodát kell összehozniuk, de legkésőbb kettőre idejönnek, s este hétre már el is felejtethetjük a munkát.

Ők nem hétkor, hanem már kettőkor elfelejtették a munkát. Másnap délután hívtuk a főnököt! Hívtuk. Mit izgulunk, amikor még csak öt perc múlva négy! Öt perccel négy után hívtunk egy másik főnököt. (Oldalágon nem voltak egymás főnökei. Arról pedig, hogy ki az igazi fölöttesük, fogalmunk se volt. Lehet, nekik se.) Küldjön más munkásokat! Nekik csak kettő van... Két kőművesük... Éjt nappallá téve ők végeznek el minden kétkezi munkát. Két iroda... Két munkás... Sok-sok főnök... Nem akartam hinni a fülemnek. Megismételte: Két munkásunk van... És sok-sok megrendelésünk... Idegtépő hajsza... Nem csoda, ha háromhavonként cserélődik a kommandó... Ez utóbbi kijelentésébe beleborzongtam, mivel baljóslatú időt és helyet villantott fel előttem...

Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy az idő csapdájába zuhantam. A békeidő csapdájába... A hazai szocializmus építésének középső harmadában, s annak is a végén, vagyis 1974-ben találtam magam. Mercedeszével éppen akkor kanyarodott elibém Kiss úr, a vállalkozó és mozirajongó. A majdnem teljesen felszámolt és kiátkozott új gazdasági mechanizmus utóvédharcosa. Egyszerre huszonegy társasházat épített. A hetvenes évek e majdhogynem mindennapi történetével ékelődött be két szovjet történelmi kalandfilm, a *Sivatagi tizenhármak* és *A negyvenegyedik* közé – (Ó, Mihail Romm, ó, Grigorij Csuhráj!) – ő, a jobb sorsra érdemes magyar dokumentarista... *A huszonegy társasházat építő*. Valójában építgető, merthogy egy-egy téglasor felrakása után Kiss úr és brigádja mintegy varázsütésre eltűnt, rohant a másik, a harmadik, a tizenötödik..., a huszonegyedik telekre ugyanezt tenni. Berregő teherautójukra a munkások, akiknek mindegyikénél volt egy pakli kártya, rendre felpakoltak egy szét-

szedhető akasztófát is, amit én brutális önfegyelmező eszköznek gondoltam. Kiderült, hogy hordozható lengőteke-állvány volt. „Miközben téglánként lopják szét a szocialista hazát, én téglasoronként építem fel a házikókat, gyarapítom a nemzeti vagyont” – nyugtatgatta az évek múlásával mind reményvesztettebb fedél nélküli tulajdonosokat, köztük bennünket is Kiss úr, hozzátéve, hogy makulátlanságához nem férhet kétség. Jótáll magáért... Ezért nem hazardíroznak. Nem kártyáznak, nem huszonegyeznek például.

Házikó végül csak egy készült el. Az, amelyben Kiss úr is lakott. Száznyolcvan négyzetméteres lakása Spanyolból hozott alabárdokkal, pajszokkal, kardokkal, pisztolyokkal, libikóka-peremű sisakokkal volt teleaggatva. Szombatonként a szalonjában fogadott bennünket, virtuális társasház-tulajdonosokat, s nyugtatgatását azzal a jól ismert fordulattal zárta le: „Jótállok magamért...” – De fizetnünk kell, mint a katonatisztnek, hogy folytatni tudja a munkát...

A mi házikónkat végül magunk fejeztük be. Őszintén megsajnáltam az ablakost, Veres urat. Akkor szerelt le a katonaságtól. Életét olyannyira meghatározó élmény volt Csehszlovákia megszállása, amelyben a Varsói Szerződés Egyesített Haderejének tagjaként részt vett, hogy beadta a téeszt, vagyis tovább-szolgálatot vállalt. Így katonáskodott a kettőn túl még mesebeli hét esztendőn át. Arra gondolt, hogy közben más testvéri országok megszállására is sor kerülhet majd, beleértve a Szovjetuniót is, s Moszkvába eljutva végre megláthatja Lenint. Kíváncsi volt rá, tényleg olyan piros-pozsgás-e az üvegekoporsóban, mint amilyennek a politikai tisztjük leírta. Pontosabban mesélte, mert Lenint, amíg világ a világ, nem lehet leírni. Amikor rájött, hogy hiábavaló álmodni dédelget, csalódottságában leszerelt a Magyar Néphadseregtől. Visszatért eredeti szakmájához, az üvegeességhez. Így most azon kesergett, hogy mire a társasházak építése során az ő munkájára kerül sor, a tulajok már teljesen kifogynak a pénzből... Állandóan ott koslatnak a nyomában... Pedig gitten kívül ő már semmit se tudna lopni... Rádásul néha ki se fizetik az elvégzett munkáját. Ezért volna jó, ha az előleg után közben is fizetnének. „Mit?” – kérdeztük. „Közbüleget” – felelte zavartan... Akkor még nem tudtuk, mi az, őt pedig szemérme megóvta a magyarázkodástól.

A katonaságról persze én is tudnék egyet s más mondani! Hasznom volt belőle. Az ablakcsere kudarcba-fulladásának véghajrájában különösen.

Miután emlékeimből jelentéstételre szólítottam örvezetőnket, aki birkáknak mondott újoncaival le akarta legeltetni a gyakorlóteret annak idején, az ő harsány hangján fordultam a cserebere-ablaccég főnökéhez – nem az egyikhez, hanem a másikhoz. Ez utóbbi javasolta azt, hogy hívjuk fel a Budafokon piramist építőket. Nem maradt rá idő, mert öt perc sem telt belé, s ők telefonáltak Budafokról. Hát hogy igen... Persze, hogy jönnek! Mikor? Fogalmuk sincs. De hiszen lassan már fél öt... Akkor sincs fogalmuk róla... Legalább négyórányi munkájuk van még... Lehet, hogy több. Vagyis a legoptimistább változatban este kilencre érnek hozzánk. Tizenhárom órai munkával a zsigereikben?

„Ne fárasszon engem ezzel az óhéber dumával éhgyomorra” – mondta ejtőernyős szakaszparancsnokunk, Pásztorfi alhadnagy, miután megengedte, hogy a televízióban megnézzük az amerikai úrhajósok Holdra-szállását, majd előadta, miként fogunk a NATO elleni első éles bevetéskor amerikai repülőhordozót robbantani Genovában... – ha csak gépünket le nem lövik az Alpok fölött, de ez, summa summarium, kizárt! És ezek után kérdéseket lehetett fölteni neki. Az „első éles bevetés” kifejezés elhangzása valószínűleg enyhe sokkot válthatott ki egyik szépreményű ejtőernyős felderítő bajtársunkból, hivatalosan az egyik „hallgató elvtársból”, aki civilben függetlenített KISZ-titkár volt. Riadt arccal megkérdezte az alhadnagy elvtárstól, mit tegyen, ha kitör a harmadik világháború, s őbenne tudatosodik, hogy az ellenség angol munkás... Mármint a jelképes szemközti lövészárokban... Hogy egy manchesteri proletárral farkasszemezik... És csak azért hozza fel pont e városalakót példának, mert a Ferencváros négy évvel ezelőtt egy nullára legyőzte a Manchester Unitedot, igaz, csak tizenegyessel, de neki emiatt már akkor is lelkiismeret-furdalása támadt. Ő persze ettől függetlenül most is – mármint ha háború lesz – rendületlenül bízik a béketábor győzelmében. De mégis mit tegyen? Rászegezheti-e a fegyverét egy munkásra? Merthogy a proletárinternacionalizmus kötelez. „Mit tegyen?” – ízlelgette a kérdést, mint kintinban a szokásos nagyfröccsöt Pásztorfi alhadnagy. – „Szóval, hogy az ellenség is proletár... Hm... Hát lőjön veres-csillagot a mellébe!” – derült fel az arca, úgy érezve, hogy válasza telitalálat. Tízés!

„Most mit tegyünk?” – kérdezte a feleségem. „Itt lesznek kilenckor!” – közöltem vele a lehető legha-

tározottabban, bár nehezen kerekítve a szavakat, mintha szájjáram volna. „Nem lesznek itt. Otthon nézik a televíziót és fröccsöznek... Ráadásul nem is kőművesek... Kontárok...” „Itt lesznek kilenckor. És éjfél után két óráig dolgozni fognak, mit sem törődve a kísértetekkel és a szomszédainkkal...” – folytattam magamba roskadva. – „Ez azt jelenti, hogy akkor ezek az emberek ma tizenhat-tizennyolc órát dolgoznak... Vagy ügyeskednek. Az is fárasztó. Nem szeretnék a bőrükben lenni. Mert a pitiáner csalókat is gyötri a lelkiismeret-furdalás. Főleg, ha olyan kezdők, mint ez a két agyonhajszolt ember.”

Csend támadt. A feleségem megnyugodva, hogy se agyvérzés, se szívroham nem végzett velem, azt hitte, elbóbiskoltam. Éppen ellenkezőleg. Soha ennyire nyugodt és éber nem voltam, mint akkor ott megvilágosodóban... Minden haragom elszállt a Budafokon piramist (vagy sajátos piramiszjátékot?) építőkkal szemben. A bennem támadt ürességet kitöltötte a végtelen részvét, amelynek csendjében hallani lehetett az országot évtizedek óta morzsoló különféle természetek zsiszegését. Harsány hangon szóltam a feleségemnek, hogy mind a cserebere főnököknél, mind a cserebere munkásoknál mondja le esemesen a munkát... Úgy történt.

Lefeküdtünk. Kint fújt a szél, amely mintha az űrben támadt volna. A habzó keretű műanyagablakok közbülegeiben szivarozgató manócskák kajánul fujkálták be a füstöt a lakás mind sűrűbb légközmétereibe, amelyek portömbökké álltak össze. Piramist lehetett volna belőlük építeni. Világcsodája porpiramisokat. Tele becsapott emberek múmiáival. Ez nem álom volt, hanem valóság. Mert álmodni a mostoha-bátyámmal álmodtam, aki vezérkari ezredes volt, s pár órával azután, hogy hadseregtábornok-miniszterével összeszólalkozott, szívrohamban meghalt. Hány éve már ennek? Huszonöt? Harminc? Most lengyel tábornoki egyenruhában feszítve mosolygott rám a porfelhős végtelen előterében. Hegyivadász köpenye lobogott a szélben, s gallérját a varsói felkelők kokárdája díszítette. Ugyanolyan fiatal volt, mint akkor, amikor az általa több tanú jelenlétében „géppisztolyos orrvadász!”-nak mondott felettesére rácsapta az ajtót. A koporsóban mintha csak aludt volna. Sorsával megbékélt. Mert egyszer mindenképpen bátrabb volt az egyenes beszédre. Nem úgy, mint én. Arcához szorítottam arcomat, hogy ne lássa könnyeimet. Nem ölelt meg, pedig úgy bújtam hozzá, mintha édestestvére lettem volna...

A hazarendelt nagykövet íróasztalát bővölte, éppen azt szedte pontokba, milyen érvekkel indít munkaügyi pert megalapozatlannak tartott visszahívása miatt. Ügyvédje szerint a bíróság – számukra kedvező – ítélete a kétszer-kettő=négyenél is biztosabb, ami azt jelenti, hogy – a számoknál maradvány – legalább 40 millió forint üti ügyfele markát. Így társasházi lakásból, amelyet egy jónevű építési vállalkozó özvegyétől vásárolt bebútorozva, beköltözhet álmai villájába. Abba, amelyben lift köti össze a borospincét az első emeleti hálósobával. Ráadásul állásába is visszahelyezik. Vagyis borítékolható az előrehozott nyugdíj. A nagykövet – a titulus örök, ha másként is, mint a költészetben Anna –, miután a beadványtervezet tizedik változatával maradéktalanul elégedett volt, az elrontott fogalmazványokat papírrepülőkké hajtogatta, s egymás után a levegőbe suhintotta őket. Utoljára gyermekkorában játszott így. A repülők nem tudtak

néhány méternél nagyobb távolságot megtenni az alabárdokkal, pajzsokkal, kardokkal, pisztolyokkal, libikóka-peremű sisakokkal teleagatott szobában. Sorra nekiütköztek a falnak vagy a mennyezetnek s lezuhantak. Ilyenkor a nagykövet elégedetten elmosolyodott és annyit mondott: „Passz!”

Én a feleségemmel kártyáztam. Az ablakcsere volt a tét. Be kellene fejezni valamikor. Akár holnap, holnapután... Vagy két, három, négy év múlva, mint annak idején a társasházat... A szóba jöhető vállalkozók, vállalkozások, vállalatok, cégek névjegyeit, reklámkártyáit kevertük, emeltük, osztottuk. (S a költségekről szólva szoroztunk is.) Megállapodtunk abban, hogy melyik nyertes lap mögötti vállalkozást bízzuk meg, mikor, miért és miként...

„Ablak...” – emeli fel a lapokból tekintetét a feleségem, s kihúzza az egyiket...

„Passz...” – mondom én.

SZENTI ERNŐ

Közeli hozzátartozó

*Mozdulatod egy száz
évvel ezelőtti matatás folytatása.
Szívre merőleges hasadás.
A szó ír, a mondat olvas,
a vers éppen most ért fel a szószékre.
A törvény a történelem
fába szorult élősködője.
Téglában elrejtett fal.
Az alkony a napkelte
legközelebbi hozzátartozója.
Csontkifolyó, befalazott villám,
októberre időzített orgonavirágzás.*

Kreatív telhetetlenség

*Közelgett az ítéletidő,
amikor kisodródott a szegénység
az élet számára kijelölt területről.
Te is hallod? Csikorgatja fogait a fűrés.
Írjad, megtartását rád bízom!
Az alanyból állítmányra is telt.
Kényes témát feszeget
a folyó vastagra hízott jege.
A tengéslengés esete
a kreatív telhetetlenséggel.
A hír igaz. Pontozással
a végtelenbe tartó egyenes győzött.
Világos a kérdés? Ki mit tett
annak érdekében,
hogy gyorsabban múljon a múlt?
Teszi a szépet a tél: havazik.*

SZÜCS GÁBOR
**„Ha jön majd a nagy
 temetési nap”**

Hozzászólás Petőfi sírhelyének kérdéséhez

A *Magyar Napló* 2012. márciusi lapszámában jelent meg egy mélyinterjú Kovács László régésszel, amelyben – azon túl, hogy kimerítően ismerteti a Petőfi halálával kapcsolatos kutatásokat – a 2011 októberében megjelent, *Petőfi halála. Fehéregyháza, 1849. július 31.* című könyvemről alkot elmarasztaló véleményt. „A fiatal szerző [Papp Kálmán] megállapításait gyakran szóról szóra vette át a kéziratból, esetenként hosszabb fejezeteit értelem szerint rövidítette anélkül, hogy hivatkozott volna forrására.” Kovács László állításai súlyosak és nem teljesen megalapozatlanok. Röviden igyekszem összefoglalni a könyv keletkezésének történetét.

20 éves vagyok, egyetemi hallgató. 2006-ban (15 évesen) kezdtem foglalkozni Petőfi halálával, miután megismertem Dienes András *Petőfi a szabadságharcban* című könyvét. Heydte ezredes visszaemlékezéseinek, feletteseihez írott jelentéseinek ellentmondásossága ösztönzött kutatómunkára. Elkezdtem összegyűjteni a témával kapcsolatos szakirodalmat, s egyre több időt töltöttem az Országos Széchényi Könyvtárban. Először a *Vásárnap* és a *Petőfi-Múzeum* című folyóiratok vonatkozó cikkeit, Petőfi halálával kapcsolatos „adatait” tanulmányoztam át, majd az egyik forrás hozta magával a másikat. Hamarosan rábukkantam a Petőfi Irodalmi Múzeum könyvtárában Papp Kálmán *Az ottfelejtett ember* című tanulmányára, amelyben igazolni láttam gyanúmat, azaz hogy Heydte nem Petőfi, hanem feltételezhetően Anton Kurz, Bem hadititkára holttestét látta a „szökőkút-

nál”. Így aztán Papp Kálmán tanulmánya nyomán folytattam kutatásomat. Ellenőriztem a forrásait, s noha Szkurka János, alias Kurka Mihály vallomásával kapcsolatban vannak fenntartásaim, felhasználtam azokat saját tanulmányomban. Ezért is mondtam köszönetet Papp Kálmánnak kötetem végén, úgy fogalmazva, hogy „nyugalmazott mérnök létére, nyugdíjának minden fillérjét ráfordítva próbálta kideríteni a »nagy, ártatlan igazságot«, és tulajdonképpen sikerrel is járt, még ha a siker általános értelemben vett jelentését sohasem tapasztalhatta [is] meg.” Céлом az volt, hogy Papp Kálmán kutatási eredményeit ismertessem, s munkája alapján összeállított tanulmányomat egy folyóiratban, esszé-sorozat formájában publikáljam. Az anyag azonban túl nagy terjedelművé növekedett, így nem vált lehetőséggé a publikáció. Mindenesetre, hogy munkám ne váljék teljes mértékben haszontalanná, a 2008. december 23-án befejezett *Rejtélyes halál – Vagy mégsem?*, meglehetősen blikfangos című „piszkozatom” egy másolatát 2009-ben leadtam a Petőfi Irodalmi Múzeum könyvtárában. Információkat gyűjtöttem az MTA Földtudományok Osztályától, a Hadtörténeti Intézet és Múzeumtól, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Általános és Felsőgeodéziai Tanszékétől, az Eötvös Loránd Geofizikai Intézettől, hogy megbizonyosodjam arról, Papp Kálmán állításai nemcsak ésszerűek, de valószínűek is. Megismerkedtem Kerényi Ferencsel, aki további munkára ösztönzött, noha nem mindenben értett velem maradéktalanul egyet. Maradtak bennem megválaszolatlan kérdések, de úgy gondoltam, az összeállított anyag publikálásra alkalmas. Ezért 2011 tavaszán elkezdtem kiadót keresni a 2008 decemberében már egyszer befejezett, ezt követően azonban jelentős mértékben átdolgozott, tisztázott tanulmányomnak. Munkám nem tudományos értekezés, hanem ismeretterjesztő, népszerűsítő tényirodalom. Azzal, hogy nem tüntettem fel a cím alatt,

Márciusi lapszámunkban jelent meg a Kovács László régésszel készült interjú *Hol halt meg Petőfi? Nézetek lehetséges sírhelyéről és egy plágium háttére* címmel. A lapszámot elküldtük a plágium gyanújába keveredett kötet kiadójának, a Corvinának azzal a kéréssel, hogy azt továbbítsa a szerzőnek, Szűcs Gábornak. Áprilisi számunkban Hermann Róbert történész *A segesvári (fehéregyházi) ütközet és Petőfi halála – a kutatás kérdőjelei* címmel szólt hozzá a témához, Kedves Gyula hadtörténész pedig az *Esélyek és támogatás* című interjújában fejtette ki véleményét. Válaszát Szűcs Gábor az előbbi három közlemény ismeretében írta meg. A vitát következő számunkban zárjuk le.

A szerk.

hogy „Papp Kálmán tanulmánya nyomán” vagy „Papp Kálmán kutatásai alapján”, valóban elkövettem egy megbocsáthatatlan hibát, de a *Petőfi halála* című könyvem legnagyobb része egy 18 éves gimnazista munkája. Az az állítás azonban, hogy a könyv egésze Papp Kálmán kutatásainak eredménye, nem állja meg a helyét. A kötet nyolc érdemi fejezetéből kettő alapszik *Az otffejtett ember* című tanulmányon, s ezek sem teljes mértékben.

Azzal sem tudok egyetérteni, hogy könyvemet meg nem törtéنتté kell nyilvánítani, könyvemmel nem érdemes foglalkozni. Egyrészt – mint utóbb megtudtam – Kovács László is immár négy ízben foglalkozott kötetemmel különböző médiumokban (én legalábbis nem tudok többről), noha mindegyik alkalommal kijelentette, személyem és művem szót sem érdemel. Másrészt újra foglalkozni kezdtek a legkülönbözőbb körökben koszorús költőnk halálával, végre mindenki úgy fogalmaz, hogy Petőfi nem a segesvári, hanem a fehéregyházi csatában vesztette életét (noha ez eddig sem volt titok, a köztudatba mégsem vésődött be), és sikerült komoly anyagi támogatást szerezni egy lehetséges expedícióhoz. Nem mellesleg a Kovács Lászlóval készült hatoldalas interjú is a könyvemnek köszönhető. 2009-ben sikerült az egyik szemtanú, Gyalóky Lajos fiának, Gyalóky Jenő hadtörténésznek méltó síremléket állíttatnom a Farkasréti temetőben.

Hibáztam, de mindannyian követünk el hibákat.

A sajnálatosnak nevezett barguzini események után a tudósok nem mernek és nem is tartják úgy, hogy érdemes hozzászólni a témához. Bárki, aki Petőfi eltűnésével vagy halálával kíván foglalkozni, ingoványos talajra lép. Az irodalomtörténészek is irodalomelméleti tudóssá váltak az utóbbi évtizedekben, és úgy gondolják, Petőfi életrajzi körülményei elhanyagolhatóak, csak és kizárólag a Petőfi által alkotott szövegben kell keresni a költő személyét. No meg az interpretációban. Amennyire modern volt ez az elképzelés a szövegcentrikus, illetve befogadói irodalomelméleti iskolák létrejöttkor, annyira elavulttá válik hamarosan. Kiváltképp egy aktív politikai-közéleti-társadalmi életet élő költő műveinek elemzésekor nélkülözhetetlen az ihlető biográfiai adatok figyelembe vétele. Az azonban, hogy Petőfi halálával foglalkozni kényes dolog, legalább annyira a tudós körök és az Akadémia felelőssége, mint a Morvai-féle „Petőfi-

kutatóké”. A tudósok ugyanis azt a morálisan megkérdőjelezhető taktikát alkalmazták, amelynek lényege: az, amiről nem beszélünk, nincs is. Az elhallgatás azonban gyanúba keverte az Akadémiát, és megkérdőjelezte az intézmény hitelességét a közvélemény metaforikus szemében. Az „utca embere” úgy gondolta, hogy bizony, ha az MTA nem akar beszélni róla, úgy tesz, mintha a barguzini eset meg sem történt volna, akkor valami igazságnak kell lenni a szibériai elméletben. Mivel azt, hogy nem hurcoltak ki az oroszok egyetlen magyar foglyot sem Szibériába, körülbelül annyira tudjuk minden kétséget kizáróan bizonyítani, mint a Megamorv-Petőfi Bizottság [sic!] az ellenkezőjét, a történészeknek alapos felülvizsgálatot kellett volna folytatniuk 1989-ben és azt követően ahelyett, hogy egyre-másra az I. Miklós és I. Ferenc József között, 1849. június 10-én Varsóban megkötött egyezmény dokumentumára hivatkoznak. A barguzini legenda miatt az elhallgatás miatt él még ma is.

A tudományos intézmények és szervezetek érthető okokból gerontokratikus felépítésűek. Ez azonban nem elégséges ok a kizárólagos hatályosságra. Nem ok az elismerés megtagadása. Akár könyvem, akár Kéri Edittel folytatott vitámat olvassa valaki, nyilvánvalóvá válik számára, hogy nem vagyok barguzinista. Megalapozatlannak, sőt légbőlkapottnak vélem a szibériai Petőfi-legendát. Éppen ezért nevezem legendának. Mégis Kéri Editnek köszönhetjük, hogy megtudtuk, pontosan melyik jelzetszám alatt őrizi az MTA könyvtára Petőfi hajtincset. Hogyan engedhette meg magának Babus Antal, az MTAK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye osztályának vezetője, hogy írásba adja: „Az MTAK Kézirattára állományában *nincs* Petőfi Sándor hajtincse”? Miként engedheti meg magának az Akadémia azt a kommunikációs melléfogást, hogy egyértelműen megtagadja a barguzini lelet és Petőfi hajtincsének újból szükségessé vált DNS-analízisét? Hogyan engedhetik meg maguknak a Petőfivel foglalkozó tudósok, hogy a merev tagadás által újból elősegítik a szibériai elmélet újraéledését? Teljesen természetes, hogy az Akadémia nem ad egyetlen hajszálát sem amatőr, laikus, dilettáns szervezeteknek, így a Magyarok Világszövetségének sem. Egy újabb Petőfi-bizottság felállítása vált szükségessé, amelyik független szakértők bevonásával végrehajtja a DNS-analízist az MTAK-ban őrzött Petőfi-hajtincs egy hajszálán és a barguzini lelet egy darabján.

Hangsúlyozom, ahhoz, hogy a szibériai elmélet többé ne legyen sokak által tényként elfogadott beszédtéma, nem elfogult, egyoldalú, hanem független, mindkét fél által elismert szakértőkből felállított bizottság összehívása szükséges.

Jelenleg minden alternatív kezdeményezés útját nehezítik a konzervatív, vagy újabban divatos szóval ortodox körök. 2011 októbere óta rendelkezésemre áll egy komoly összegű anyagi támogatás, ami híján 2004-ben Kerényi Ferenc képtelen volt megszervezni és végrehajtani a fehéregyházi Petőfi-expedíciót. Akkor a Honvédelmi Minisztérium visszakozott, most más intézmény tagadja meg a hivatalos együttműködést. Fél év alatt nem jutottam egyről a kettőre, hiába tudhatok szponzort magam mögött. 163 év eltelte után még mindig nem történt szakszerű ásatás a fehéregyházi síkon. Kovács László nem látta értelmét a Kerényi tervezte expedíciónak, Kerényi mégis kitartott mellette. Most Kovács László nem látja értelmét az általam „tervezett” expedíciónak (amelynek létrejötté a könyv lehangsúlyosabb célja), én mégis kitartok mellette. Petőfi maradványai megtalálásának esélye meglehetősen csekély, de nem lehetetlen. Kivéve, ha megvárjuk, amíg megépül a Kolozsvár–Brassó autópálya, s így, Kerényit idézem: „örökre lemondhatunk a további helyszíni vizsgálatok lehetőségéről.”

Kötetemmél kapcsolatban több szenzációhajhász szalagcím és ismertető jelent meg 2011 októbere óta, s úgy látom, ez félrevezette a témához hozzászóló neves kutatókat is. Kovács László ezt jól illusztrálva úgy fogalmaz: „Új lendületet adhat a Petőfi-kutatásnak Szűcs Gábor most megjelent kötete, a fiatal Petőfi-kutató ugyanis könyvében a költő sírjának lehetséges helyét is meghatározza – nagyjából ilyen megfogalmazással terjedt el nagyszámú át- és átvétellel a világhálón a munka ismertetése” (Hadtörténelmi Közlemények, 2011/4, 1118). „Megtalálták Petőfi nyughelyét?”, „Lehull a lepel”, „Megszólal Petőfi nyughelyének megtalálója” – ilyen és ezekhez hasonló szalagcímekkel publikálták az MTI hasonlóan megfogalmazott jelentését a különböző médiumok, s természetesen az ironikus hangvételű címek sem maradtak el: „Újból megtalálták Petőfi Sándor végső nyughelyét?”, „Megint megtalálták Petőfi sírját”, nem beszélve a forrongó indulatot árasztóktól: „Félnek Petőfi újratemetésétől, mint az ördög a tömjénfüsttől”. Ezzel a félreértéssel találkoztam akkor is, amikor Susa Évával, az

Igazságügyi Szakértői és Kutató Intézetek főigazgató asszonyával tárgyaltam, noha egyetlenegyszer sem állítottam, hogy megtaláltam Petőfi sírját vagy nyughelyét. Könyvemben is úgy fogalmaztam, hogy az említett (Papp Kálmán által meghatározott) koordináták Petőfi halálának legvalószínűbb helyét jelölik. A „halálhely” és a sírhely nem azonos, hiszen nagyobb esélye van annak, hogy a holttesteket – eltávolítva a „halálhelytől” – tömegsírba helyezték, mint annak, hogy egyenként földelték el. Hasonló félreértésen alapszik a másfél millió forintnak a költő megtalálásához (felméréshez, ásatáshoz, a leletek kiemeléséhez, a DNS-analízis elvégzéséhez és kiértékeléséhez, a szakemberek és az útiköltség, illetve a szállás kifizetéséhez) elégséges összegként való említése. A másfél millió forint egy 1,5 km²-es terület földradaros-magnetométeres vizsgálatához volt elegendő, 2009-ben. Az árajánlatot az Eötvös Loránd Geofizikai Intézet munkatársaitól kaptam. Ez az összeg nem fedezi az imént felsorolt munkafolyamatok költségét, csupán a felmérését.

Kedves Gyula rendkívül pontosan beszéli el megismerkedésünk történetét (Magyar Napló, 2012. április, 46–47), s a tárgyalás menetét is egészen addig, amíg el nem érkezik Kazinczy Lajos esetéhez. Valóban Kedves Gyula ötlete volt, hogy célravezetőbb megoldás volna előbb Kazinczy jól körülhatárolható, nem bolygatott, jeltelen nyughelyénél kipróbálni a felmérés és ásatás eredményességét, hiszen az ezredes földi maradványai megtalálásának esélye sokszorosa Petőfiének. Megcsalja az emlékezet az azonban akkor, amikor azt állítja, hogy ez a javaslat nekem nem tetszett. Mivel elengedhetetlenül fontos a szponzor meggyőzése, ami csak és kizárólag kézzel fogható eredmények felmutatásával érhető el, helyeseltém ötletét, csupán azzal egészítettem ki, hogy ne rögtön az első közös tárgyalás alkalmával javasolja az analóg vizsgálatot, hanem csak később, amikor már elkezdődnek a munkálatok. Kedves Gyula jó kommunikációs érzékkel erre úgy reagált, hogy ő sem azonnal gondolta, majd meghívja a szponzort egy Hadtörténelmi Intézet és Múzeum szervezte rendezvényre, s akkor veti fel ötletét. Az sem igaz, hogy ezt követően nem kerestem, hiszen két elektronikus levelet is küldtem postafiókjára, s ezek egyikére sem válaszolt. 2011. november 10-én tárgyaltunk másodszer (Kedves Gyula, Négyesi Lajos alezredes és jómagam), s ezt követően, 2011. november 21-én küldtem el az első villámpostát,

amelyben – miután szóban kiálltak mellettem és az ügy mellett – arra kértem, hogy a Hadtörténeti Intézet és Múzeum mint intézmény hivatalosan is képviseltesse magát a Susa Évával folytatott megbeszélésen. Második levelem 2011. december 16-án küldtem, amelyben indoklást vártam arra, hogy miért nem válaszoltak előző levelemre, és miért nem képviselte magát az intézmény a tárgyaláson. Levelem a következőképp zártam: „Ha Önök nem ragadják meg ezt az egyszeri felajánlást [ti. a szponzor akár több százmilliós felajánlását], amelyhez hasonlókat keresve sem fognak találni a jövőben, ha Önök nem óhajtanak szakmai ismereteikkel és kompetenciájukkal hozzájárulni sem Petőfi Sándor, sem az elesett honvédek, sem pedig Kazinczy Lajos földi maradványainak megtalálásához, vagy legalábbis ennek megpróbálásához, akkor én a magam részéről, a szponzorral együtt kihátrálok az ügy mögül, s a felelősség egyedül Önöket illeti.” A *terheli* ige stílusosabb lett volna, mint az *illeti*, azonban a szöveget szó szerint idézem. Ezután még odaírtam: „Kérem, foglaljanak egyértelműen állást!” Hiába, erre sem kaptam választ.

Hermann Róbert okkal hívja fel a figyelmet arra, hogy Kurka Mihály 1888-ban, Vajna Sándor följegyzése alapján a *Petőfi-Múzeum* című lapban közölt elbeszélése alkalmatlan a költő utolsó percei történetének és eleste helyszínének igazolására (Magyar Napló, 2012. április, 51), és alapos körtekintéssel érvel ezen állítása mellett. Amikor azonban úgy fogalmaz, hogy Kurka 1896-ban Túry Gyulának egészen más történetet beszélt el, elhallgatja a festőnek a következő állítását: „Nyomról-nyomra úgy beszél el az esetet [ti. Kurka – Sz. G.], a mint azt néhány évvel ez előtt *Vajna* – kit ő Vajna kapitány úrnak nevez – egyik napilapban leírta” (Vasárnapi Újság, 1896. december 6., 819). Majd ezt követően állítólag egy egészen más történetet beszélt el, miszerint Petőfit elesni nem látta, ám előtte a költő zsebéből egy kis könyvet vett elő, amelybe bal kézzel írta bele saját nevét, s Kurka innen tudta, kivel van dolga. Nem túl valószínű, hogy bárki, aki magát hiteles szemtanúnak akarja beállítani, az egyik percben igazolja a korábban, nevével „hitelesítve” megjelent elbeszélést, majd pár perccel később egy egészen más történet mesélésébe kezd. Túry Gyula írása legalább annyira kétségbe vonható, mint amennyire

Vajna Sándor feljegyzése. Mivel kizárólag Túry Gyula szövege alapján azonosítjuk Szkurka Jánost Kurka Mihállyal, elképzelhető, hogy két külön személyről van szó. Ahogy az sem zárható ki teljes mértékben, hogy Vajna Sándor blöffölt.

„[A]z a kínos, hogy a honvédelmi tárcának nincs szüksége hagyományokra, márpedig Petőfi honvéd őrnagyi mivoltára nem lenne szabad legyinteni” – mondta Kerényi Borzák Tibornak, akinek a neves Petőfi-kutatóval készített interjúja 2004. szeptember 10-én jelent meg a *Szabad Földben*. Nem csak a (mindenkori) honvédelmi tárcának nincs szüksége manapság hagyományokra. A *hagyomány* szó túlságosan múltba révedő, romantikus, patetikus, sőt némi politikai áthallása is van. Amiképp a XXI. században kokárdát viselni vagy nem viselni politikai állásfoglalássá, ideológiai expresszióvá vált. Ugyanakkor az értelmiség nem engedheti meg magának, hogy az esetleges közgondolkodás befolyásolja, hiszen ennek éppen a fordítottja volna kívánatos – természetesen ésszerű keretek között. Amíg tehát még van esély (és olyan mecénás, aki a mai világban hajlandó nonprofit vállalkozásra komoly összeget áldozni), a Petőfivel foglalkozó (tudós és amatőr) kutatók együttműködésére, és nem a „divide et impera” elvének követésére, illetve alkalmazására van szükség. Kedves Gyulát idézem: „a helyszín [értsd a Fehéregyhéza és Héjjasfalva közötti terület] átvizsgálásával magának az ütközetnek a lefolyására vonatkozóan gazdagodhatnánk sok, a tudomány számára fontos adattal, s mellette egy ilyen terepmunkával gyakorlati tapasztalatra is bőven tehetnénk szert. Vagyis nem volna kidobott pénz ennek az akkor meghíúsult tervnek a megvalósítása ma sem. Sőt, [...] maguk ezek a várható tudományos eredmények önmagukban is indokolhatnának egy ilyen csatahelyszín-kutatást” (Magyar Napló, 2012. április, 46).

Az ügy immár laborkörülmények közötti természettudományos vizsgálatokat kíván, nem újabb teóriák felállítását. Ne a filológus bökjön az íróasztalán heverő térképre, mondván: itt esett el, itt halt meg, itt nyugszik Petőfi, hanem pragmatikus vizsgálatokat követően anyagi források és természettudományos szakértők bevonásával tegyünk pontot a – már így is barokkosan kigyózó, a kellenél többszörösen összetett – mondat végére.

ZDENĚK SVĚRÁK
Forró vasárnap

Amikor leírjuk a szót, forróság, az nem olyan rossz, mint amikor valóban forróság van. Az Avia furgon kabinja szinte izzott, mint egy befűtött kemence. Pedig már éjfél felé járt az idő. A sofőr, Vojtech Puklica mindkét ablakot leengedte, de a kinti levegő is olyan volt, mintha az éjszakának láza volna. Csak akkor érzett a bal könyökénél némi kellemes, hűvösebb légáramlatot, amikor a felforrósodott országút behatolt az erdőbe. A műanyag flakonban lévő felmelegedett vízből sem volt kedve inni már. Alig várta, hogy hazaérjen, és fölhajtson egy sört. Több sört. Maga elé képzelte az üvegeket, ahogy otthon várják a pincében, és amikor felkapcsolja a villanyt, a nyakukon vidáman csillannak meg az aranykoronák.

Végzett néhány fejkörzést, nehogy elaludjon. Zsúfolt hét állt mögötte, amely ezúttal szombatig húzódott. Egy magánfuvarozónak manapság úgy kell össze-vissza száguldoznia az országban, mint egy örültnek, ha meg akarja állni a helyét. És ugye nem minden éjszakát tölt alvással az ember. Ezúttal sok energiát vesztett Chomutovban. Puklicának, bár már kezdett öszülni, volt mit csinálnia, hogy egyedül kerüljön ágyba. És Chomutovban, a nyomorúságos, savanyú káposzta szagú szállóban, megint nem tudott vigyázni magára. Annak a kis pincézőnek másnap szabadnapja volt, és amikor Puklica hajnalban már-már elbóbiskolt, egyre csak duruzsolt a fülébe: Ne aludj, szerelmem. Ilyen szép fiú, és aludni akar.

A sofőr eltekerte a kormányt, hogy jobbra fordítsa a kocsit, és a reflektorok fénye a falu piacterének ismerős házaira vetődött. Áthajtott az alvó falun és megérkezett saját földszintes házához. Emlékezetből betolatott a hársfa alá, fordított egyet a kulcson, kialudt a fény, elhallgatott a motor, Puklica pedig kimerülten csusszant le a kabinból a földre. Füleit, melyeket órákon át ostromolt a dízelmotor hangja és az országút morajlása, megtöltötte az egetverő csend. Csak távoli kutyaugatás és a hűlő hengerek fémcsattogása hallatszott.

Zdeněk Svěrák *Elbeszélések* című kötete – amelyből két novellát közlünk ízelítőül – az Ünnepi Könyvhétén lát napvilágot kiadónk gondozásában.

Az ő kutyája tudta, hogy nem szabad ugatnia, így hát csak csendben, boldogan vinnogott a kiskapu mögött. Puklica odatérdelt mellé és két kezével erősen megvakargatta fejétől a farkáig.

– No itt vagyok, itt, visszajöttem... – morogta a kutya szemébe nézve.

A levegő itt is forró volt. A fűben ott feküdt az öntözőcső. Meztelenre vetkőzött és megnyitotta a csapot. A víz eleinte meleg volt, aztán fokozatosan egyre hidegebb, míg végül izzadt testét elérte a kút mélyéről jövő jéghideg vízsugár. Vojtech felnyert, mint egy ló, és amikor élvezettel hátrahajtotta a fejét, meglátta a szokatlanul fényes csillagokkal teli égboltot. Holnap megint nem fog esni.

Vera kövér volt. Puklica egyenesen az üvegből itta a sört, mert úgy ízlett neki a legjobban, cigarettázott és a feleségét nézte. Az asszony elaludt a kanapén a tévé előtt a távirányítóval a kezében. Biztosan nem volt már ereje átmenni a hálóba. Mint mindig, most is a jobb oldalán aludt. Hálóinge rövid ujjalól kilátszott fehér válla és húsos karja. A takarót ledobta a padlóra, így Puklica láthatta egész bal lábát, szép lábikráját és nagy vaskos combját. Ezen a vidéken ez volt a normális. Amikor az ember meg-nősült, csinos, enniváló, arányos termetű leányt vett el, aki aztán az első falat után, amikor sorra jöttek a gyerekek, fokozatosan, észrevétlenül változott át saját nagydarab anyjává. Mindenkiel ez történt és Vojtech belenyugodott. Verkának szép arca és jó természetű volt, szinte túl jó. Mindenképpen jobb, mint neki magának.

Megitta a harmadik sört és bement a gyerekek szobájába. Fülledt volt a levegő, ezért nyitva hagyta az ajtót, miáltal gyenge huzat keletkezett. Megsimogatta Pavlinka harmatos homlokát, és amikor a kis Vojtát hanyatt fordította, hogy könnyebben lélegezzon, a fiú így szólt: – Elfogyott a muníció! – majd visszatért kalandos álmába.

A hálóban úgy zuhant az ágyra, mint egy nehéz zsák. Egy kis ideig hallgatta a tücsökciripelést a kertből. Eszébe jutott még, hogy a gyerekek pücsöknek hívták, aztán mélyen elaludt.

Reggelineél Verka felvetette, hogy elmehetnének áfonyát szedni. Puklica nem tartotta ezt jó ötletnek, mert milyen áfonya teremhet ekkora hőségben, de a hűvös erdő képzete végül meggyőzte. Aztán a felesége így szólt:

– Van egy leveled a postán. Nekem nem adták ide. Állítólag csak saját kezűleg veheted át. A kladnói bíróságról jött.

– Bíróságról? – kérdezte kétkedve Puklica.

– Nem volt valami közlekedési baleseted? Gyerekek! A vödörök a szekrény tetején vannak, indulás! – adta ki az utasítást Verka.

Puklica szerette azt a változást, amikor az egész heti zaj és a teherautó lassú araszolása után beült a személyautó volánja mögé. Minden csendben és könnyen ment. Elég volt megcsiklandozni a gázpedált és a gyorsulás szinte belenyomta az embert az ülésbe. Ezúttal azonban nem tudta élvezni a dolgot. Vitte a családját a láthatáron zöldellő erdők felé, tompán bámulta az aszfaltot, amely újra kezdett megpuhulni a forróságtól és az agyát egy féreg rágta. És minél tovább rágta, annál nagyobbra nőtt.

– Vojta, nem hallod? – csípett a lábába Verka. – Hogy hoztál-e nekik hořicei ostyát.

– Nem, gyerekek. Most nem voltam Hořicében. Oda majd csak ezután megyek, – mondta Puklica.

Verka ekkor az iskolai étkezdéről kezdett mesélni valamit, ahol dolgozott. Hogy ki kellett önteniük egy egész fazék levest, mert kétszer sózták meg, de Vojtech nem nagyon figyelt oda.

– És megették? – kérdezte.

– Most mondom, hogy kiöntöttük. Apa nagyon fáradt, egyáltalán nem is hallgat ránk, – sóhajtott Vera.

Megálltak az Áfonyás hegynék nevezett erdő borította domb lábánál, és leparkoltak az árnyékban. Az asszony a gyerekekkel előrement. A kis Vojta tobozokkal dobálta Pavlinkát és Vera kiabált vele.

Puklica mélyen beszívta az erdei levegőt és vödörrel a kezében utánuk ballagott.

A féreg az agyában a következőkön rágódott fáradhatatlanul:

Este van. Kladno városában. Egy apró termetű barna nő, a neve Ursula, egy üveg vörösbort tesz az asztalra. Miközben Puklica a dugóhúzó csavargatja, Ursula így szól, mintha csak annyit mondana, vettem kenyeret:

– Teherbe estem. El kell vened feleségül.

Vojtech éppen rá akart csapni a tenyerével a dugóhúzóra, hogy a dugót ezzel a kis beütéssel előkészítse a kihúzásra, de a hír hallatán a keze mozdulatlan ná dermedt a levegőben.

– No, csak nyisd ki, – bízta a nő, és hozzátette: – Úgy nézel, mint akit leforráztak. Ez várható volt, nem?

Így beszélt. Nem úgy, mint Verka, szép morva nyelvjárásban. Lehet, hogy épp a szemtelen, durva beszéde volt, amit olyan nagyon izgatónak talált benne. Akkor ismerkedtek össze, amikor a garzonlakásába költöztette. Ott ült a nő az Áviában a kocsi-kísérő helyén és egész úton Kouřimtól Kladnóig őt bámulta. Valahányszor feléje fordult, szinte átszúrta a tekintetével. Amikor Puklica már nem bírta tovább, megkérdezte:

– Miért nem nézi a tájat?

– Szarok a tájra – mondta a nő és folytatta a szúrását.

Amikor a kladnói toronyház nyolcadik emeleti lakásában összecsavározta az ágyat, rögtön le is feküdtek, olyan természetességgel, mintha csak ezért jöttek volna ide. Ilyen szeretkezésben Vojtechnek még nem volt része. Nyilvánvaló volt, hogy Ursula erre született. És amiket beszélt közben, illet sem hallott még sosem. Annyira magába bolondította ez a nő, hogy bármilyen nagy távolságból képes volt elmenni hozzá Kladnóba.

Puklica leguggolt és elkezdte fésülni az áfonyát. Aprószemű volt, mint a sörét. Amikor annyit szedett, hogy a vödör alját ellepte a gyümölcs, leült egy fatönkre és rágyújtott.

– Ne cigizz, minden csontszáraz itt a kánikulától! – kiáltott rá Verka.

Vojtech csak legyintett, de aztán mégis elnyomta a cigarettát a fatönk széthasadozott évgyűrűin, mert úgysem ízlett neki. Rosszullét környékezte. A nap égetett, mintha közelebb lenne a földhöz, mint máskor.

– Anyuka! Itt nagyobbak! Gyertek ide! – hallotta Pavlinka hangját.

Puklica lefeküdt a mohára, ami száraz volt, mint a tapló, és a fenyők koronáját figyelte.

– Ma már olyan módszereik vannak, simán kiszippantják belőled, – mondta Ursulának.

– Ez alól nem fogsz kibújni, kicsikém. Ha nem veszel el, fizetni fogsz, – válaszolta a nő. – Majd megkapod írásban a bíróságtól.

– Hát ez meg csak itt heverészik! – hangzott fel Verka hangja a feje fölött, és az asszony ráfeküdt nehéz testével. – A gyerekek messze vannak, – súgta a fülébe és megcsókolta áfonyától kéklő szájával.

– Nagyon melegem van, – mondta Vojtech.

Vera lehengeredett mellé, és egy fűszállal kezdte csiklandozni.

– Van, akinek már a kútja is kiszáradt. Az öreg Lisický úr azt mondta, hogy nem is emlékszik ekkora hőségre.

Verka hangja kedves volt és megnyugtató. Ó, te jó lélek, ha tudnád, amit nem tudsz, gondolta Vojtech és sírhatnékja volt.

– Csak egy kalácsra valót szedünk, tényleg túl apró – mondta Verka és felállt.

Útban hazafelé az aszfalt már szinte cuppogott, ahogy a kerekekre ragadt.

A gyerekek könyörögtek, hogy fűrödhessenek, hát elkanyarodtak a halastó felé. Kis autó állt a vízparton, egy régi Fiat 500-as, és a vízben egy nő úszkált. Puklica elsápadt. Ursula volt az. Aztán amikor az apró, lebar-nult nő kijött a vízből, szerencsére már nem Ursula volt.

Verkával egy égerfa árnyékában várakoztak és a pancsoló gyerekeket nézték.

– Túl sokat voltál úton. Nem szabad annyit hajszolnod magad, elég pénzt keresel, – simogatta meg a nyakát a felesége. Puklicának eszébe jutott, vajon mennyit kell majd fizetnie a gyerek után. Aztán azon gondolkodott, titokban lehet-e tartani a dolgot. Nem lehet. Holnap, amikor hazajön a postáról, Verka kíváncsi lesz, mit kapott a bíróságtól.

Mindkét gyerek tudott már úszni, de Vojtík még kapkodva tempózott, mint Puklica, amikor kicsi volt és ugyanebben a halastóban kis híján megfulladt.

– Vojta, vissza! Ott már mély! – kiáltott rá Verka és a kisfiú magasra emelt állal visszafordult a part felé.

Hosszú délelőtt volt. Botjára támaszkodva beállított Drábková néni is, és a ház árnyékában álló padon üldögélve a szárazságról beszélt. Hogy nem lesz semmi termés. Hogy az erdőben tűz volt és az egész járásból összefutottak a tűzoltók. Hogy az ilyen kánikula után vihar és árvíz következhet.

A pad alatt, Puklica lábainál egyre gyűltek az üres sörösüvegek.

Eszébe jutott, hogy vajon kislányért, vagy kisfiúért kell-e majd fizetnie. Azóta, hogy Ursula bejelentette a dolgot, nem volt nála többször. Számolgatta, hány hónap is telt el, és az jött ki, hogy nyolc. Ez sajnos beleillett a képbe. Verka a térdét simogatta.

A faluból egy mentőautó éles szirénázása hallatszott.

– Ez a forróság igen veszélyes az öreg emberek számára – mondta a nénike, aztán megtárgyalták, kiért jöhetett a mentő. A gyerekek elszaladtak, hogy megtudakolják.

Puklica azt kívánta, bárcsak őt vinné el a mentő a kórházba, ahol kapna egy új fejet, amiben nincs ott az az éhenkórász féreg, amely újabb és újabb ínyc-

segeket talált magának. Most épp az apasági vizsgálat problémájára harapott rá. Hogy alávesse-e magát, vagy egyenesen ismerje el, hogy ő az apa.

– Úgy látom, hogy Vojta nincs valami jó bőrben, – jegyezte meg a néni.

– Fáradt, – mondta Verka.

Amikor a néni elment, Puklica belátta, hogy itt már nem segíthet más, csak a szilvapálinka. Nagyon jó pálinkája volt, saját termésű szilvából. Úgy terjedt szét a belsőjében, mint valami megváltó, baráti erő. Hogy ez nem jutott hamarabb az eszébe!

A gyerekek azzal a hírrel tértek vissza, hogy az öreg Lysický urat vitte el a mentő, és még nem volt halott.

Verka lefektette a gyerekeket, lezuhanyozott és felvette átlátszó csipkével díszített könnyű hálóingét. A füle mögé egy kis Miracle parfümöt tett, amit Vojtától kapott karácsonyra, így lépett ki a fürdőszobából.

Puklica felhajtott még egy pohárral.

Amikor meglátta a feleségét, meghatotta a szépsége, a jósága, meg az, hogy ő mekkora egy barom. Hirtelen könnyekre fakadt.

– Mi van veled? – ült le mellé a felesége az ágy szélére. – Te berúgtál!

– Igen – mondta Puklica és egyből tudta, hogy leginkább az segítene rajta, ha elmondaná. Elmondani úgy, ahogy van, és megosztozni ezen a borzalmon. Megfogta a felesége kezét és így szólt:

– Kladnóban fölcsináltam egy nőt. Gyerektartást kell fizetnem.

Így szabadította rá azt a férget, az utálatos élősködőt.

Az asszony szép, sima arca néhány másodpercig változatlan maradt, és már-már úgy tűnt, hogy mosolyra húzódik, hiszen a nevetés és a sírás kezdetben oly hasonló, de aztán elkomorult és felöltötte a boldogtalanság elkeseredett, görcsösen eltorzult maszkját. Verka az ágyra vetette magát, fejére húzta a párnát, és fuldoklott a jajveszékelő sírástól. Amikor már két párnát eláztatott, és az első kakasok a szörnyű, forró éjszaka végét jelentették, kimerülten elaludtak mindketten.

A postára elmenni már nem volt olyan nehéz Vojtech Puklica számára. A legrosszabban már túl volt. Aláírta a nevét, átvette a levelet és a posta előtti járdán rögtön el is olvasta. Kladnóból jött. De nem a bíróságtól, hanem a rendőrségtől. Ez állt benne:

Ezúton tudatjuk Önnel, hogy az Öntől eltulajdonított gumiabroncsok ügyében folytatott nyomozás eredménytelenül zárult.

Přemysl Baštýř nyomában

Meghalt Přemysl Baštýř. Tartok tőle, hogy kevesen vannak, akiknek ez a név mond valamit. A strašnicei krematóriumba csak néhány munkahelyi barátja jött el, hogy elbúcsúzzon tőle, és a szertartásterem csak azért nem tűnt teljesen üresnek, mert Baštýř öt gyermeke elfoglalta az egész első széksort. És mégis: Přemysl Baštýřral egy nem mindennapi tisztaságú ember távozott közülünk, olyan személyiség, amelyből Prága igencsak szűkében van.

Jómagam három évvel ezelőtt ígéretet tettem a megboldogultnak, hogy hallgatni fogok róla, míg életben van. Nem sejtettem, hogy ez alól a kötelezettségem alól ilyen hamar felmentést kapok.

A véletlen hozott össze minket. 1965-ben, egy tavaszi estén ellátogattam a Slezská utcai fürdőházba. Akkoriban nem volt saját lakásom, hát legalább hetente egyszer megengedtem magamnak egy fürdözést, ami egyébként csupán egy koronámba került. Éppen a ruháimat hajtogattam össze, amikor a fürdőbe bejött egy körülbelül ötvenéves férfi vízálló köpenyben. Szemmel láthatóan törzsvendégnek számított itt, mert a fürdősasszonyhoz nem szólt egy szót sem, az viszont egyből hozzám fordult, és megkért, nem engedném-e előre az urat, nagyon gyorsan kész lesz. Nem tetszett nekem ez az eljárás. Főként azért, mert a férfi meg sem várta a beleegyezésemet, úgy, ahogy volt – esőköpenyben –, bement a zuhanyfülkébe. Nagyon meglepődtem, de aztán észrevettem, hogy a fürdősasszony jelentősegteljesen kacsingat rám. Félrevont és elnéző mosollyal, ahogy a gyerekek szeretlen viselkedéséről szokás beszélni, elmagyarázta, hogy nem kell nyugtalankodnom, mert az úr a zuhanyfülkében kicsit bolond.

És valóban. Egy pillanat múlva kivágódott az ajtó és megjelent a férfi összetapadt hajjal, köpenyéről csorgott a víz. Gyors léptekkel a kijáráshoz ment, nedves nyomot hagyva maga után.

Ez volt Přemysl Baštýř.

Ezt akkor még nem tudtam, abban viszont biztos voltam, hogy a véletlen egy olyan csodabogarat sodort az utamba, akit mintha csak egy vasárnapi tárca alanyának teremtettek volna. Felöltöztem és utána futottam.

Kint már majdnem sötét volt. De a halványuló nedves nyom mutatta az utat. Feltűnt, hogy a férfi igen gyorsan halad. Időnként szinte fut. Mintha fontos találkozója lenne valakivel, vagy mintha attól

félne, hogy lekési a vonatot. De aztán egyszer csak eltűnt a Supetar borozó bejáratában. Csak néhány másodperccel maradtam le mögötte, és még láttam, ahogy átment egészen a hátsó helyiségbe, ott körülnézett a vendégek között, aztán rögtön visszatért a bárpulthoz. A pult mögött álló nő, mintha tudta volna, hogy vissza fog jönni, már töltötte is a poharába a Jakamarus likórt. Baštýř nem szólt a nőhöz, csak lassan iszogatótt. Amikor a pincérnő bort vitt a hátsó helyiségbe, felállt és elment. Azonnal figyelmeztettem a pincérnőt, hogy a férfi nem fizetett. Úgy láttam, hogy megjegyzésem zavarba hozta. Kissé nyersen válaszolta, hogy tud róla és ne izgassam magam emiatt. Gyorsan Baštýř után futottam.

Gyors tempóra voltam felkészülve, mert már tudtam, hogyan tud Přemysl sietni, de ő a borozó előtt állt, és éppen cigarettára gyújtott, úgyhogy majdnem beleszaladtam. Úgyesen átmentem a túloldalra.

Baštýř a vinohrady-i víztorony felé ballagott kényelmesen, a sarkon balra fordult és lassú léptekkel a park felé vette az irányt. Ilyen séta-tempóban igen nehéz volt feltűnés nélkül követni. Ráadásul a park szinte teljesen kihalt volt, ezért kénytelen voltam leülni egy padra. A szökőkútnál megállt és eltaposta a cigarettáját. Aztán minden irányba szétnézett és váratlanul átugrott a díszkút peremén. Átment a lezuhogó vízszög alatt, és mire észbe kaptam, már az úton száguldott a belváros irányába. Olyan gyorsan ment, hogy futnom kellett, nehogy szem elől tévésszem.

A Sklípek bár bejárata előtt tudatosítottam, hogy ha most bemegyek utána, a leleplezésemet kockáztatom. Résnyire nyitottam az ajtót és előbb óvatosan benéztem. Nem ült a bárpultnál. A nedves nyomok egy függönynél értek véget, amely a bárt a táncteremtől választotta el. De alig másztam fel a magas bárszékre és helyezkedtem el háttal a vendégek felé, amikor az elázott Baštýř visszajött és egyenesen mellém telepedett. A főpincér szó nélkül töltött neki egy Jakamarust. Abban a pillanatban, amikor a poharat a szájához emelte, Baštýř észrevett és azonnal elkapta rólam a tekintetét.

– Bocsásson meg, – szólaltam meg kis idő múlva. – Nem szeretném, ha azt hinné, hogy kémkedek ön után, de újságíró vagyok és nagyon érdekelne az ön ténykedésének oka.

Baštýř nem válaszolt, csak fészkelődött egy kicsit a székén.

Igyekeztem meggyőzni, hogy az én szakmámban bizonyos fokú szemtelenség és a mások magánélete

iránti érdeklődés szükségszerű. Hallgatott. Úgy látam, hogy a túlságos tolakodás vagy erőszakosság több kár okozna, mint hasznot. Mindenemet feltettem az alkohol kapcsolatteremtő erejére és mikor kiürült a pohara, megkérdeztem, nem inna-e velem még egy Jakamarust. Meglepetésemre beleegyezett. Elkezdtem dicsérni az ital különleges ízét. Savanyúan elmosolyodott. Most, hogy már tudom, ki volt Přemysl Baštýř, látom, milyen kínosan viselkedtem akkor és mennyire átlátszó volt ez számára. Éjfél után, amikor már a keserű likőr palackjának pusztalátványa elegendő volt ahhoz, hogy felforduljon a gyomrom, Přemysl megkönnyült rajtam.

– Kár, hogy maga újságíró, uram – mondta. – Ha a rendőrségtől lenne, nem lenne okom bármit is eltitkolni ön előtt, mert soha semmi törvénytelen nem követtem el, és mindenért, amit teszek, becsülettel felelek mind a törvény, mind saját lelkiismeretem előtt. Ön azonban egyetlen újságcikkkel mindent elronthatna.

Lehet, hogy Baštýř hagyatékában még megvan a Sklípek bár étlapja, amelynek a hátoldalán írásban nyilatkoztam, miszerint mindent, amit Přemysl Baštýř közöl velem, megtartok magamnak és csak magamnak és csakis halála esetén hozom nyilvánosságra. Akkor aztán levetette vízálló köpenyét, ami már rég megszáradt, és belefogott:

– Özvegy vagyok, uram. Hivatalnok a kisoldali kárpitos szövetkezetben, és van mit csinálnom, hogy öt gyermekemet bizonyos színvonalon tudjam nevelni. Legidősebb lányomat, Olgát táncórákra járatom, a legkisebb Jaroušeket óvodába. Amikor hazaérek a hivatalból, takarítok, mosok, főzök, ellenőrzöm, hogy a házi feladatok szépen legyenek megírva, algebrát magyarázok, kikérdezem az angol, orosz, német szavakat, körmöt vágok, mosogatok, mesét mondok és stoppolok.

Azt mondja, nősüljek meg újra? Nincs már kedvem új ismeretségeket kötni.

És ismer maga olyan asszonyt, aki nyakába venne öt gyereket? Ebben az örök körforgásban heti egyetlen estét kiveszek magamnak. Mint a mókuska a kerekéből, kiszaladok, hogy megigyam a jakamarusomat, és mielőtt még a kerék megállna, már újra ott is vagyok. Ez az este ma van, uram.

– És a zuhany, meg a szökőkút? – próbáltam mederbe terelni az elbeszélését.

– Mindent elmondok a maga idejében, uram, – mondta Baštýř. – A heti egy estém napja nincs előre meghatározva. Az egyetlen feltétel az, hogy ne essen az eső.

– Miért éppen ez? – kérdeztem türelmetlenül, mert lassú beszédével ez az ember a végsőkéig felkorbácsolta kíváncsiságomat.

– A lelkiismeretem nem engedi, uram – folytatta Baštýř –, hogy italtra herdáljam el a pénzt. Ha rá gondolok, hogy Jaroušek harisnyáját vagy Květa lányom korcsolyáját öntöm le éppen a torkomon, a legkiválóbb ital is megkeseredik a számban. Egy este a Rigófészekben üldögéltem, amikor betért a kocsmába egy bőrig ázott vendég. Amikor az asztaloknál ülő társaság észrevette, meglepetten felzúgott, hogy lám, kint így zuhog. Azok, akik már fizetni és menni készültek, rendeltek még egy italt, mert nem volt kedvük kimenni az esőbe. Ez adta az ihletet. Kiszámoltam, hogy a főpincérnek kifizetődik, hogy egy pohár italt ingyen adjon nekem, mert a vendéglőbe való érkezésem – gondolom megfigyelte, hogy csakis ablaktalan helyiségeket látogatok – tehát az érkezésem a vizes köpönyegemben azt a látszatot kelti, hogy kinn esik, ami azonnal a fogyasztás emelkedését eredményezi.

– A gondolat szép – mondtam, – de ez nem más, mint a közvélemény megtévesztése haszonszerzés céljából. Ettől nem fél?

Még ma is látom magam előtt, hogy elvörösödött haragjában ezekre a szavakra Přemysl. Úgy látszott, a legérzékenyebb pontját találtam meg.

– Én senkit nem téveszték meg, uram, – mondta. – Nem egyszer előfordult, hogy valaki elázott köpenyemet látva megkérdezte: – Így zuhog az eső? – Erre a kérdésre, uram, én mindig így válaszolok: – Nem, zuhanyoztam. – Tehát a szintizta igazságot mondom. Elismerem, hogy az emberek általában nem hiszik el, hogy a zuhany alól jövök, de az már nem az én dolgom. Alaposan átböngésztem a büntető törvénykönyvet. Arról, hogy az ember nem lehet vizes, amikor nem esik az eső, nem talál benne egyetlen említést sem, uram!

Szóval ez volt Přemysl Baštýř. Tisztességes hivatalnok, szorgalmas családfenntartó, és emellett eredeti, jókora adag találékonysággal megáldott ember. Hány ilyen van közöttünk?

Egy éjszakai locsolókocsi vezetőjének pillanatnyi figyelmetlensége folytán Prágának megint egy jellegzetes figurával kevesebbje van, a város megint elveszített valamit varázslatos, költői bizonytalanságából. Merthogy ha ma meglátnak egy embert, aki bőrig ázottan lép be egy kocsmába, az csak annyit jelent, hogy odakinn esik. Semmi mást.

Forgács Ildikó fordításai

Zdeněk Svěrák (1936, Prága) cseh színész, író, forgatókönyvíró. Cseh nyelvet és irodalmat tanult a Prágai Pedagógiai Főiskolán és a diploma megszerzése után négy évig tanított. Később a Cseh Rádió, majd a Barrandovi Filmstúdió munkatársa volt. Forgatókönyvei közül a magyar nagyközönség számára legismertebb *Az én kis falum* (könyvformában Cartaphilus, 2008), melyből Jiří Menzel rendezett nagy sikerű filmet többek közt Bán János szereplésével. A kilencvenes évektől fiával, a filmrendező Jan Svěrákkal érték el komoly filmes sikereket: az önéletrajzi ihletésű *Általános iskolát* (1991) Oscar-díjra jelölték, a *Kolja* 1997-ben elnyerte a legjobb idegen nyelvű filmnek járó Oscar- és Golden Globe-díjat is. A harmadik, Magyarországon is vetített közös filmjük a *Csereüvegek* 2008-ban közönségdíjat nyert Karlovy Varyban.

Zdeněk Svěrák hosszú éveken át dolgozott együtt Ladislav Smoljakkal (1931–2010), akivel a hatvanas években kitalálták Jára Cimrman figuráját. Cimrman az évek során számos film és színdarab ihletője, főszereplője (és fiktív szerzője) lett, és olyan népszerűsége tett szert, hogy 2005-ben ő kapta a legtöbb szavazatot a Cseh Televízió „A legnagyobb cseh” elnevezésű ankétján. Sajnos a verseny rendezői „nem létezés” miatt diszkvalifikálták.

Svěrák sokat alkotott gyermekek számára is. Több mesekönyvet írt (magyarul 2010-ben a Méry Racionál jelent meg az *Apukám, ez jól sikerült* című könyve), gyerekeknek szánt daloskönyvei, melyeket a zeneszerző Jaroslav Uhlířral közösen adtak ki, nagyon népszerűek. Fia, Jan Svěrák *Kuky se vrací* című díjnyertes animációs mesefilmjében szinkronszerepet vállalt.

Zdeněk Svěrák saját bevallása szerint mindig is elbeszéléseket szeretett volna írni. 2009-ben a Fragment Kiadónál jelent meg *Povídky* (Elbeszélések) című kötete, amely még abban az évben Bestseller-díjat kapott, és jelenleg több mint 110 ezer eladott példánynál tart. Ezt követte 2011-ben a *Nové povídky* (Új elbeszélések), amely szintén folyamatosan vezeti az eladási listákat és ugyancsak elnyerte a Bestseller-díjat.

Svěrák történetei mindennapi emberekről szólnak, népszerűségük egyik titka talán éppen az, hogy az olvasó könnyen magára ismerhet bennük. Legfontosabb jellemzőjük a humor és az erős képesség. Jeleneteinek életszerűsége sosem megy az irodalmi érték kárára.

Svěrák közismerten a cseh nyelv elhivatott védelmezője, írásai szórakoztató formában hirdetik a nyelvi igényesség és a színvonalas humor szükségességét.

Forgács Ildikó

Életének 71. évében, 2012. április 3-án meghalt dr. Kopp Mária pszichológus, orvos, a Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézetének tudományos igazgatóhelyettese, lapunk szerzője.

Kopp Mária 1942. január 14-én született Budapesten. 1968-ban a Semmelweis Orvostudományi Egyetemen (SOTE), majd 1977-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) klinikai pszichológia szakon szerzett diplomát. 1982-ben az orvostudomány kandidátusa, 1999-ben a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) doktora lett.

1968-tól az Országos Munkaegészségügyi Intézetben megszervezte és vezette a klinikai epidemiológiai munkacsoportot, később a SOTE pszichofiziológiai laboratóriumának vezetője, majd a pszichoszomatikus ambulancia vezetője volt. 1993-tól a SOTE Magatartástudományi Intézetének igazgatójaként, 1994-től egyetemi tanárként, 2007-től kutatócsoport-vezetőként dolgozott. 1997-ben elnyerte a Széchenyi professzori ösztöndíjat.

Munkáját 1988-ban és 2002-ben Nyíró Gyula-díjjal, 2004-ben Szent-Györgyi Albert-díjjal, 2008-ban Polgári Magyarorszáért Díjjal, 2009-ben Prima-díjjal ismerték el. 2010-ben a magyarság egészségéért folytatott küzdelmükért – férjével, a 2009-ben elhunyt Skrabski Árpáddal együtt – Magyar Örökség Díjjal, valamint Stephanus-díjjal (irodalmi kategóriában) tüntették ki. 2011-ben Budapest díszpolgára lett. Kopp Máriát az idén, március 15-én a Magyar Érdemrend középkereszt a csillaggal polgári tagozata kitüntetésben részesítették a legnagyobb népegészségügyi jelentőségű megbetegedések pszichoszociális, társadalmi, gazdasági és demográfiai háttértervezői kutatásában elért tudományos eredményeiért, több évtizedes, a magyar társadalom és a család érdekében végzett sokoldalú munkássága elismeréseként. A Népesedési Kerekasztal szervezője volt, a nevéhez hozzátartozóan 180 tudományos közlemény fűződik.

Forrás: MTI

Himnuszok, mítoszok, héroszok

*Kelet-Közép-Európa
zivataros századaiból*

Kiss Gy. Csaba:
Hol vagy, hazám?
Kelet-Közép-Európa
himnuszai.
Nap Kiadó, Bp., 2011.

Kinek ne lennének emlékei a gyermekkorból, az iskolai vagy állami ünnepeken, a templomban vagy a focimeccs elején énekelt himnuszokról. Emlékszem, iskolás koromban kialakítottam valamiféle hierarchiát: első helyen állt a *Himnusz* – ettől borsózott a hátam, ez alatt kellett a *legmozdulatlanabbul* állni (ami egyébként egyáltalán nem volt egyszerű). Ezt követte a *Szózat*, amely ugyan fontos volt, de mégsem annyira: ez nem imádság volt, és különben is, ezt általában az ünnepségek végén énekeltük. És persze, a sor végén a szovjet himnusz kullogott, amelyet hivatalból *nem szeretett* az ember, habár – meg kell vallani – monumentalitása, magabiztossága imponált. Az iskolai és más világi ünnepségek himnusz-skálájától némileg elkülönülten sorakoztak a templomi himnuszok, mindenekelött a pápai himnusz és a *Boldogasszony Anyánk*, majd valamivel később feltűnt a *Székely Himnusz* is, amelynek az énekléséhez jó ideig a politikai tiltott gyümölcs édes íze társult.

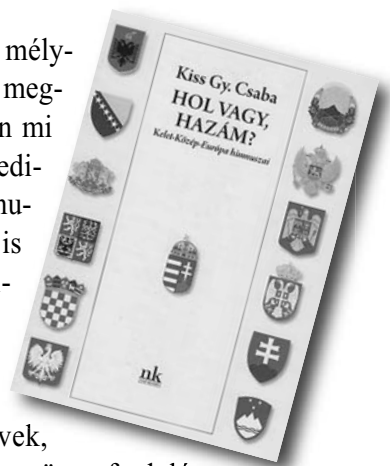
Talán nem tévedek, ha kijelentem, a nemzeti és vallásos himnuszok mások számára sem elsősorban politikai manifesztumként, és nem is történelmi-irodalomtörténeti tényként, hanem sokkal inkább érzelmekre ható műalkotásként jelennek meg. Ezért is gondolkodunk gyakran róluk úgy, hogy azokat minden más nemzeténél különbnek, kimagaslóbbnak, szebbnek stb. tartjuk: bizony sokszor hallottuk már, hogy Kölcsey *Hymnusa* Erkel zenéjével sokkal borúsabb a többi himnusznál, ami állítólag megfelel nemzeti karakterünknek is. (A *Hymnusról* szóló Wikipedia-lapon egy idézetet találhatunk Csernus Imre pszichiáter *A férfi* című könyvéből: „Beszéltem egy pár sportolóval, akik azt mondták, hogy egy döntő előtt a legsúlyosabb próbatétel túlélni a Himnuszt. Azt mesélték, hogy ha egy amerikaival kerülnek össze, akkor azt érzik, hogy az ő himnuszuk csak úgy nyomja az erőt, ők meg csak állnak és... Előre sírunk-rívunk. Majd az Isten megsegít, majd csinál valamit...”.) Ráadásul mi, magyarok közvetlenül, nemzeti imádság formájában szólítjuk meg Istent.

Persze nem kell túl mélyre ásni ahhoz, hogy megláthassuk, nem csupán mi tartjuk egészen egyedinek a magunk himnuszát: más nemzetek is hasonlóképp gondolkoznak.

Kiss Gy. Csaba közelmúltban megjelent és hosszú évek, évtizedek kutatásait összefoglaló könyvéből – habár nyilván nem mítoszromboló céllal született – hamar kiderül, hogy az a hozzáállás, amely a nemzet modern kori ébredését kísérte, és amely a nemzet megdicsőítését, egyediségének kidomborítását célozta, egyáltalán nem egyedülálló. Térségünkben – erről a fogalomról később még ejtünk néhány szót – a nemzeté válás röögös (vagy épp diadalmas) útján mindenki a maga egyediségét, létjogosultságát, az adott terület minél korábbi birtoklását igyekszik bizonygatni. Ezeknek a törekvéseknek tömör összefoglalásai, mintegy állatorvosi lovai nemzeti himnuszaink.

Mielőtt azonban a szerző a himnuszok elemzésébe kezdene, két igen fontos dolgot szükséges tisztázni. Az egyik nem más, mint annak meghatározása, mit is értünk a nemzet alatt, míg a másik Kelet-Közép-Európa mibenléte.

Kiss Gy. Csaba a nacionalizmus-elméletek és nemzetépítés bőséges hazai és nemzetközi szakirodalmát és nyilvánvalóan a saját kutatásait is összegzi könyve első fejezetében. A fő kérdés itt az, hogy a modern nemzetet mesterségesen létrehozott konstrukciónak kell-e tekintenünk, vagy van-e valamilyen megragadható „anyagi” alapja is. A szerző vélekedése szerint mindenképp több, mint „elképzelt közösség” (Benedict Anderson), hiszen minden esetben fellelhetjük mögötte a nyelvi-etnikai hátteret. Ezt támasztja alá a XVIII. század végén megindult nemzetébresztő mozgalmak filológiai jellege is. Kiss Gy. e téren Anthony D. Smith-szel ért egyet, aki „az etnikai közösség megkülönböztető jegyeinek tartja a közös nevet, az eredet, a közös származás mítoszait, a kollektív történelmi emlékezetet, a közös kultúrát (nyelv, szokások, vallás), továbbá közösség tagjai közötti szolidaritás érzését” (19). A nemzeté válásnak tehát eszerint nem kritériuma a politikai közösség és a politikai identitás megléte.

(Itt kell megjegyezni, hogy – bár túl sok ilyen hibát az igényes kiállítású, keménykötésű könyvben nem találunk – a fent említett szerző keresztneve a folyó szövegben tévesen Adamként szerepel. A lábjegyzetben és a bibliográfiában szerencsére már a pontos név és hivatkozás olvasható. Úgy látszik azonban, hogy Smith nevének tévesztése mintegy fertőzősként terjedt tovább, hiszen néhány oldallal később a hivatkozott tanulmánynak helyt adó *Nacionalizmuselméletek* című szöveggyűjtemény szerkesztője, Kántor Zoltán is tévesen Kántor Zsoltként van felüntetve.)

A másik, előzetes tisztázást igénylő kérdés a szóban forgó régió meghatározása, amelyet Kiss Gy. Csaba kissé szokatlanul Kelet-Közép-Európának nevez (nem túl lényeges a különbség, de nekem mindenestre a Közép-Kelet-Európa megnevezést jobban esik kiejtenem). Nem kívánom itt ezt az újra meg újra felmerülő vitát részletesen áttekinteni, de fontos, hogy a szerző tömören és áttekinthetően összefoglalja az erre vonatkozó fontosabb álláspontokat. Ő maga végül viszonylag tág merítést alkalmaz, és azt a zónát veszi alapul, amely „kontinensünk

közepén, nagyjából a német és orosz nyelvterület (pontosabban nemzetté válási törekvés) között [helyezkedik el], ahol sok tekintetben hasonlóak voltak a nemzet megteremtésének körülményei” (12). Így aztán terítékre kerül Albániától Lengyelorszáig, Bulgáriától Szlovéniáig számos régióbeli állam himnusza és nemzeti sajátosságai – a balti államok viszont kimaradtak a körből.

A modern nemzet jelképek és mítoszok által reprezentálja és definiálja önmagát. A nemzeti szimbólumok rendkívül sokfélék lehetnek, voltaképp a valóság bármely területéről származhatnak: a nemzet ugyanis „Szimbolikus közösség, mely ugyanazt, ennek a közösségnek a körében elfogadott kódot használja, így a nemzet sajátos kulturális jelrendszernek tekinthető” (31), de természetesen emellett legalább ennyire fontos az, hogy miben határozza meg az adott nemzet

szimbólumait a szomszédokról alkotott kép és a hozzájuk fűződő viszony. Ezzel a szemiotikai megközelítéssel a nemzetek önmeghatározásának egyik legizgalmasabb területére jutunk, amelynek aktualitását példázza az is, hogy Kiss Gy. Csaba könyvével szinte egy időben jelent meg Halász Iván és Schweitzer Gábor *Szimbolika és közjog* című kötete, amely a magyar állami és nemzeti jelképeket a magyar alkotmányos rendszer, továbbá az Európai Unió, valamint

a visegrádi államok kontextusában vizsgálja.

A nemzeti szimbólumokhoz szorosan kapcsolódnak a mítoszok is (eredet, honfoglalás, dicső uralkodók, szentek, forradalmak stb.), amelyek gyakran a történelmi tényeket elmosva járulnak hozzá az önazonosság erősítéséhez.

Nyilvánvaló, hogy a zászló és a címer mellett a nemzeti himnusz jelenti egy-egy állam vagy etnikai közösség legfontosabb szimbólumát; ezeknek az elemzésére, nem annyira eszmetörténeti, mint inkább irodalmi szempontból történő bemutatására vállalkozik a szerző.

Filológiai alaposítással, de mégis érdekfeszítő megfogalmazásban tárja elénk Kiss Gy. Csaba a nemzeti himnuszok

alapvető műfajait, az előzményeket, a keletkezés körülményeit és időpontját (amelyek a „hosszú 19. századot”, a nemzetté válás korának mintegy százhusz évét jelölik ki, a lengyel Wybicki-féle légiós daltól kezdve Asdreni albán himnuszáig), illetve tárgy szerint tipologizálja a szóban forgó műveket.

A közvetlen és távolabbi szomszédságunk – és persze önmagunk – megértéséhez nyújtanak hasznos kulcsot azok a fejezetek, amelyek a himnuszokban szereplő haza- és nemzetképet tárgyalják. Megérthetjük ezekből, hogy mit jelenthetett a magyar patriotizmus szellemét őrző szlovák Karol Kuzmány számára a haza szó, vagy hogy miként lehet magyarul értelmezni és magyarra fordítani a Janko Matúška *Villámlik a Tátra fölött* című 1844-es himnuszában szereplő Slovensko szót. Nagyon izgalmas az „elképzelt hazák”, ezen gyakran szakrális

A kalagori templom

töltetű konstrukciók bemutatása is, kifejezetten szó-rakoztató szembesülni azzal, hogy kis nemzeteink sokasága szinte egymással versengve igyekeznek saját földjét Kánaánként vagy édes földi paradicsomként bemutatni.

Hasonlóképp válltelve igyekeznek nemzeteink minél lehengerlőbb történelmi hősokeket prezentálni a közösség számára, akiknek nemzeti panteonja a történelmi folytonosságot hivatott bizonyítani: „Ez az együttes fontos üzeneteket közvetít a modern nemzet megteremtendő/létrejövő közösségének. Kapcsolatot teremt múltbéli eseményekkel, elvégez bizonyos szelekciót a történelmi személyiségek világában, példát állít a kortársak elé. Amiképp a klasszikus mitológia fontos fejezetét alkotják a hőstörténetek, úgy a modern nemzeti mitológiában is nagyon jelentős mozzanata ennek a nemzeti panteonnak, Walhallának a megteremtése” (131).

A könyv utolsó fejezetei pedig a nemzetté válás korától egészen napjainkig vezetnek el: a korábbiakban megtapasztalt alapossággal mutatja be a szerző a vizsgált irodalmi alkotások sokszor kalandos útját a himnusszá válásig.

Amint Kiss Gy. Csaba vezetésével barangolunk a kelet-közép-európai himnuszok által kijelölt szövegretegekben, újra meg újra szembesülünk a szövegek és az általuk reprezentált nemzetek néhány különös vonásával. A leginkább szembeötlő, hogy régióink nemzeti szinte mindig a szomszédokhoz viszonyítva, de még inkább azok ellenében igyekeztek önmagukat meghatározni. Ezzel szemben viszont a himnuszok (és sokszor a többi nemzeti jelkép is) számtalan hasonlóságot mutatnak; mindegyikük a nemzet egyediségét igyekeznek hangsúlyozni, ám eközben egyik a másiktól merít, motívumokat vesz át, nem is beszélve a fordítások révén létrejövő összefonódásokról és kölcsönhatásokról. Jó példa erre a térség legrégibbi nemzeti himnusza, a lengyel *Dąbrowski mazurka*, amelynek kezdő sora a jól ismert „Nem halt még meg Lengyelország” (később: „Nincs még veszve

Lengyelország”), és amely maga is egy hagyományhoz, mégpedig a *Marseillaise*-éhez köthető, megjelenik Samo Tomášik *Hej, szlávok/szlovákok* című dalában és Ljudevit Gaj *Nem veszett még el Horvátországjában* is. De itt említhetjük meg azt is, hogy a magyar *Regnum Marianum* és a *Patrona Hungariae* hagyományának párja van a lengyel *Regina Poloniae* kifejezésben, a horvát és a szlovén Mária-kultuszban és a szlovákok Hétfájdalmú Szűzanya-tiszteletében is.

A kalagori templom belülről

A nemzeti sajátosságoktól indultunk el, és lám, a hasonlóságokhoz jutottunk, ahonnan már egy lépés csak a szerzővel együtt feltennünk a kérdést, hogy vajon nem egyetemes-e az emberi kultúra. Kiss Gy. Csaba mindenesetre párbeszédet kezdeményez a himnuszok vizsgálata révén a régió népei között.

A szerző jó néhány évtizede foglalkozik a kötetben felvetett és vizsgált kérdéskörökkel, ami a könyv felépítésén is jól látszik: egyes témák újra meg újra visszatérnek, ám rendszerint más és más megvilágításban, felépítésük újabb elemeit kibontva, magyarázva. Így ez az ismételve kibontó szerkezet

többnyire nem monoton vagy repetitív – igaz, némelyik ténytet talán elég lett volna mondjuk egyszer vagy kétszer közölni: azt például, hogy Alois Feliński *Himnusza* eredetileg Sándor cár lengyel királlyá koronázása alkalmából született. Így viszont még az olyan keményfejű befogadók is könnyedén megjegyezhetik ezt a különben érdekes adalékot, mint amilyen e sorok írója – *repetitio est mater studiorum*.

És ha már a tanuláznál tartunk: a könyv olvasása során egyre erősödött bennem a gondolat, hogy ezt a művet kiválóan lehet és kellene is tankönyvként használni, hiszen kevés olyan művet ismerek, amely ilyen áttekintéssel, sokoldalúan mutatja be közép- és kelet-európai térségünk mibenlétét, kialakulását és jelenlegi viszonyait, az újra meg újra felizzó feszültségek gyökereit, ám egyszerre megoldásuk kulcsát is. Egy szóval: kedves Olvasó, ha tudni akarod, *hol élsz*, vedd kezébe e könyvet!

Beke Márton

**Európa
egyik közepe** Kiss Gy. Csaba:
A morva himnusz,
Ráció Kiadó, 2009.

Kiss Gy. Csaba Morvaország problematikáját és ezzel összefüggésben a Közép-Európa-kérdést vizsgálja kötetében, s ennek a kérdéskörnek mintegy esszenciájaként idézi a morva felmenőkkel rendelkező és önmagát annak valló költő, Ján Skácel sorait a hát-lapon: „Morvaország már azért is csodálatra méltó ország, mert van, és mert nincs.” A morvák földjét csehek lakják, de sajátos történelmi hagyományokkal és identitással rendelkező „köztes” terület, köztességében pedig némileg olyan, mint Közép-Európa: határai nehezen körvonalazhatóak. Morvának a Csehország déli részén élők tartják magukat, de valójában ugyanúgy csehek – mégis már-már felsőbbrendűen, büszkén különböztetik meg magukat. Ezt alátámasztja az is, hogy a morva nyelvjárást nevezik irodalmi cseh nyelvnek, annak ellenére, hogy az ország lakosságát tekintve kisebbségben vannak.

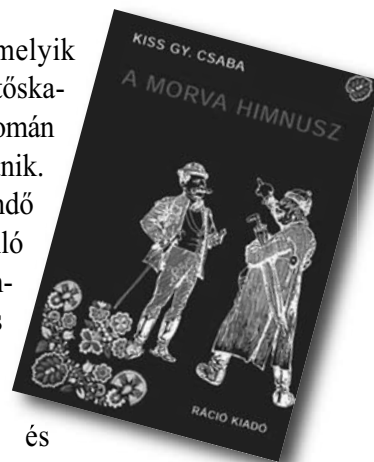
Hogy Közép-Európa körülhatárolhatósága mennyire nehézkes, igazolja, hogy a nyugati peremen élő ember már kelet-európainak tartja az itt élőket (és ezzel együtt társadalmuk, országuk fejlettségét illetően egyfajta negatív képet is társít hozzá), míg a keleti perem lakója számára ez még nyugat. És mi a helyzet azokkal, akik Európa eme két féltéke között élnek? Küzdenek, hogy ők lehessenek Európa közepe, vagy éppen szíve, a fejlettség és fejletlenség között táncoló egzotikum. Csehországban Prága, Szlovákiában Pozsony, Magyarországon Budapest Európa szíve. Kiindulópont lehet a közös történelem és azon belül a jelenkorra és Közép-Európára legnagyobb hatást gyakorló Habsburg Birodalom, majd az Osztrák–Magyar Monarchia öröksége. Csak, hogy egy példát említsek: Liszt Ferenc, a magyarul alig tudó, mégis magyar érzületű zeneszerző személyéért több nemzet (osztrák, szlovák) is verseng, és bizonyos szempontból versenghetne a ruszin, a szerb vagy a horvát, hiszen Liszt az Osztrák–Magyar Monarchia lakosa volt. Ugyanígy állandó a versengés egyéb hagyományokért, fogalmakért, személyekért, amelyek Monarchiabeli nemzetekhez köthetőek: például a szakolcai kürtöskalács, amely mint sajátos élelmiszeripari termék az Európai Uniónál szlovák kezdeményezésre slovacikummá válhatott, pedig az összetevők alapján megegyezik a Magyar-

ország szerte bármelyik vásárrban kapható kürtöskaláccsal, de cseh és román piacokon is fel-feltűnik.

A szerzőt kiegészítendő számos ehhez hasonló példát tudnánk mondani, amely a közös múltból fakadó jelkép vagy szokás kisajátításáról szól, és amelyek nem élhettek tovább „közös”

jelképként. Kiss Gy. Csaba szavá is teszi, hogy a közös jelképek elhagyásával Közép-Európát végképp elsöpörték. És talán a hangsúly a „közös” szócskán van: nem igazán büszkék ugyanis erre a hagyományra, erre a múltra, ami érthető, hisz egyik fél sem kérte, hogy együtt, közösen alkossanak Monarchiát, bár kis nemzetekként csak kevés esélyük volt a függetlenségre. Az akkori szükséges rosszból, ha korábban nem is, talán ma előnyt lehetne kovácsolni; ilyen kezdeményezésnek lehet nevezni a Visegrádi Együttműködést, de ez is csak egy részét fedi az érintett országoknak.

A kötet legfőbb célja talán az, hogy az olvasó gondolkodjon el az említett problémákon, élje át és élje meg közép-európaiságát. A címmel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy morva himnusz valójában nem létezik; a cím egy olyan hiátusra utal, amely a cseh és a szlovák himnuszok között szerepel, tulajdonképpen maga a csönd. Ján Skácel szerint „Ebben a csöndben a magunkét gondoljuk. És senkinek nem mondjuk meg, mit.” Kiss Gy. Csaba pedig úgy véli: ugyanezt a kis szünetet használja fel minden közép-európai kis nemzet, hogy a magáét gondolhassa, és ne ossza meg a többivel. (11) Maga a szerző is sokszor ilyen csöndben, magyar kiletét elhallgatva járt-kelt e térségben. Felvetődhet a kérdés: ha a szerző nem értette és nem bírta volna ennek a térségnek a nyelveit, vajon milyen arcát mutatta volna az a néhány ember, akivel az utazásai során találkozott? A nemzetek rártartásága jól tükröződik ebből a pár sorból. Érezhető, hogy a legfőbb gond abban áll, hogy azon nemzetek, amelyek ezen a területen vetették meg a lábukat a századok során, egymás között konfliktust konfliktusra halmoztak, az ezek során szerzett sebek pedig nem gyógyultak be, s nem is igen igyekeztek ezeket a sebeket begyógyítani. Közép-Európát kultúrák és nyelvek sokasága jellemzi és egy igazi „Bábel”-nek

ad otthont, ahol az emberek nehezen értik meg egymást. A kulcsszó, amely Közép-Európa jelenlegi helyzetét jól definiálja: az érthetlenség és az ebből fakadó meg nem értés.

Kiss Gy. Csaba a meg nem értést igyekszik saját életéből merített epizódok, történetek elmesélésével, történelmi párhuzamok, kulturális kapcsolatok segítségével feloldani. Középpontban szülőhazája, Magyarország és a környező országok viszonya áll. Hozzá kell tenni, hogy a szerző szlavista és művelődéstörténész, tehát azon különleges és kevés emberek közé tartozik, aki érti és ezáltal megérti mindkét felet. Ismeri a magyarok gondolatait, történelmét, de ugyanúgy tájékozott a szlávok, románok és osztrákok történelméről. Gondolatait esszé-szerű fejezetek láncolataként osztja meg velünk: „...Velük, ezekkel a látszólag jelentéktelen történetekkel tanultam a környező világot. Megtapasztalván, mit jelent, amikor kilép az ember az anyanyelv üvegburája alól, nekiered a nagyvilágnak, forgatná egyik vagy másik világnyelvet, s találkozik egy különös közeggel. A szomszédos világgal, a miénkhez hasonló kis nyelvek közegével. Ahol megtörténik, hogy gyanakvó pillantások fogadják a magyar szót” (7).

Kiss Gy. Csaba nem a jelenről ír, hanem az elmúlt harminc év alatt történt élményeiről, benyomásairól, így találkozhatott még olyan szlovák nénivel, aki azért tudott magyarul, mert az iskolában kötelezték a magyar nyelv tanulására – mégis örömmel idézte a magyar himnuszt.

A szlávság megítéléséről pedig így ír: „A szláv világ, úgy tetszik, nekünk idegen világ. Idegen és ismeretlen. Ismeretlen, és ezért félelmet keltő. Ezt a hagyományt cipeljük magunkkal legalább a reformkor óta. Tudjuk, nem teljesen ok nélkül. Pedig – tetszik, nem tetszik – mi is benne vagyunk valamiképpen ebben a szláv világban, sőt bennünk is van belőle” (36).

Kiss Gy. Közép-Európa létezését a Monarchia korára teszi, annak megszűnése után valóban rákényszerített szétdaraboltsága miatt már nem képezhetett egységet sem, valamint a kommunizmus sem

ezt akarta erősíteni. Magyar viszonylatban egyetlen kivételt képez a lengyelek barátsága, az évszázadok során ez a két nép nem akarta elveszíteni a fontos kapcsolatot. Igaz, sosem törekedett egyik fél sem a másik elnyomására, és ez meg is látszik a ma élők hozzáállásában.

A kötetnek érdekes részét képezik a helynevek eredetéről szóló esszék, amelyeket filológiai pontossággal ír körbe: „A Pasarétnek nincs semmi köze a török pasákhoz. A város határát ábrázoló térképekre odaírták több nyelven is a dülőneveket. A mai Pasarétet németül *Ochsenriednek*, Ökörmezőnek hívták, a pasa szó pedig a szerb *pasti* (legeltetni), *pasaci* (legeltető) szavak származéka” (67). De nemcsak a nyelvészet iránt érdeklődők számára szolgált érdekes adatokat, hanem könyvismertetéssel, irodalmi párhuzamokkal is találkozhatunk. A horvátországi Fiume, mai horvát nevén Rieka kapcsán ír arról, hogy vannak olyan szláv írók, akik a hagyományt, legyen az magyar vagy más nemzetségű, nem vetik el és tiszteletben tartják. A kötet lapjain megelevenedik egy bizonyos népi szokás is, amelynek keretében egy magyar mulatságon németek, csehek és lengyelek együtt szórakoztak, cigányzenét hallgattak és csárdást jártak, bizonyítandó, hogy a közös együttélés sok esetben mégsem volt teljesen terhes.

A morva himnusz című mű a Ráció Kiadó gondozásában jelent meg a *Kortárs esszék, tanulmányok* sorozatának negyedik részeként. Kézbe véve inkább egy daloskönyvre hasonlít, virágmotívumokkal, népviseletben lévő emberábrázolással a fedőlappján, terjedelmét tekintve is pont akkora, hogy akár a zsebünkbe téve vigyük magunkkal utazásaink során, amit esetleg a környező országokban, Európa közepén teszünk meg. Mert a látszat ellenére érdemes felfedezni szomszédaink országát, megismerni egymás kultúráját és beszélni minél többet, mivel egymás jól megértésének alapja a kommunikáció: jó kezdeményezés ez a kötet Kiss Gy. Csaba részéről, akinek művét hangvétele miatt olvashatná bárki, aki e térségben él.

Csizmadia Lili

Nagy László-émléktúra 2012. május 26-án
kulturális programok • túra • pünkösdi királyválasztás

Részletek a Magyar Írószövetség honlapján:
<http://www.iroszovetseg.hu>

MAGYAR
ÍRÓSZÖVETSÉG

„Mikor gyertyámat eloltom”

Kontra Ferenc:
Horvátország magyar
irodalma
(A kezdetektől
napjainkig)
HunCro, Eszék, 2011.

Az eszéki HunCro Kiadónál 2011-ben megjelent *Horvátország magyar irodalma* című kötet régi igényt próbál kielégíteni, a magyar irodalom egy földrajzilag specifikus, eddig még feldolgozatlan szegletének áttekintő elbeszélését igyekszik nyújtani. A határon túli magyar régiók irodalmáról való beszéd sokáig az irodalomtörténet egyik kevésbé reprezentált, háttérbe szorult területe volt. A jelenség oka leginkább a rendszerváltás előtti ideologikus irodalomszemlélettel függ össze. A határon túli magyar szerzőkről, tágabb kontextusban irodalmakról való beszéd mintha nem követte volna az irodalomtudomány utóbbi évtizedekben tapasztalható hazai mozgásait. Ez a hagyomány azonban átalakulóban van. Kontra Ferenc író, a Magyar Szó Kilátó című kulturális mellékletének szerkesztője az irodalmi örökség megőrzése mellett már nem akar lemondani a korszerűség követelményéről sem, a modern irodalomelmélet recepcióját szem előtt tartva az elbeszélés nyitottságát valósítja meg. A szerző a kötet mottójának Hans Gadamer *horizontról* alkotott recepcióját választotta, mely szerint „Horizont – ez egy mindannyiunk számára ismert élő tapasztalatot hív elő. [...] A világ ilyen értelemben mint egy hatalmas tér jelenik meg számunkra, melyben benne vagyunk, és a magunk szerény tájékozódási pontjait keressük.” E definíció szerint a szerző nem szándékozik az általa előadott irodalomtörténetet az egyedül lehetséges elbeszélés tekintélyelvű pozíciójába helyezni, de szembehelyezkedik a délvidéki irodalom elavult recepciójával is, mely szerint ezen irodalom csak a délszláv irodalom tükrében értelmezhető. Maga a szerkesztés is egy a lehetséges változatok közül, melyek egyaránt létjogosultak lehetnek. A szerző reflektál erre a problémára, amikor előszavában azt írja, hogy lehetetlen a mai Magyarország irodalmában olyan történetét elbeszélni, melynek egységes irodalomszemlélete lenne.

Fontos kitérni a kötet műfajára is. Az 500 oldalas munka döntő része szépirodalmi válogatás, írókat és meghatározó műveiket közöl időrendi sorrendben,

portrékkal és bibliográfiával kiegészítve, tehát nem nevezhetnénk szöveggyűjteménynek. Antológia sem, mivel a benne olvasható művek nem egy témakör vezérfonalát követik, az időkeret, amit felölelnek, pedig több mint 500

év, ugyanis Horvátország magyar irodalmának történetét a kezdetektől napjainkig kívánja ábrázolni. Kontra Ferenc előszavából kiolvasható egy általa preferált irodalomtanítási koncepció alapja is, mely szerint a nemzeti irodalom egészének megismerése mellett a szülőföld irodalmának is fontos szerepet kell betöltenie a tananyagban, ami konkrét művek megismerésén keresztül valósítható meg. Az ilyen jellegű megszólalás hitelességét az támasztja alá, hogy a szerző Horvátországban egy ideig gimnáziumban tanított.

Egy ilyen átfogó munka esetében az egyik legfontosabb kérdés tehát, hogy a hatalmas irodalmi termésből milyen elvek mentén válogat a könyv, hiszen a teljességre törekvés nyilvánvalóan képtelen igény lenne. Ami rögtön feltűnik, az Vitéz János és Janus Pannonius szerepeltetése a kötetben, ami a mindennapi olvasó számára elsőre talán furcsa, hiszen a két szerző a régi magyar irodalom kontextusában és nem ilyen módon, Horvátország területéhez kötve szokott megjelenni. Ezzel a problémával kapcsolatosan a határok meghúzásához, illetve a szelekció kérdéséhez a szerző maga ad kulcsot előszavában: „Nagyon leegyszerűsítve az alapkérdést, ami manapság foglalkoztat: van-e horvátországi magyar irodalom? Ilyen megfogalmazásban semmiképp. Azonban a határok akár légiesek, akár nem, azért mégis az ország az, ami éppen aktuális földrajzi kategóriaként a megértést, a definiálást szolgálja. [...] Ezért választottam a Horvátország magyar irodalma meghatározást. Így nem tartalmaz mást, mint azt a tényt, hogy melyik térség irodalmával foglalkozom. Hogy ki és miért tartozik ide, arra csak azt tudom mondani, hogy minden eset más” (8). Ilyen megvilágításban a két említett szerző szerepeltetése más értelmezést kap.

Talán nem is lehet másképp könyvet írni, mint oly módon, hogy az alkotó szoros kapcsolatban áll az alkotásával, vagy ebben az esetben a mű tárgyával, a

régió magyar irodalmával. A kötet előszavának félreérthetetlen kicsengése, hogy Kontra Ferencet személyes viszony fűzi a feladathoz. A szerző forrásait az évtizedeken keresztül antikváriumokból, aukciókból gyarapított könyvtára, valamint levéltárak anyagai jelentették. Egy, az olvasó felé történő kiszólásból felsejlik a feladat bonyolultsága, illetve a terep veszélyei is, melyen a szerző tájékozódni és közlekedni készül. „A kontraszelekció, a féltékenység és a pozícióföltés máig tartó folyamat, amely rendre elébe állt bármilyen kánon vagy párhuzamos irodalmi létezés feltételeinek” (8).

Lényeges kiemelni, hogy évtizedekig a horvátországi magyarság kulturális élete és irodalma szorosan kötődött a Vajdasághoz. Így a kortárs horvátországi magyar irodalomról szóló beszéd is elképzelhetetlen volt a vajdasági magyar irodalom kontextusán kívül. Ez a helyzet Jugoszlávia szétbomlásával megváltozott, ugyanis felbomlottak az addig működő, gyakran államilag irányított kulturális és irodalmi mechanizmusok. Ezzel a magyarság lehetőséget kapott kulturális életének újraszervezésére, de szembe kellett nézni a szervezett keretek felbomlásával keletkezett bizonytalansággal is. Ez a megfigyelés a kortárs szerzők esetében lényeges, akik immár nem Újvidéken keresztül, hanem közvetlenül kötődhetnek a Budapest-centrikus magyar irodalmi struktúrákhoz, és munkásságuk már nem értelmezhető egy kontextusban a vajdasági magyar írókéval.

A kötetben a megőrzés szándéka mellett a háttérben óhatatlanul jelen van a pusztulás képe is, annak ellenére, hogy a szerző törekszik megőrizni a térség irodalmát, sőt a diskurzus részévé tenni. A pusztulás ilyen formában nem csupán egy, az emberi emlékezetben lejátszódó folyamatot, a feledést jelenti, hanem a szó fizikai értelmében vett megsemmisülést is, a drávaszögi magyar könyvtárak eltűnését, ami véleményem szerint az asszimiláció folyamatába illeszkedik. Ennek a visszafelé törlés sorozatnak utolsó stációja a délszláv háború volt. Különösen keserű szájját hagy ez az olvasóban akkor, amikor erőfeszítéseket teszünk kultúránk digitalizálására és továbbörökítésére, hogy közben éppen a digitalizálás lehetséges forrásai semmisüljenek meg.

Ha részletesen megvizsgáljuk a kötetben szereplő szerzőket és alkotásokat, akkor elmondhatjuk, hogy a magyar irodalmi kánon ismert, kevésbé ismert, valamint elfeledett szerzőinek szövegei

követik egymást, azzal, hogy némelyik szerző nagyobb, míg másik kisebb hangsúllyal szerepel a válogatásban. Több olyan, főleg kortárs alkotó műve olvasható a kötetben, aki recepciója ma még nem egyértelmű és kiforrott. Mellette helyet kaptak a klasszikusok is, az említett *Janus Pannonius* és *Vitéz János* mellett méltán örvend nagy ismertségnek *Zrínyi Miklós*, horvát bán, a magyar barokk irodalom legkiemelkedőbb alakja, akinek egyik legjelentősebb művét, az *Adriai tengernek Syrénája* című alkotását öccse, Zrínyi Péter (horvátul Petar Zrinski) fordította horvátra. A „Zrínyi-jelenség” különösen izgalmas, mivel a költő-hadvezérre a horvát történeti hagyomány horvátként tekint, míg a régi magyar irodalom korában kulcsfigurát betöltő Zrínyi-költemények recepciójának egyik közismert megállapítása, hogy azok a nemzet erkölcsi erejének és keresztény felfogásának értékeit hangsúlyozzák kiemelkedő művészi formában.

A Bellyén született *Ács Gedeon* nevét a Spenót nem említi. A fiatal szerző a szabadságharc bukása után elkísérte Kossuthot az emigrációba, és Bostonban 14 kötetes naplószerű memoárt írt, mely új fényben világítja meg az emigráció mindennapjait és küzdelmeit, ezzel árnyalva azt a képet, amit Kossuthról a történeti tanulmányok során alkothattunk. Műveiben folyamatosan jelen van a honvágy, amely baranyai szülőfalujának részletes, gyakran idilli leírásában manifesztálódik, erről olvashatunk a kötetben szereplő *Mikor gyertyámat eloltom* című művében is. A talán elfeledett vagy kevésbé ismert szerzők közé tartozik (*Újlaki*) *Neumayer Kornél Dezső* is, akinek autentikus, a vidéki hétköznapiakra vonatkozó leírásait korának kiemelkedő novellistáival, a térben és idővel hozzá közel álló Tömörkény Istvánéival rokonítják. A Zsennyén született *Békássy Ferenc* talán legizgalmasabb szereplője a kötetnek. A költő, esszéista a magyar költészet Angliában sokáig legismertebb alakja volt, King's College hallgatójaként tagja volt a cambridge-i egyetem irodalmi klubjának, az Apostolok Társaságának. Itt került kapcsolatba olyan jelentős írókkal, filozófusokkal és közgazdászokkal, mint Bertrand Russell, Ludwig Wittgenstein, Virginia Woolf vagy John Maynard Keynes közgazdász. Békássy kibontakozó irodalmi karrierjének végét az első világháború kitörése jelentette, ugyanis barátai óvásának ellenében megszakította tanulmányait, hazautazott, és önkéntes huszárnak állt

a háború második évében. Nem sokkal ezután, 1915-ben hősi halált halt. Tehetségére jellemző, hogy Babits a Nyugatban méltatta a fiatal költőt, hátrahagyott verseit pedig Kosztolányi Dezső, Schöpflin Aladár és Tóth Árpád méltatták, Angliában pedig Virginia Woolf rendezte sajtó alá és jelentette meg Békássy angol verseit 1925-ben, halála után tíz évvel.

A XX. század irodalmának szerepeltetése során mintha eltűnne a tágabb kontextus, Horvátország magyar irodalma magába zárkózik, ami az első világháborút követő tragédia és annak nyomán a társadalmi, kulturális, illetve személyi szférában bekövetkező törés eredménye. A korszak irodalma, mely küzdelmek és megalkuvások története, nem csupán a irodalom horizontjából, hanem az ahhoz kapcsolódó társadalmi és politikai kontextusból érthető meg.

A kötet következő kiadásában érdemes lenne megfontolni a szorosabb egység létrehozását a szerzők és szövegeik között oly módon, hogy a szöveget életrajzi jegyzet előzné meg, és jegyzetek követnék. Ilyen módon részletesebb lehetne az irodalom külső kontextusának bemutatása, hiszen bizonyos ismeretek híján a szövegek értelmezése elemi akadályokba ütközik. A kötetről elmondható, hogy a jegyzetekkel, forrásokkal kiválóan rajzolja meg a kötetben szereplő szerzők jelentőségét és ezzel a délvidék ezen szegletének magyar irodalmi térképét. Megőrződik-e egy ilyen bonyolult szerkezetben a kellő koherencia, amely egy tudományos munkával szemben elvárható? Ezt megítélésem szerint az dönti el, hogy a megszólaló szerzők és életrajzok mennyiben párbeszédképesek egymással. Ezen a téren az egység biztosítva van.

Sikerült-e megvalósítania *Horvátország magyar irodalma* című kézikönyvnek a célkitűzését, az átfogó kép nyújtásának szándékát? A kritika tükrében azt válaszolhatjuk, hogy a vállalkozás jól oldotta meg a maga elé tűzött feladatot. Olyan könyvet vehet kezébe az olvasó, mely felrajzolja a horvátországi magyar irodalom átfogó képét. Bátran kinyithatják a kötetet azok is, akik még nem rendelkeznek a régió irodalmának átfogó ismeretével, olyan vezérfonalat kapnak a kezükbe, melynek segítségével a szerzők a magyar irodalom (és gyakran a kultúrtörténet) kontextusába illeszthetők, s melynek segítségével az esetleg elszigetelt ismeretek rendezett struktúrát nyerhetnek.

Szűts Zoltán

Egy platonista a posztmodern korában

Kodolányi Gyula:
A fény rétegei,
Nap Kiadó, Bp., 2010.

Kodolányi Gyula tanárom volt az ELTÉ-n. Bár ha jól emlékszem, csak egy évig tanított az Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéken, meghatározó volt a hatása rám. Később mindig azon három ember között emlegettem (Balassával és Kulin Ferencel), akik különösen fontossá váltak számomra a bölcsészkarai évek alatt – a nyolcvanas évek alig, de már mégiscsak mozduló közegében. Elmondom rögtön, mi vonzott hozzá. Először is a világlátása: rendszeresen járt Amerikába, és a fordító szemináriumokon a német, a francia és az angol kulturális életből egyaránt vettünk példákat. Másodsor: az a tény, hogy minden szavát kultúra járta át – s nemcsak nagybátyja, Kodolányi János és apósa, Illyés Gyula öröksége érződött rajta: valahogy egész lényében érzékelti lehetett a kultúra értékeihez való kötődését. Harmadsor: a becsületessége. Álltunk az Illyés-villa teraszán, tán '87-ben, ha jól emlékszem, a Kádárházra lehetett rálátni onnét, meg persze Pestre is, a Rózsadombról, és azt mondta – bárhol publikálhatsz, amíg azt írhatod, amit gondolsz. Mi több: még kimondani sem kell mindent – de amit leírsz, az legyen igaz. Azóta is ezek a mondatok a támpontjaim.

Mindehhez azóta még egy fontos elem társult: az a rokonszenvesen töprengő hajlam, amely nem engedti Kodolányit elsiklani az élet látszólag apró, ám annál fontosabb jelenségei fölött, melyek folyamatos önreflexióra is kényszerítik, felfelé irányítva tekintetét, mint Platónét, Raffaello *Athéni iskola* című képén. És épp e tulajdonsága domborodik ki abban a kötetben, amiről most szeretnék írni.

Hogy az ember tanáráról nem ír kritikát, azt már az egyetemen megtanultam, egyébként úgy emlékszem, Balassa kapcsán, talán tőle magától. Az alábbiakat tekintse ezért az olvasó örömteljesen hasonló nézetek és szükségszerűen eltérő felfogások számbavételén alapuló szubjektív benyomásoknak Kodolányi tanár úr esszékötetéről, közelebbről *A fény rétegei* című tanulmánygyűjteményről.

Pontosabban műfajuk szerint válogatott esszék, beszélgetések ezek – olyan elegyes írások, melyek 2006 és 2009 között születtek. Mivel Kodolányi mindenekelőtt költő, ezért ezek a szövegek is vállaltan szubjektív hangvételűek – bár az erőteljes önmérséklet, a távolságtartást célzó törekvés itt is megjelenik szerzőjük szándékai között. A kötet mottójául a következő Bartók-idézet szolgálhatna, Agatha Fassett lejegyzésében: „Csak a bolond szakítana daczból a múlttal. Ami új és nagyjelentőségű, azt mindig a régi gyökerekbe oltják, az igazán életrevaló gyökerekbe, miket nagy gondal választanak ki a pusztán csak életben maradtak közül” (122). Ha a bátor modernista zeneszerző, Bartók ezen észrevétele konzervatív, akkor Kodolányi esszé-kötete is bátran nevezhető konzervatívnak. Hiszen csakugyan az a célja, hogy az általa kiválasztott mestereket megpróbálja visszaemlíteni a kánonba.

Am mindez egy még nagyobb horderejű kérdés tárgyalásának előterében zajlik. Kodolányi igazi kérdése a kultúra hanyatlásának okaira vonatkozik. Ehhez először is hátralép, hogy a kultúrának a társadalom, a politika tágasabb világához fűződő kapcsolatára is rálessen. Így érkezik el a magyar történelem általa átélt fontos időszakainak tárgyalásához, 1956-hoz, 1988–89–90-hez. De itt sem áll meg általánosító törekvése. Szerinte ugyanis: „az igazi forradalom, a mi igazi forradalmaink, 1949, 1956, 1988–90 nem a sarkából forgatták ki a világot. Nagyobb dolgot vittek végbe. A létezés rendjét állították helyre.” Tétele alátámasztására a kötet első írásában (*A létezés rendje és a kultúra*) a szerző a jeles politológus–politikus és baloldali gondolkodó, Ralf Dahrendorf nézeteivel egy francia katolikus filozófus–és író, Chantal Delsol és a cseh elnök–drámaíró, Václav Havel felfogását ütközteti. Ez utóbbiak szerint ugyanis „a létezés rendje több, mint politikai fogalom. A szellemé benne az első hely. A szellem politikájáé” (8). A 2009-ben felolvasott szöveg lényege, hogy 1990–94 között, vagyis az Antall-korszakban, amikor Kodolányi fontos szerepet töltött be a miniszterelnök mellett, formálisan külpolitikai tanácsadójaként, valójában azonban feltehetőleg ennél is fontosabb szerepe lehetett, tehát ebben az időszakban nem sikerült a visszatérés „a magyar kultúra hagyományához, egy korszerű tradicionalista gondolkodáshoz. Ami egyben az európai hagyomány főárama is” (10). Ehelyett, és itt visszacsúszik a beszédmód a politikaiba, „kis leegyszerűsítéssel bátran fogalmazhatunk úgy, hogy a művészetben és a kultúrában az igazi megbízó nálunk (...) a balliberális klientúra konstellációja lett” (13). Most azonban újból lehetőség

kínálkozik – vissza a létezés síkjára –: „ma ismét olyan fordulatra van szükség Magyarországon, amikor helyreáll a létezés rendje” (16). Talán nem véletlen e felismerés/felszólítás: az előadás helyszíne az úgynevezett Polgári Gondola volt, amelyet a Polgári Együttműködés Egyesület szervezett. Ők a Fidesz polgári hátszínét adták sokáig (működésük sajnálatosan nem látható azóta, hogy a párt hatalomra került). Kodolányi problémafelvetése, ugye sejthető, ma is aktuális. Még akkor is, ha persze ma a politika állása egész más, s ha ma a baloldali értelmiség éppoly sértettnek érzi magát (már), mint a jobboldali értelmiség (még mindig).

Ugyanezt a létre és kultúrára egyszerre kérdező beszédmódot folytatja a kötet legnagyobb ívű tanulmánya, melynek címe: *A kultúra ma, tegnap, holnap*. Am itt Kodolányi építő heve erőteljesebb kritikába csap át. A posztmodernizmus átfogó bírálatát kívánja nyújtani ebben a 2007-es írásban. Mégpedig elsősorban ideológiai-világénezi alapon. S be kell valljam, hogy bár szellemileg közel áll hozzám pozíciója, úgy érzem, ez a támadási irány nem túl ígéretes. Sőt, hogy őszinte legyek, még csak abban sem vagyok biztos, hogy fontos a posztmodernnel viaskodni a XXI. században. Nekem úgy tűnik, fontosabb lenne Ashbery, Rorty, Baudrillard vagy Flusser kritizálása helyett az új/régi, tradicionalista modernizmus körvonalait megrajzolni, amelybe a Kodolányi által felvázolt tágasabb dimenziók is beleférnek – noha a magam részéről egy kicsit túlzónak érzem a feladatvállalásnak még ezt a meta szintjét is. De hát vállalom, lehet, hogy én vagyok túlságosan is szkeptikus.

Szerintem azonban Kodolányi ott meggyőző, ahol saját költészete forrásvidékét keresi vissza, s saját költészettörténeti belátásaiból próbál általánosítani, mondjuk Eliot kapcsán. De meggyőző ott is, ahol – mint utóbb kiderül, felesége közvetítésével – a kortárs magyar képzőművészetre veti tekintetét: Bukta Imre, Bencsik István, Farkas Ádám és Lugossy Mária nevének felvetése fontos és érdekes is, és láthatóan konkrét befogadói tapasztalatokra épül. Am még itt, az ő művészetük elemzése kapcsán is túl sok nekem a tradíció és a vertikális-transzcendencia fogalmainak emlegetése. Ezért szívesen fordulok el az időnként túl nagy ívűnek talált gondolatmenetek helyett a kisebb írásokhoz, alkalmi szövegekhez, ahol a költő részletek iránti finom érzéke jobban meg tud mutatkozni.

Szép például az a készülő filmriporthoz írt jegyzet, mely Tihany helyi szellemét élesztgeti, egyben emlékezetes leírását adja az ötvenes évektől a helyhez kötődő művészek társaságainak. És itt meggyőzőnek tűnik a

magyarázat is: „a pannon táj szinte pogány természet-imádata, és az a mérték- és arányérzék, amit e táj sugall” – legfeljebb azzal egészítve ki azt, ami ellentmond annak, de amit maga is hozzáfűz ehhez az állítólagos pogánysághoz: „Tihany mágikus és szakrális hely” (78, 79). Talán még közelebb tudja hozni a tájat, amikor maga a szöveg is kisebb léptéket alkalmaz: „A Balaton-felvidéki táj léptéke kicsiny (...) E táj szépsége tehát törekeny és fenyegetett. Törekeny és fenyegetett benne a mi harmóniánk is” (84).

Aztán emlékezetes, egyben a magán-történelemírás szép példája az a szöveg, mely Puskás legendáját próbálja kicsit megcsiklandozni: „Ott álltam Apámmal az Üllői úti öreg fatribün aljában, nem messze a B-középtől, az ötvenes éves legelején, amikor Puskás a nadrágját letolva az ülepét mutogatta az ellene tüntető ferencvárosi közönségnek.

Ezek az élmények is tették, hogy én Kocsis-rajongó voltam, és Puskást nem szerettem.” Láthatólag nem egyszerűen a bálványdöntögetés az író célja, hanem a múlt árnyaltabb megismerésére próbál ösztökélni bennünket. S persze felhívja a figyelmet a (nyilván nem tévedhetetlen) személyes tapasztalatok jelentőségére: „„A Fradit szétverték, a Honvédet összelopták»: így tartotta ezt és meglehetősen pontosan, az utca és a lelátók legendáriuma” (94). S ami szembeötlő még e szövegben: a tiszteletteljes adózás Horthy emléke előtt, ami csakugyan galáns gesztus Illyés örökségének védelmezőjétől.

Azon nincs mit csodálkozni, hogy a kötetben szerepel egy *Bartókkal, Kodálllyal* című filmterv-munkanapló féleség. Hisz Kodolányi modernista tradícionális-művészetének ők a nagy ikonjai. Ám az már sokkal pikánsabb, hogy Kodolányi Nemes Naggyal is lefolytat egy látens vitát, akinek egy posztumusz megjelent írása arra utal, hogy 1951-ben Illyés magántársaságban azt mondta neki és Lengyel Baláznak arra a kérdésükre, hogy mit tegyen egy ilyen helyzetben a polgári költő: „a polgári költő akassza fel magát” (130). Szerinte a mondatot a költő „provokatív abszurdításnak” szánta, és a rá jellemző „akasztófahumor” nyilvánult meg benne. Ám Illyés védelmezésénél izgalmasabb itt is, ami az író személyes találkozásából Nemes Nagyról kiderült: „hosszasan taglalta Illyés-komplexusát, a rajongás és sértettség e keverékét” (136). Ezt a vonását az írónőnek én ugyanis nem ismertem, személyes találkozásunkkor ennek nem adta hangját, és korábban máshol erről nem is olvastam. Ezért tűnik értékesnek a megfigyelés.

Ezután csakugyan alkalmi írások következnek: a jogász Hercegh Gézaról, a szerkesztő-irodalmár

Domokos Mátyásról. Továbbá rövid szövegek egy Petőfi-mondatról és egy Radnóti-sorról, esetleg az éneklő irodalomról.

Ezeknél a szövegeknél többet mond ma a Szolzsenyicint méltató rövid írás. Ám az én benyomásom az, hogy ebben az írásban is kicsit túlfeszíti a hűrt Kodolányi, amikor azt állítja, az orosz író a rendszert „egy egyetemes létlátomás spirituális magaslatáról nézi, annak metafizikus mélységeiben éli át. Egyszerűbben szólva: menny és pokol isteni színjátékaként” (161). Bár lehet, hogy itt maga Szolzsenyicin a vétkes a túlméretezésben. Miközben többé-kevésbé igaza van Kodolányinak abban a kijelentésében, mely szerint „Szolzsenyicin jószerével egymaga végezte el a XX. század második felének orosz lelkiismeretvizsgálatát” (161).

Az utolsó részben két beszélgetés olvasható az íróval. Ez a műfaj a leginkább olvasóbarát szövegtípusok közé tartozik. Ám e kötetben kicsit soványra sikerültek az interjúk, talán elsősorban terjedelmi korlátok okán. Ám így is sok érdekesség derül ki belőlük, tények, de eszmék, emlékek, elképzelések is. Megtudjuk például, hogy az író öccse, Kodolányi László fémszobrász-ötvös. Hogy Színkép címen lapja, a Magyar Szemle évekig tévéműsört készített a TV2 számára, 1998–2002 között, „amíg Tolvaly Ferenc volt ott az igazgató”. Megtudjuk azt is, hogy a Magyar Szemle szerkesztői tudatosan választanak „a posztmodernen kívüli vagy azon túllépett művészeket”. Ez utóbbi tájékozódás azért is érdekes számomra, mert a lapnak szerkesztő bizottsági tagja vagyok magam is – igaz, csak egy ülésen vettem részt ilyen minőségemben. Ja, és mert szerettem volna egy kötetemet megjelentetni a lap gondozásában. Nem értettem akkor, miért problémázik azon a kéziratot elolvasó Kodolányi, hogy szerinte a posztmodern túl erős hatással volt rám. De most már világos, hogy csakugyan nemzedéki- és ebből kifolyólag ízléskorlátot is vélelmezett köztünk. Noha, s erre viszont Körmendy Zsuzsa okos kérdései vezetnek rá a szerzőt, az ő szövegein is nyomot hagyott a posztmodern. Még ha utolsó válaszában is, nagyon tiszteltre méltóan kitarat mellett, hogy „(t)öreksznünk egy felső valóság, közép-pont felé, hogy ne ragadjunk bele a széteső anyagba. Az én platonista felfogásom, meglehet, nem divatos. De az ember előbb-utóbb eljut oda, hogy az örök hagyományt igyekszik élni, és a divatokat a helyükre teszi”. Túlzó általánosításukban is büszke mondatok ezek, anakronizmusukban is szépek, és méltóképpen tartanak tükröt írójuk elé.

Horkay Hörcher Ferenc

Az útpadkára szorult életek krónikása

Ferdinandy György:
Kérdések Istenkéhez,
Magyar Napló, 2011.

Szóval, hetvenöt éve születtem, és fél évszázada jelent meg első kötetem, írja Ferdinandy György, globe-trotter, Robinson, világcsavargó a *Kérdések Istenkéhez* című novelláskötet befejező írásában. Azóta már elrúgta a hetvenhatot, lassan a hetvenhét is közeleg. Hát így. Rohan az idő, kipereg az ember ujjai közül, akár az események, amik vele megtörténtek, s nyomait a felejtő emlékezet őrzi. Meg a papír, most már az internet, az kicsivel biztosabb. „Nagyzolok most is: saját gondolataim már rég nincsenek” – ismeri be szerényen az író.

Hihetetlenül izgalmas életút sejlik fel a papírról, amit az elbeszélő bejárt, be kellett járjon. Elindul 1956-ban, tizenegy év Franciaország után egy éles kanyarral a távoli Puerto Ricóban köt ki, s ott, a trópuson suhan el harmincöt év, közben nyúltenyésztésről szóló könyveket olvas, hogy ne kopjon meg az anyanyelve, tanít és ír.

Párizsban, a Szent Mihály útján levő antikváriumban találkoztam nemrégiben Ferdinandy egyik francia novelláskötetével. Azon gondolkodtam, hogy vajon ott van-e még a franciák tudatában? Megkérdeztem egyszer őt is, hogy szerinte mennyire emlékeznek rá. Jelen kell lenni, mondta, ha nincs jelen az ember, elfelejtik. Hiába adják ki időnként egy-egy művét. Erről ír a jelen kötet címadó novellájában is, miközben sétáltatja az emlékeit Párizsban: *Most apró kiadóm van, igyekvő, névtelen. Így jár az, aki nem hagyja abba idejében. Azelőtt jelentéktelen voltam. Most ismeretlen. Idegen.*

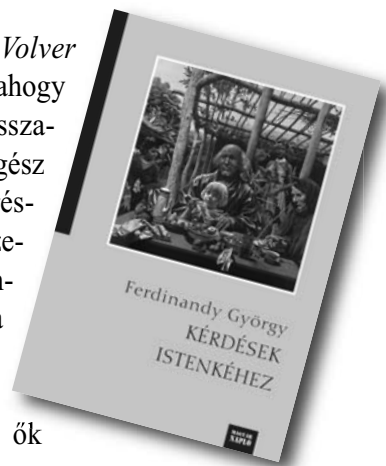
Nemcsak Párizsban idegen Ferdinandy, hanem, ami fájóbb, itthon is. „Ma már tudom, elmenni nem nehéz. Időről időre mindenki felszámolja a régi dolgokat. Az igazi nagy elhatározás a hazatérés. Erre már nagyon kevesen szánják el magukat.” Ferdinandy elszánta magát a nyolcvanas években, amikor már jöhetett, jött. Az első magyarországi könyvbemutatójára *A szerecsenségem történetére* még tömegek voltak kíváncsiak, hosszú sor kígyózott az Írók boltja előtt, aztán elmúlt az újdonság varázsa, és szembesülnie kellett azzal, hogy „az óhazát nem érdekelte, mit tudok: gyanakodva fogadták minden javaslatomat. Nem vettek körül új barátok. A kíváncsiság, a türelem nem jellemezte az otthoniakat.”

Szépen ír erről a *Volver* című elbeszélésben, ahogy a trópusi szigetre visszatérő indiánok, akik egész életükben a visszatérésről álmodoznak, összeszorult torokkal szembesülnek azzal a hajón, hogy a hazatérés lehetetlen, mert már más a hely, és ők sem ugyanazok.

Fogta hát az író úr a koffert, leszámolt az illúziókkal és visszament az újvilágba, mert úgy érezte, talán elviselhetőbb, ha az ember idegenek között idegen. Nem számolta fel teljesen az óhazát. Kétlaki lett. „Hogy mi köt mégis ide? ... a helyszínek, egy fa a kertben, az utca és az ablak. Apám nevetése, anyám lába nyoma. Öcsém, kishúgom. Verssorok. A déli harangszó, az egyetlen állandó műsorom. Egy befejezetlen kézirat.”

Szeretettel ír az emberekről, pedig lett volna ideje, alkalmá megkeseredni, elzárkózni, magányosan tengődni, de ő valahogy megmaradt olyannak, aki már nem hisz abban, hogy az ember alapjában véve jó, *de tudja, hogy a szeretetlenség ezen a világon a legnagyobb borzalom.* Szereti az embereket. Többször felszólították itthon, hogy valljon színt. Hiába mondja, hogy ő negyven évig arra várt, hogy hazajöhessen, ő az egész Magyarországról álmodott, most miért várják azt tőle, hogy az egyik felét szeresse, a másikat meg ne? Maradt inkább kívülálló. Mi mond többet annál a mondatnál a nagyvilágba vetettség magányáról, mint „a Mennyből az angyalt ugyan megpróbáltam élelni; egyedül, mert a fa körül már senki sem énekelt velem.” A francia feleség, akit a szerző háromszor vett el, s mindig született egy gyerekük, nyilván nem tudott ezen a magányon osztozni. Nem is csak nyelvi okokból, mert a nyelvi akadályok kiküszöbölhetők. Szerzőnk igyekezett is kiküszöbölni. „A csecsemőkor gügyögéseit még mindig németül tudom”, aztán jött a francia, amely megtanította „világosan és pontosan” kifejezni magát, a szerelem szavai, aztán a szigeten a spanyol mellett a kreolt, a papiamentót és a Pidgin Englisht, a rabszolgák nyelveit, aztán az angolt is megtanulta, így lett mára *Spanish speaking American citizen.*

A szemére lehet vetni, hogy Ferdinandy mindig ugyanarról ír. Persze, úgy hívják: Élet. Miért ne írna

róla, ha annyira színesre, izgalmasra sikeredett, hogy van mit mesélni róla? Pontosabban: mi másról írhatna? Nem csak a sajátjáról, persze, annyira nem önző. A sorstársairól: „*az ő arcképcsarnokukon ma is dolgozom. Az éhen halt költők, a szénné égett barátok emlékei kifogyhatatlanok*”. Végeztén a trópusi barátok bemutatásával, fordítani kezdett. Magyar költőket franciára, spanyolra, spanyolokat magyarra. Ha már úgy alakult, hogy kénytelen volt más nyelveken boldogulni, akkor ezt a magyar irodalom népszerűsítésére fordítja. Egy becsületesen végigharcolt életút ez, azzal a könnyed léhasággal, amely elengedhetetlen ahhoz, hogy valaki ép ésszel, sőt jókedvvel végiglépkedjen rajta.

Milyen is az az Amerika, ahol az év felét jelenleg is tölti Ferdinandy? Erről szól a venezuelai menekült indián lány, Náni története *A madárhanggyűjtő magányában*, melyben bosszantó képet fest a szabadság, a lehetőségek országáról, a kiszolgáltatott lányokat megerőszkoló férfiakra, az érdekházasságokról. És ez nem a régmúlt, ez a jelen, a 2000-es évek. A modern társadalom visszasságaira mutat rá a *Vasárnap úr* története, melyben arra hívja fel a figyelmet az elbeszélő, hogy „*megölnek, ha elitélnék, ha pedig a természet ítélne halálra, életben tartanak*” – és ez jó biznisz. Micsoda görbe tükör a modern világról...

Kik is élnek arrafelé? Nézzük csak elbeszélőnket, aki Budapestről Franciaországba, onnan Puerto Ricóba kivándorolt magyar, aki onnan Floridába költözött, no annak a félig kubai fia, akit Josénak hívnak, és aki elvesz egy venezuelai lányt, hogy amerikai állampolgár lehessen és ne toloncolják ki. Értik ezt? Ez a globalizáció, vagyis a határtalan hányódás, emberek áramlása a nagyvilágban, ami mára tömegessé vált.

Onnan jár vissza szerzőnk időnként ebbe a kis országba, s szeli keresztül kasul időben és térben Magyarországot. Közben dúdolgat, dalolászik, eszébe jut egy-egy slágerrészlet, mint a *Redejdom, redej-*

dom című novellában a Tolna megyébe telepített bukovinai székelyeknél. Párizsban francia chansonnokat, magyar nótákat, orosz, amerikai slágereket, spanyol kuplékat dúdolgat és emlékezik kamasz szerelmekre (*Talán, talán*), mintha a világvándort ezek tartanák életben, mert a dalok az élet részei, s abban a korban, a gramofon korában, amire visszaemlékszik az elbeszélő, különösen azok voltak. Dalok kísérik a *Volver* novella hőseit is, azt fűjják a trópusi sziget forradalmárai is. Pest belvárosában, a Régiposta utca sarkán levő Paradisóban Tóth Menyus zongorázik, a Darlingban a Soós-Fehér duó, a Napfényben Horváth Jenő és Boros Ida lép fel. (Szégyellem, de ezek a nevek a fiataloknak már nem mondanak semmit. Talán ezért is érdemes volt megírni.) Amerikában, *A madárhanggyűjtő magányának* elbeszélője Django Reinhardt-ot hallgat.

Hát így jár ő keresztül-kasul az életem dalolászva, egymásra montírozva múltat és jelent, a Sas-hegyi gyerekkort a német nevelőnővel, oroszokkal, s az általuk megerőszkolt kislánnyal, Párizs, Puerto Rico, Miami... .., *Megszoktam, hogy egyszerre látok mindent. A jelent és a múltat. Egymásra tolnak a képek*” – írja, miközben emlékezik.

A magányos emlékező társa a macska, legyen az *Vasárnap úr* amputált „társa” vagy a *Bluebird of happiness* Osamája, akivel az elbeszélő megbeszéli napközben a dolgokat, vagy Gátó, a süketnéma, de lehet az *El Negro* Negrója, valamennyi macska sérült, és tudjuk, hogy nem az ember választja a macskát, hanem a macska az embert. És hasonló a hasonlót vonzza.

Ferdinandyt nem veszítettük el, mert mint egyik tanártársa, a *Ciro Alegria* által említett indiánnak, neki is „*mióta csak útnak indult, minden lépése hazafelé vezet.*” Mit tanulhatunk tőle? Ha őt kérdezzük: „*Amíg dolgozom, én tartom a kezemben a sorsomat.*” Ha engem – hogyan kell forgácsokból, emlékszilánkokból zseniális novellákat írni.

Csender Levente

IRATKOZZON FEL A MAGYAR NAPLÓ LEVELEZŐLISTÁJÁRA!

Csatlakozzon elektronikus hírlevelünk népes olvasótáborához, és a jövőben tájékoztatást kap rendezvényeinkről és új kiadványainkról.

Küldje el nevét és e-mail címét az **info@magyarnaplo.hu** e-mail címre, vagy iratkozzon fel honlapunk Hírlevelét rovatában: **http://www.magyarnaplo.hu**

Könyvajánló

A hónap könyvei

Történettudomány, művelődéstörténet, filozófia, vallás

- 100 év után. Emlékkonferencia a Keleti Népek Ókori Története Tanszék alapításának 100. évfordulóján, szerk. BÁCS Tamás, DEZSŐ Tamás, NIEDERREITER Zoltán, Budapest, ELTE Eötvös K., 2011.
- A szarvas-szultánkisasszony. Török népmesék, vál., ford. TASNÁDI Edit, ill. OLÁH Katalin, Budapest, Magyar Napló, 2011.
- ADONYI SZTANCS János: Elprédált elit. Arisztokratának nem jár bocsánat? Budapest, Napkút K., 2011.
- BEBESI György: A roskatag kolosszus bukása. Oroszország története a 19. században, 1801–1914, PTE BTK, 2011.
- BORSI-KÁLMÁN Béla: Megközelítések. Tanulmányok a magyar–román (román–magyar) kapcsolattörténetről és identitásról, Budapest, Lucidus, 2011.
- BORSOS Balázs: A magyar népi kultúra regionális struktúrája. A Magyar Néprajzi Atlasz számítógépes feldolgozása fényében, Budapest, MTA Néprajzi Kutint., 2011.
- CSAPLÁR Vilmos: A magyarok. Az államalapítástól a 2010-es választásokig, Pozsony, Kalligram, Budapest, 2011.
- Ecclesia Agathae. A 250 esztendő perenyei templom tanulmánykötete és népeinek-hanglemezei, szerk. MEDGYESY S. Norbert, Budapest, Magyar Napló, 2011.
- GÉCZI János: A róza és jelképei. A reneszánsz, Budapest, Gondolat, 2011.
- GRÓH Gáspár: A következmények országa. Gáspár G. János közéleti kritikái, M. Szemle Alapítvány, 2011.
- IANCU Laura: Jeles napok, ünnepi szokások a moldvai Magyarfaluban, Budapest, Lucidus, 2011.
- KAHLER Frigyes: A délibáb nyomában. Közéleti írások és beszédek, Budapest, Kairosz, 2011.
- KRUPPA Géza: Pofa be, ha velem beszélsz! Rémképek az 50-es évekből, Kairosz, 2011.
- NÉMETH László: A magyar forradalomról, Budapest, Nap K., 2011.
- SZABÓ Magda, A.: Hazám és Párizs. A Szabó Magdával beszélget Dvorszky Hedvig. Budapest, Kairosz, 2011.
- SZERENCSES Károly: Véna. Vér, irodalom, történelem, Budapest, Vadló Kv., 2011.
- TURBUCZ Dávid: Horthy Miklós, Budapest, Napvilág, 2011.

Magyar irodalomtörténet

- BAKONYI István: *Írók, költők, bolygópályák. Tanulmányok, kritikák, műsortervek, emlékek*, Pomáz : Kráter, 2011.
- BAKSA Péter: „...el nem felejthetem Zágont” Mikes Kelemen emlékére, Győr, Hazánk, 2011.
- BARLAY Ö. Szabolcs: *A költészet teológiája*, Székesfehérvár, Prohászka Baráti Kör, 2012.
- CSOÓRI Sándor: *Védőoltás. A magyar irodalomról az Ómagyar Mária-siralomtól napjainkig*, Budapest, Nap K., 2011.
- HORVÁTH Barna: *Biblia az irodalomban*, Budapest, Amfipressz, 2012.

- NÉMETH László (1901–1975): *Történet és vallomás. Írások a magyar irodalomról*, szerk. EKLER Andrea, Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, 2011.
- POMOGÁTS Béla: *Egy eszme indul. Reményik Sándor arcképe*hez, Budapest, Kairosz, 2011.

Magyar szépirodalom

20. századi magyar novellák, 1905–1920, összeáll. és az utósztót írta SZILÁGYI Zsófia, Budapest, Palatinus, 2011.
- ANTAL Barnabás: *Hárfa*, Pomáz, Kráter, 2011.
- BÁLINT Péter: *Hangok csupán*, Budapest, Kortárs, 2011.
- BÍRÓ József: *Kisfontos*, Budapest, Hungarovox, 2012.
- DEMETER József: *Hazatévedtem. Magyardellői-ballószögi napdalok*, Budapest, Hungarovox, 2011.
- ÉBERT Tibor: *Örvényben. Egymásra dobált emlékek*, Budapest, Napkút K., 2011.
- FARKAS Gábor: *Törzsét tartó ág*, Budapest, Hungarovox, 2011.
- FECSE Csaba: *Tücsökmesék*, Hangoskönyv, Miskolc, Szikra Alapítvány, 2011.
- FISCH Gábor László: *Nagyapó meséi*, ill. HORVÁTH Krisztina, Budapest, Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, 2011.
- GÉCZI János: *Jutunk-e, s mire, édes úr?* Budapest, Palatinus, 2011.
- HAMVAS Béla (1897–1968): *Hagyomány. Válogatás Hamvas Béla folyóiratokban megjelent írásaiból*, szerk. DARABOS Pál, Hamvas Int., 2011.
- HERCZEG Ferenc (1863–1954): *Ádám, hol vagy?* Pomáz, Kráter, 2011.
- JÁSZ Attila: *Isten bőre*, ill. NÁDOR Tibor, Budapest, Napkút, 2011.
- KÁNYÁDI Sándor: *Kaláka – Kányádi*, ill. STREICHER András, Budapest, Helikon, 2011.
- KODOLÁNYI Gyula: *Járj, merre tetszik. Új és válogatott versek, 1971–2011*, M. Szemle Alapítvány – Nap K., 2012.
- KONCZEK József: *Vogul szigorlat*, Budapest, Napkút K., 2011.
- KOVÁCS Zoltán Vilmos: *Szítakötő Dávid, a költő*, ill. KOVÁCS András és SERÉNYI Petra, Budapest, Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, 2011.
- LÁSZLÓFFY Csaba: *Az éden kényszerképzete*, Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút K., 2011.
- MÁRAI Sándor (1900–1989): *Eszter hagyatéka és három kisregény*, Helikon, 2012.
- OLÁH János: *Száműzött történetek*, Magyar Napló, 2011.
- PARDI Anna: *Stendhal fejfájásai*, Budapest, Kairosz, 2011.
- SZABÓ Dezső (1879–1945): *Csodálatos élet*, Pomáz, Kráter, 2011.
- SZABÓ Lőrinc (1900–1957): *Kaláka – Szabó Lőrinc*, ill. SAJDIK Ferenc, Helikon, 2011.
- SZABÓ Zoltán (1912–1984): *Nyugati vártán. Esszék és publicisztikai írások*, Osiris, 2011.
- SZENTMIHÁLYI SZABÓ Péter: *Isten versei*, Kairosz, 2011.
- SZÉP Ernő (1884–1953): *Mátyás király tréfái*, Hangoskönyv, Móra, 2011.
- SZOMORY Dezső (1869–1944): *Emlékek szárnyán. Újságprózák*, Múlt és Jövő K., 2011.
- TAMÁSI Áron (1897–1966): *Hazai tükör. Krónika, 1832–1853*, Kairosz, 2011.
- TÖMÖRKÉNY István (1866–1917): *Tiszai legenda. Elbeszélések*, Szeged, Mozaik, 2012.

Merítés a Magyar Nemzeti Bibliográfia 16. évfolyamának 7. és 8. számából

Csángó könyvek a Hargita Kiadóhivatalnál

A Moldvai Magyarság című folyóirat 1990–1998 között Háromszék megyében, Sepsiszentgyörgyön jelent meg, a Trisedes Kiadó gondozásában. Mivel a lapkiadás közben felhalmozott adósságokat a kiadó nem tudta kezelni, 1998-ban ideiglenesen beszüntette a folyóirat kiadását, majd 1999 őszén átadta a kiadás jogát a Csíkszeredában működő Székelyföld Alapítványnak és a Hargita Kiadóhivatalnak.

A havonta megjelenő folyóirat kiadása, szerkesztése és terjesztése 2000. január 1-jétől indult újra a Hargita Kiadóhivatalnál és a Székelyföld szerkesztőségénél már létező szellemi tőke és infrastruktúra segítségével. A kiadáshoz szükséges költségeket kizárólag pályázati úton, illetve magánszemélyek adományaiból sikerült megteremteni. A folyóirat, mint a neve is jelzi, elsősorban a Moldvában élő csángómagyar kisebbség sorskérdéseivel, múltjával, jelenével és identitás-gondjaival foglalkozik. A lapban közölt fontosabb írások egy részét román nyelven is közöljük, mert a Moldvában élő magyarok nagy része nem ismeri a magyar írásbeliséget. A havi periodika szerkesztése, kiadása és terjesztése közben szembesült a kiadó ezzel a valósággal, amit a tereptapasztalatok a csángómagyarok identitásbeli zavaraival, saját történelmüknek hézagossá, illetve nem ismeretével, jobbára népmeszelemekre épülő, legfeljebb a szájhagyományok szintjén élő valóságával szembesítettek.

Egyfajta kényszerhelyzetbe került a folyóirat kiadást felvállaló kiadó. Vagy marad csak a Moldvai Magyarság kiadásánál, és fél munkát végez, vagy továbblép, megpróbál többet adni a kétnyelvű periodikánál. Az élet követelte meg tehát a továbblépést a könyvkiadás irányába. Legelső elképzelésként egy kétnyelvű zsebkönyvsorozat ki-

adásának ötlete körvonalazódott, amely a moldvai magyarokról keletkezett alapvető történelmi munkákat célozta meg.

A program elindítása nem kis szellemi és anyagi erőfeszítésbe került, hiszen a szövegek lefordításához (magyarból románra, illetve románról magyarra) – az anyagiak mellett – meg kellett találni a szakmailag is hozzáértő fordítókat, előszó-írókat, szerkesztőket. Elsőként 2002-ben Zöld Péter jelentései jelentek meg *Pater Zöld* címmel. Ez volt az első dobantás, amelynek sikere (háromszor adtuk ki újra) igazolta terveink helyességét. Aztán évente jelentek meg a Bibliotheca Moldaviensis zsebkönyvsorozat kötetei: 2003-ban Gh. I. Năstase, egykori jászvásári történész-

professzor nagy empátiával és a történelmi igazságot kimondó *Ungurii din Moldova la 1646 după Codexul Bandinus* című tanulmánya következett. Szinte természetesen történt, hogy 2004-ben már a *Codex Bandinus* kiadásával gyarapodott a sorozat. Még ugyanabban az évben jelentek meg Petrás Incze Jánosnak, a XIX. században Klézsen élő szerzetesnek Döbrentei Gábor, a Magyar Tudományos Akadémia titoknok

kérdéseire adott válaszai. 2005-ben Domokos Pál Péter alapmunkája, a két világháború közötti moldvai útjairól írt könyveinek tömörített változata került a sorozatba. Ugyancsak 2005-ben jelent meg a néhai sepsiszentgyörgyi tanár, Gazda László *Codex*e, amely a jelenlegi moldvai magyar települések részletes leírását tartalmazza. Radu Rosetti 1905-

ben, Bukarestben kiadott munkája és fordítása (*Despre unguri și episcopiiile catolice din Moldova*) 2006-ban jelent meg. 2007-ben Ioan Ferent, egykori tudós minorita szerzetes *A kunok és püspökségük* című tanulmányával, 2008-ban pedig Lükő Gábornak a moldvai magyarság térképéhez mellékelt *Adattár*ával bővült a

sorozat. A Bibliotheca Moldaviensis kétnyelvű zsebkönyvtár-sorozatot tizedikként Jerney János 1844–45-ben tett *Keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett* című munkája zárta 2011-ben.

2000-től kezdődően azonban nemcsak a Moldvai Magyarság című folyóirat, illetve a Bibliotheca Moldavinesis könyvsorozat kiadása valósult meg programszerűen. A Hargita Kiadóhivatal és a Székelyföld Alapítvány felvállalta azon csángómagyar alkotók műveinek kiadását is, akik időközben írásaikkal jelentkeztek a *Moldvai Magyarság*ban.

Elsőként 2000-ben Duma István András *Én országom, Moldova* című versgyűjteménye jelent meg. Duma a Lakatos Demeter által

megteremtett, csángó nyelvjárásban alkotott költészet egyenes ági folytatója. Izgalmas szerkesztői munka volt felfedezése, verseinek sok lábjegyzetet tartalmazó közzététele. 2001-ben pedig egy csángómagyarokról szóló versgyűjteményt, *Az ember ott a legfájóbb magyar* című antológiát jelentettük meg. A kiadó következő felfedezettje Iancu Laura volt. A magyarfalusi költőnő első kötete *Pár csángó szó* címmel jelent meg 2004-ben. Iancu Laura mára már befutott alkotó, azóta több könyve jelent meg, nem véletlenül kapta meg idén a József Attila-díjat. Akár sikertörténetnek is nevezhetjük Gábor Felicia *Csángó vagyok* című prózájának kiadását. A folyóirat által hirdetett alkotói pályázatra érkezett munkát a Lujzikalagorban született szerző továbbírta, 2005-ben könyv alakban is megjelent. Az első kiadást újabb kettő követte. A jelenleg Magyarországon élő, Somoskán született Demse Márton a székelyudvarhelyi tanítóképző elvégzése után hazament szülőföldjére tanítani. Ez a foglalatossága viszont nem sokáig tartott, kénytelen volt pályát módosítani, mozdonyvezetőként élt, járta Moldovát, és írta verseit, publicisztikáit. *Csángó küzdelem* címmel jelent meg írásaiból ugyancsak 2005-ben egy válogatás.

Nem tudjuk, sok-e ez, vagy kevés. De talán egy hajszálnival sikerült arrébb mozdítani a moldvai magyarság döcögő szekerét.

Ferenczes István

Beke Márton (1975, Budapest) bohémista, műfordító. Angol és cseh szakon végzett. 2000 óta a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen oktat cseh irodalmat, cseh fordítástechnikát és közép-európai művelődéstörténetet. Kortárs cseh szépirodalmat fordít magyarra.

Csenger Levente (1977, Székelyudvarhely) író, tanár. 1991 óta Magyarországon él. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem magyar-kommunikáció szakán végzett 2005-ben. Móricz Zsigmond- (2005) és a Barankovics István Alapítvány ösztöndíjában (2009) részesült. Novellákat ír, kötetei: *Zsírnak való* (2003), *Szűnőföldem* (2006), *Fordított zuhanás* (2010).

Csizmadia Lili (1986, Budapest) a Pázmány Péter Katolikus Egyetem cseh és történelem szakán tanult, ahol elvégezte a Közép-Európa Specializációt is. Jelenleg a Cseh Centrum munkatársa.

Demse Márton (1943, Somoska) író. Székelyudvarhelyen szerzett tanítói diplomát, hét évig tanított, majd mozdonyvezetőként dolgozott. 1990 óta Budapesten él. Csegey Dénes-különdíjas és Petőfi Sándor Sajtószabadságért-díjas. Kötetei: *Csángó küzdelem* (2005), *Somoskai tél* (2007).

Diósi (Gábor) Felicia (1976, Lujzikalagor, Bákó megye) a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Karán végzett 2000-ben, azóta a Pannónia Print Kiadó munkatársa. Kötete: *Csángó vagyok* (2005, 2008, 2012).

Draskóczy Lídia (1973, Budapest) hegedűtanár, klasszikus brácsás, népzeneész, a Zurgó, és a Mokányos együttesek hegedűse, a CSAK TE kórus megalapítója és vezetője. A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán végzett 1998-ban. 1994 óta gyűjtött Moldvában népzeneét. Kötete: *Moldvai csángó hegedűs dallamok* (1997). Legutóbbi lemeze: *CSAK TE: „Örömben, bánatomban”* (a dalok szerzője, 2010).

Duma-István András (1955, Klézse) költő. Versei őrzik a csángó dialektus állapotát. Szerzője volt a Moldvai Csángómagyarok Szövetségének, jelenleg a Klézsei Szeret Alapítvány vezetője. 2000-től kétnyelvű lapot is szerkeszt *Mi magunkról* címmel. Verseskötetei: *Én országom Moldova* (2000), *A csángó Mitológia* (2005, 2007), *Csánglia* (2011).

Ferencz István (1945, Csikpálfalva) költő, író. 1990–95 között Csíkszeredán az RMDSZ munkatársa. 1997-től a Székelyföld folyóirat alapító-főszerkesztője. A Magyar Művészeti Akadémia tagja. József Attila-díjas (2001) és Balassi Bálint-emlékkardos (2005). Legutóbbi kötetei: *Székely tántor-dos* (esszék, 2005), *Zazpi* (versek, 2010).

Forgács Ildikó (1971, Párkány) műfordító. Az ELTE angol szakán végzett és ugyanott doktorált. Műfordításai 1992 óta jelennek meg a Kalligram, a Vigilia és a Magyar Napló folyóiratokban. Fordításában legutóbb megjelent: Zdeněk Svěrák: *Apukám, ez jól sikerült* (2010), Dušan Šimko: *Gubbio – Beszűgők könyve* (2011).

Halász Péter (1939, Budapest) a gödöllői Agrártudományi Egyetemen végzett. 1966 óta a moldvai csángó kultúráját és történetét is kutatja. A Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus főtanácsosaként 2010-ben ment nyugdíjba, ekkor költözött Budapestről Gyimesközéplokra. Legutóbbi kötetei: *Nem lehet nyugtunk* (2004), *A moldvai csángók hiedelemvilága* (2004), *A moldvai csángók hagyományos állattartása* (2007), *Növények a moldvai magyarok hagyományában és mindennapjaiban* (2010).

Horkay Hörcher Ferenc (1964, Buda) eszmetörténész, költő. Az ELTE magyar–angol–esztétika szakán végzett 1987-ben. Oxfordban és Brüsszelben posztgraduális tanulmányokat folytatott, a filozófiai tudományok akadémiai doktora, egyetemi tanár. Esztétikát tanít a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Legutóbbi verseskötete: *A Dante-paradoxon* (2011).

Iancu Laura (1978, Magyarfalva) költő, a Moldvai Magyarság budapesti szerkesztője, 2008-ban a Tokaji Íróklub nagydíjában, 2010-ben Bárka- és Bella István-díjban részesült. Legutóbbi kötetei: *Karmaiból kihullajt* (versek, 2007), *Névtelen nap* (versek, 2009), *Jeles napok, ünnepi szokások a moldvai Magyarfaluban* (etnográfia, 2011), *Szeretföld* (regény, 2011). Az idén József Attila-díjjal tüntették ki.

Kerék Imre (1942, Háromfa) költő, műfordító. A Pécsi Tanárképző Főiskola magyar–oros–rajz szakán végzett 1966-ban, Sopronban él. Többek között Radnóti- (1989), Kormos István- (1995), Arany János- (1998) és József Attila-díjas (2003), Háromfa község díszpolgára (2003). Összegyűjtött verseit a *Virágvölgy* című kötete tartalmazza (2002). Legutóbbi kötet: *Dombos út* (versek és versfordítások, 2009).

Kiss Judit Ágnes (1973, Budapest) költő. Az ELTE magyar, a Színház- és Filmművészeti Egyetem drámatanári és a Pécsi Zeneművészeti Főiskola oboa szakán végzett. Legutóbbi kötetei: *A keresztanya. Szomor Veron történetei* (kisregény, a Magyar Napló 2007-es regénypályázatának első díjasa, 2008, II. kiadás: 2010), *Üdv-történelmi lexikon* (2009). Az idén József Attila-díjjal tüntették ki.

Kovács István (1945, Budapest) költő, polonista, történész, a Kilenckek költőcsoport tagja. *A gyermekkor tündöklete* című regényéből *Budakeszi srácok* címmel játékfilm készült. Az MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa. József Attila- és Babérkoszorú-díjas. Legutóbbi kötetei: *Az idő torkában* (versek, 2007), *A barátság anatómiája I-II.* (Írások a magyar–lengyel kapcsolatokról, 2007, 2009), *„Egy a lengyel a magyarral”* (történelmi esszék, 2008).

Lantódi András (1954, Debrecen) az ELTE BTK magyar–történelem–lengyel szakán végzett. Szellemi szabadfoglalkozású fordító.

Oláh János (1942, Nagyberki) költő, író. A Kilencek költőcsoport tagja. 1994-től a Magyar Napló folyóirat főszerkesztője. Greve- (1992), József Attila- (1994), Március 15-e (2007) és Bethlen Gábor-díjas (2009). Leg-

utóbbi kötetei: *Kenyérpusztítók* (hang- és színjátékok, 1993), *Vérszerződés* (novellák, 2001), *Por és hamu* (versek, 2002), *Száműzött történetek* (novellafüzér, 2011). Az idén Mára Sándor-díjal tüntették ki.

Szabó A. Ferenc (1943) Az ELTE BTK-n szerzett történész, politológus és demográfus diplomát. A történelemtudomány kandidátusa. A Nemzeti Közszolgálati Egyetem professzora. A XX. századi magyar népe-

sedéstörténet és Kovács Imre munkássága foglalkoztatja. Fontosabb könyvei: *Társadalom, népesedés, politika* (1990), *Egymillióval kevesebben* (1998), *Demográfiai problémák biztonságpolitikai vonatkozásai egykor és ma* (1999), *Az ismeretlen '56* (2003) *Politikatörténeti tanulmányok* (2005), *A nemzetközi migráció és korunk biztonságpolitikai kihívásai* (2006).

Szent Ernő (1939, Hódmezővásárhely) költő, képzőművész. A Tanárképző Főiskola elvégzése óta (1961) Kisújszálláson él. A hetvenes évek végétől a képzőművészet mellett az irodalommal is foglalkozik. Nagykunságért-díjas (2009). Legutóbbi kötete: *Nyikorgó árnyak* (2009).

Szűcs Gábor (1991, Budapest) egyetemi hallgató. Legutóbbi kötete: *Petőfi halála. Fehéregyháza, 1849. július 31.*

Szűts Zoltán (1976, Nagybecskerek) az ELTE magyar szakán végzett, ugyanitt doktorált. Jelenleg a Kodolányi János Főiskola Kommunikációs és Médiatudományi Tanszéken docens. 2004 és

2007 között a szülői Hankuk Egyetem magyar tanszékén nyelvi lektorként dolgozott. Kutatási területe a szöveg, kommunikáció és média a

világhálón. Kötetei: *Versszelídítés* (Újvidék, 1998), *Ezer ütés percenként* (2003), fordítások: *Kagylóhéjak* (2005.), *A tigris és a nyúl - koreai mesék és történetek* (2007).

Turai Laura (1983, Kecskemét) költő. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem francia-magyar szakán végzett. Jelenleg PhD-hallgató. Verseskötete: *Mágnesangyal* (2010).

Vörös Réka (1969, Sepsiszentgyörgy) pénzügyi vezető. Mérnöki- és közgazdasági végzettséggel rendelkezik. A Magyar Írószövetség Íróiskolájának hallgatója.

Fizessen elő Ön is
a Magyar Napló folyóíratra!

E-mail:
szenmartonia@magyarnaplo.hu
Telefon: 413-6672

A 35. Kárpát-medencei Középiskolás Irodalmi Pályázat és Tábor díjazottjai

(2012. április 3–6., Sárvár)

Az Írók Alapítványa és Szakszervezete, Sárvár Város Önkormányzata és a sárvári Tinódi Gimnázium rendezésében, a legjobb pályaművekből összeállított irodalmi gálaműsorral és díjkiosztó ünnepséggel ért véget a 35. Kárpát-medencei Középiskolás Irodalmi Pályázat és Tábor Sárváron. A 382 középiskolás pályázó munkái közül neves írókból, költőkből, irodalomtörténészekből álló előzsűri választotta ki a sárvári irodalmi táborba meghívott 50 legjobbat. A négy napos táborozáson, a műhelymunka során a zsűri tagjai és a meghívott fiatalok együtt elemezték a beküldött pályamunkákat. Az előzsűri és a zsűri tagjai voltak: Baán Tibor, Bertha Zoltán, Gere Zsolt, Jámborné Balog Tünde, Mezey Katalin, Papp Mária, Szenási Zoltán és Vörös István.

VERS KATEGÓRIA

Arany oklevél:

APÓH ZSÓFIA (Budapest)

GANTNER DÁNIEL (Budapest)

Ezüst oklevél:

MÉSZÁROS PÉTER (Szeged)

POLÁK PÉTER (Onga–Miskolc)

Bronz oklevél:

KALI ÁGNES

(Sepsiszentgyörgy, Románia)

B. KISS MÁTYÁS (Várpalota –

Veszprém)

SZABÓ MÁRTON (Szigetszentmiklós)

Dicséret:

BOZÓ PATRIK (Érd)

ORDÓDY FRANTISEK (Pannonhalma)

PUROSZ LEONIDASZ (Szeged)

Sárvár Város különdíja:

MÁTYÁS LILLA (Kovácsna,

Románia)

Pályázók-díja:

KALI ÁGNES (Sepsiszentgyörgy,

Románia)

PRÓZA KATEGÓRIA

Arany oklevél:

VERHÁS MÁTÉ (Budapest)

Ezüst oklevél:

MIKLYA EMESE SÁRA (Kecskemét)

Bronz oklevél:

DOBI FRIDA (Nyírmártonfalva–

Debrecen)

BÁRDI BÁLINT (Pilisszentiván –

Budapest)

Dicséret:

NAGY LEVENTE (Bajsa – Bácskatopolya,

Szerbia)

KISCSATÁRI ZSÓFIA (Komárom – Győr)

Pályázók-díja:

MÉSZÁROS PÉTER (Szeged)

TANULMÁNY KATEGÓRIA:

Arany oklevél:

B. KISS MÁTYÁS (Várpalota – Veszprém)

Ezüst oklevél:

GÁL ENIKŐ (Olasztelek – Barót, Románia)

Bronz oklevél:

BAJNOK BORBÁLA (Sárvár – Szombathely)

KATICUS ESZTER (Szombathely)

Dicséret:

TOLEDO GABRIELLA (Nyíregyháza)